

A KÖZELMÚLT HATALMI ELITJÉNEK FŐBB CSOPORTJAI

DR. HARCSA ISTVÁN

Közel három évvel a rendszerváltás időszaka után továbbra sem csillapodnak a régi és az új hatalom közötti csatározások. A politikai élet szereplőinek egy része kitartó küzdelmet folytat a volt vezető réteg ellen felelősségre vonása követelésével, valamint korábbi politikai hatalmának a gazdasági hatalomba való átmentése elleni tiltakozással. Az átmenetnek ebben az időszakában általános vonás, hogy az új hatalom képviselői a politikai szféra után a gazdasági szférában is hatalomváltást szeretnének elérni. Az ilyen típusú hatalmi harc ugyanakkor nem korlátozódik csupán Magyarországra, kisebb-nagyobb hevességgel zajló formában megfigyelhető a térség többi országában is.

Az eddigi fejlemények ismeretében megállapítható, hogy a kutatók körében a rendszerváltás lehetséges útjairól megfogalmazott „forgatókönyvek” újabb változataira már nemigen lehet számítani. Egyre halványul a lehetősége annak a scenáriónak is, amely a régi és az új hatalom képviselőinek valamiféle „nagy koalíciójában” vélte felfedezni a további fejlődés útját.[4] Ez viszont azt jelenti, hogy a hatalomváltással együtt járó eliticsere még nem fejeződött be. Ennek nem mond ellent az a körülmény, hogy 1989 tavasza és 1990 ősze között a magyar politikai elit jelentős részben kicserélődött, ám az is feltehető, hogy ez a váltás nem áll meg a politikai szféra határainál.

Ráadásul a közvélemény meglehetősen megoszlik abban a kérdésben, hogy a rendszerváltás végül is milyen mértékben járt együtt az elitsoportok (egyének) cseréjével. Az egyik szélsőséges álláspont szerint igen minimális a személycserék mértéke, a másik pólus véleménye szerint viszont szinte teljesnek mondható a hatalomváltással együtt járó személycsere.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltásnak igen fontos tényezője az uralkodó elitek összetételében bekövetkező változás. E megkülönböztetett figyelmet az is indokolja, hogy a kelet-európai országokban — információk hiányában — meglehetősen misztikus kép él a korábbi vezetőkről. A társadalom széles rétegei csak annyi és olyan információt tudhattak meg a régi vezetőkről, amennyit és amelyet a tömegkommunikáció közreadhatott róluk, és ezek az ismeretek érthetően igen szegényesek voltak. Ilyen körülmények között többnyire a személyes élmények alapján szerzett ismeretek váltak meghatározóvá, amelyek szükségszerűen sok szubjektív elemet tartalmaznak. Nem tévedünk talán, ha azt mondjuk, hogy a korábbi vezető réteg döntő része — a megfelelő információk hiányában — a lakosság előtt „arctalan” tömböt

alkot, és a néhány csoportját bemutató elemzések ellenére is e réteg jellemzőit homály fedi.

E tanulmány az 1983. és 1987. évi káderstatisztikai adatgyűjtés utólagos feldolgozása alapján a korábbi vezetői réteg jellemzőinek bemutatásához kíván hozzájárulni. Az eredmények számos ponton megegyeznek néhány korábbi elemzés eredményével, továbbá kiegészítik az ezen adatfelvételből *Kisdi János* és *Kulcsár Rózsa* által eddig közreadott információkat.[7]

Az említett káderstatisztikai adatgyűjtés az állami és a gazdasági vezetők megközelítőleg 15 ezer fős tömegét fogta át, melynek alapján elsősorban a nomenklatúrához tartozó vezetők összetételét lehet bemutatni. Ezt az adatgyűjtést — a volt Magyar Szocialista Munkáspárt Párt- és tömegszervezetek osztályának, valamint a Minisztertanács Titkárságának utasítására — a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hajtotta végre. A kérdőív tartalmát is a megrendelők alakították ki, a KSH-nak csak a kitöltési utasítás megírása és a felvétel lebonyolítása volt a feladata. A számítógépes táblák ugyan a KSH-ban készültek, a szigorúan titkos adatok elemzését azonban csak a pártközpont, illetve a Minisztertanács Titkársága által kijelölt munkatársak végezheték el.

A 15 ezer fős vezetői kört ugyancsak a megrendelők szempontjai alapján jelölték ki. Döntően a hatalmi szempontok voltak a meghatározók, hiszen azok kerültek ebbe a körbe, akiknek pozíciója — a rendszer működtetése szempontjából — többé-kevésbé fontosnak minősült. Ez az adatfelvétel azonban nem fogta át a teljes nomenklatúrát, mert létezett egy ennél „sokkal szigorúbban bizalmas” adatgyűjtés is, amely a párt és a fegyveres erők vezetőinek adatait tartalmazta. Ennek végrehajtását azonban már nem bízták a KSH-ra. A KSH-adatgyűjtésből — az említetteken kívül — kimaradtak a Minisztertanács tagjai is. Ezt is figyelembe véve, az adatok alapján lehetőség nyílt néhány kulcsfontosságú összefüggés pontosabb megvilágítására. Így többek között arra, hogy

- miként alakult a nyolcvanas évek elejére jelzett nemzedékváltás, ehhez kapcsolódva milyen összefüggéseket lehet felfedezni a nemzedékváltás és a rendszerváltás között;
- volt-e érzékelhető minőségi csere a nomenklatúrában, és ezzel összefüggésben milyen mértékű volt az értelmiség beáramlása a vezetői rétegekbe;
- mi jellemezte a karriermozgást, a mobilitást, és ezzel összefüggésben milyen mértékben lehet beszélni — a korábbi rendszeren belül — a vezetők „körforgásáról”?

Mielőtt azonban ezen összefüggések bemutatására részletesebben is kitérnék, célszerű áttekinteni, hogy (egy vizsgálat szempontjaitól függően) mely foglalkozási csoportokat szoktak a vezetői rétegbe sorolni.

Kik tartoznak a vezetői réteghez?

A leggyakoribb értelmezésben többnyire a politikai és a gazdasági élet vezető pozícióban levő csoportjait tekintik az elit meghatározó körének, azokat, amelyeknek a kezében van a formális politikai és gazdasági hatalom. Ez a kör részben magában foglalja a politikai és az államigazgatási vezetőket, részben a gazdasági életben meghatározó szerepet betöltő vállalati vezetőket. Ugyancsak az elit részét alkotják a tudományos és kulturális szféra formális hatalommal rendelkező, azaz vezetői beosztásban dolgozó munkatársai. Köztudott azonban, hogy az elitbe nem csupán a beosztásból fakadó hatalom, hanem a szakmai kvalitások alapján is be lehet kerülni, sőt igen jelentős az ún. informális hatalom birtokosainak a száma is. Mindez érzékelteti, hogy meg-

lehetősen gazdag az a szempontrendszer, amely alapján kirajzolódnak egy társadalom elitrétegei, továbbá az is kitűnik, hogy az elit teljes tételes számbavétele szinte lehetetlen.

Az elemzés alapjául szolgáló adatfelvétel eleve csak a formális hatalommal rendelkező állami és gazdasági vezetőket, valamint a tudományos és kulturális szféra vezetőit foglalja magába.

A különböző országok statisztikái alapján az elit jellemzőit vizsgálva *Illés Iván* a foglalkoztatottak 1–2 százalékát sorolta e kategóriába. E becslés mögött érthetően számos bizonytalanság húzódik meg. Ezt is figyelembe véve „... a Szovjetunióban és a volt Német Szövetségi Köztársaságban mintegy 500 000–600 000, Romániában és Jugoszláviában 80 000–90 000, Csehszlovákiában 60 000, Magyarországon 50 000 kereső került az „elit” címen vizsgált kategóriák körébe. ([6] 35. old.) A szerző nem ad részletesebb leírást arról, hogy végül is mely foglalkozási csoportokat sorolt az elit kategóriába és csupán három vezetői csoportot emelt ki, amelyeknek létszáma az 1980. évi magyarországi népszámlálás szerint a következő volt: államigazgatási vezetők (osztályvezetőktől felfelé) 4183 fő, vállalati vezetők 8496 fő, termelőszövetkezeti elnökök 2411 fő. Együttes számuk 15 090 fő.

A kategorizálás logikáját követve ide sorolhatók továbbá az országos államigazgatási szervek helyi vezetői (815 fő), a helyi államigazgatási szervek felső vezetői (3073 fő), az igazságszolgáltatás vezetői (2212 fő), a párt- és tömegszervezeti vezetők (5481 fő), az ipari és egyéb szervezetek elnökei (1914 fő), a vezető orvosok (5860 fő), a vezető gyógyszerészek (1549 fő), az oktatási intézmények vezetői (14 666 fő), kulturális, tudományos intézmények vezetői (6881 fő). Együttes számuk 42 451 fő.

A felsorolt kategóriák együttes létszáma azonban már meghaladja az 57 ezret, ezért feltehető, hogy a szerző bizonyos vezetői csoportot kihagyott az általa elitnek tekintett körből. Az itt bemutatott csoportok alapján is viszonylag jól érzékelhető, hogy mennyire szubjektív az elit körülhatárolása. Az ilyen típusú osztályozások azonban arra mindenképpen alkalmasak, hogy tájékoztassanak a vezetési hierarchia különböző szintjeihez tartozók létszámáról, hiszen a népszámlálások által számba vett teljes vezetői kör — amely 1980-ban 386 ezer, 1990-ben 391 ezer főt tett ki — meglehetősen heterogén tömböt alkot.¹

A vezetői kör népszámlálási fogalmak alapján való összeállítása mindazonáltal csak meglehetősen durva megközelítést tesz lehetővé. Sokkal több a szociológiai tartalma az olyan módszerek alapján történő kiválasztásnak, amelyek több különböző szempont együttes figyelembevételével alakítják ki az elithez tartozók körét.[8]

Az elemzés gerincét alkotó káderstatisztikai adatgyűjtés viszonylag szűkebb kört fogott át, és csupán az állami és a gazdasági vezetők 15 ezer főnyi tömegét foglalta magába. E körbe (a nómenklatúrába) azok a vezetők kerültek be, akiknek a kinevezése párthatáskörbe tartozott. (A nómenklatúra leírását a Függelék tartalmazza.) Őket, valamint a pártvezetőket — akiknek a száma a nyolcvanas években 5–6 ezer körüli volt[3] — együttesen az akkori rendszer elitjének tekinthetjük. Ha tehát a pártállami viszonyok logikáját követve próbáljuk meghatározni az elitbe tartozók körét, akkor ennek alapján az aktív keresőknek csupán 0,4 százalékát sorolhatjuk e kategóriába. Figyelembe kell

¹ Az 1989. évi munkaügyi adatgyűjtés 307 ezer vezetőt és irányítót tartott számon. Ez utóbbi felvétel azonban a vállalati nyilvántartásokon alapult.

azonban vennünk azt, hogy az így körülhatárolt elit nem fedti le a társadalmon belüli valamennyi elitesoportot.

Nemzedéki csere? A „helyezkedés” évtizede?

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a radikális politikai fordulatok gyakorta idéznek elő nemzedékváltást az elitesoportokban. E tapasztalatok alapján egyes kutatók viszonylag szoros összefüggést látnak a közép- és kelet-európai országokban legutóbb bekövetkezett rendszerváltás és e folyamatok mélyén meghúzódó nemzedékváltás között. Illés Iván hosszabb idősorokra alapozott vizsgálatai alapján 25 éves ciklusokat vél felfedezni az uralgó elit cserélődésében, és véleménye szerint az így kimutatható ciklusok sok tekintetben megegyeznek a közgazdaság-tudomány és a történettudomány által megfogalmazott „hosszú” ciklusok időtartamával.[6]

Némileg más érvelések alapján ugyan, de a politológiával foglalkozó szakemberek körében is többször megfogalmazódott, hogy a közép- és kelet-európai pártállamokat „egygenerációs” rendszereknek is lehet tekinteni. A különböző kutatások ugyanis kimutatták, hogy ezek a rendszerek módszeresen felélték az anyagi és szellemi erőforrások igen jelentős részét. Következésképpen a tartalékok kimerülése döntő szerepet játszott e rendszerek összeomlásában. Mivel e folyamatok egy nemzedéknyi idő alatt mentek végbe, ebből adódóan nem minősíthető teljesen megalapozatlannak a fenti megfogalmazás.

A második világháborút követő kommunista rendszerváltás során az akkori 20—30 éves nemzedék tagjai kerültek a hatalomba szinte valamennyi szocialista országban. A tények azt mutatják, hogy a negyvenes évek végén és az ötvenes években ez a generáció foglalta el Magyarországon az államigazgatási vezetőposztok igen jelentős részét; 1960-ban (ekkor voltak 30—39 évesek) 44 százalékát, 1970-ben (ekkor voltak 40—49 évesek) 46 százalékát és 1980-ban (ekkor voltak 50—59 évesek) 33 százalékát. ([6] 139. old.) A nyolcvanas évekre tehát nyugdíjba került a korábbi rendszerváltás hatalomba jutott nemzedéke. E folyamat lezáródása után joggal merül fel a kérdés, hogy vajon melyik generáció fogja végrehajtani az újabb nemzedékváltást, ha egyáltalán erre sor kerül. Illés Iván szerint — az általa becsült ciklusok alapján — a harminc-negyvenegynéhány évesek generációja.

E hipotézis igazolásához számottevő adalékot nyújtanak az 1980. és az 1990. évi népszámlálás adatai. Ezek alapján kiderül, hogy az igen heterogén vezetői és irányítói körben a 40—49 éves korosztály aránya igen jelentősen megugrott: 1980-ban csupán 28 százalékot, 1990-ben viszont már 40 százalékot tett ki. Ezek a tények tehát — ezen a szinten — részben igazolni látszanak a nemzedékváltás alanyaira vonatkozó hipotéziseket. Az adatok azonban, mivel a különböző szintű vezetők teljes körére vonatkoznak, érthetően nem alkalmasak az elitváltás feltárására. Arra azonban használhatók, hogy áttekintő képet adjanak a vezetők és irányítók csoportját jellemző tendenciákról.

A különböző korosztályokat összehasonlítva elmondható, hogy a vezetővé válás szempontjából a nyolcvanas évtized némiképp a nemzedékváltás évtizede volt, és e folyamatnak a 40—49 éves korosztály volt a nyertese, mivel (1990-ben) 40 százalékos aránnyal uralja a vezetői pozíciók jelentős részét. Más a helyzet azzal a korosztállyal, amely a hetvenes években volt 40—49 éves. Az adatok tanúsága szerint ugyanis e korosztályból már nem tudtak újak belépni a vezetői rétegbe, sőt arányuk inkább csökkent (25-ről 21 százalékra).

Úgy tűnik továbbá, hogy — ha ideiglenesen is — a 30 éven aluli korosztály is mintha a nemzedékváltási folyamatok vesztese lenne. 1980-ban a vezetőkön belüli arányuk 15 százalék volt, 1990-ben csupán 9 százalék. Részletesebb vizsgálatokra van szükség annak megállapításához, hogy a nyolcvanas évek fiataljai előtt valóban bezárult-e a vezetői pozíciók jelentős része vagy csupán arról van-e szó, hogy a fiatalabb generáció más utakon kereste a sikeres élet-pályája lehetőségeit. Az adatok értékelésénél azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a legutóbbi népszámlálás eszmei időpontja 1990. január 1-je volt. A rendszerváltás üteme azonban csak 1990 elejétől kezdett felerősödni, ezért inkább azt mondhatjuk, hogy a vezetőket jellemző nemzedékváltás némileg megelőzte a rendszerváltást. Ebből az is következik, hogy ezután még az egyes korosztályok egymáshoz viszonyított arányában is bekövetkezhetnek módosulások.

A káderstatisztikai adatgyűjtések alapján nincs mód a teljes nyolcvanas évtizedre jellemző változások nyomon követésére, de az 1983., valamint az 1987. évi vizsgálat adatai bizonyos tendenciákat már jeleztek, melyek alapján megállapítható, hogy a nómenklatúrán belül is észrevehetően megnőtt a 40—49 évesek hányada (31-ről 38 százalékra), miközben a 40 éves kor alattiaké kismértékben (16-ről 15 százalékra, az 50 év felettieké pedig jelentősebben (53-ről 47 százalékra) csökkent. Úgy tűnik tehát, hogy az 1985-ös pártkongresszus nyomán felerősödő visszarendeződési törekvések továbbra is visszafogták azt a folyamatot, amelynek eredményeként fiatalabb káderekkel lehetett volna felfrissíteni a vezetői garnitúrát.

Sajátos összefüggést lehet megfigyelni a vezetési hierarchiában elfoglalt hely és a vezetői munkakörben eltöltött idő között. Szinte általános tendencia, hogy minél magasabb szintet vizsgálunk, annál magasabb a „jelenlegi munkakörben” tíz évnél hosszabb időt eltöltők aránya. Így például 1987-ben az államigazgatási vezetőkön belül a legfelsőbb szinten (államtitkárok, miniszterhelyettesek) 86 százalék volt azoknak az aránya, akik legalább tíz évet töltöttek a felsőszintű vezetői munkakörben, az alsó szinten (osztályvezetők) viszont csak 32 százalék volt a megfelelő érték.

Ezek a tendenciák nem csupán azt jelzik, hogy a felsőszintű vezetők körében igen jelentős volt az előregedés, hanem arra is felhívják a figyelmet, hogy az elit bizonyos csoportjai túlélték az évtizedek során változó kormányzati kurzusokat. Az adatok alapján ugyanis kimutatható, hogy a felsőszintű tanácsi vezetők (fővárosi és megyei tanácsok elnökei, vb-titkárai), valamint a felsőszintű államigazgatási vezetők (államtitkárok, miniszterhelyettesek stb.) körében meglehetősen magas volt az 1955 óta azonos vezetői pozícióban levők aránya. 1983-ban a felsőszintű tanácsi vezetők 45 százaléka, a felsőszintű államigazgatási vezetők 35 százaléka már 1955-ben is hasonló pozícióban volt, mint 1983-ban. Viszonylag magas értéket tapasztalhatunk még a kiemelt és az „A” kategóriájú vállalatok vezetői (26, illetve 24%), az ipari szövetkezetek elnökei (23%) és a bíróságok, továbbá az ügyészség felső vezetői körében.

A történelmi tapasztalatok is arra utalnak, hogy a politikai kurzusok változásával párhuzamosan nem cserélődik ki a teljes elit. Így például a múlt században a kiegyezés utáni új minisztériumokban a Bach-korszaktól átvett vezető tisztviselők aránya meghaladta a kétötödöt. Tartós megmaradásukat jól jellemezte az a tény, hogy csupán az 1880-as évek elejétől kezdve csökkent az arányuk 40 százalék alá.[1] Az 1950-es évek első felétől az 1980-as évek első feléig terjedő időszakban tapasztalható „túlélő típusú” magatartásnak tehát

más történeti korokban is felfedezhetők az előképei. E túlélő magatartásnak azonban — a nyolcvanas évtized derekán tapasztalható visszarendeződés ellenére is — egyre szűkültek a lehetőségei, hiszen 1987-ben a már említett felsőszintű tanácsi vezetők között csupán 23 százalék, a felsőszintű államigazgatási vezetők között pedig 15 százalék volt azoknak az aránya, akik 1955 óta töltötték be magas pozíciókat.

Nem csupán a „régikáderek kihullásáról”, hanem az újak belépéséről szóló információk is jelentős mértékben árnyalják az elitek cseremozgását jellemző képet.

Figyelmet keltő tendenciákat jeleztek az 1981 és 1986 közötti időszak adatai, amelyek szerint e hat évben került „jelenlegi” munkakörébe az állami és a gazdasági nómenklatúra 23 százaléka. Néhány vezetői csoportban azonban ennél nagyobb mértékű volt a beáramlás, így például: a felsőoktatási vezetők körében 51, az államigazgatás alsó szintjén 49, a községi tanácselnökök, vb-titkárok körében 36, a tömegkommunikáció középszintű vezetői körében 36, a pénzügyi vezetők között 33 százalék. Ezzel szemben az államigazgatási és a tanácsi apparátus legfelső szintjén mindössze 6 százalékot tett ki az ezen időszakban belépők hányada, tehát a különböző vezetői csoportokban a cserélődés folyamata időben eltérő módon ment végbe. Ezek a belső folyamatok azonban csupán árnyalják azt a képet, amelyet a kelet-európai — azon belül is a hazai — politikai elit nemzedéki koncentrációjában lehet megfigyelni.

Illés Iván a már említett elemzésében kimutatta, hogy az elitnek egy-egy nemzedékre koncentrációja alapvetően kelet-európai jelenség, melyet döntően a politikai folyamatok és tényezők alakítottak ki. Empirikus adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy az 1920 és 1932 között született nemzedék képviselői alkották a korábbi rendszer politikai elitjének igen jelentős részét. Az általam vizsgált állami és gazdasági nómenklatúra körében is kimutatható a nemzedéki koncentráció, hiszen 1987-ben, a pártállam „utolsó békeévében” az ide tartozó vezetők 47 százaléka 1927 és 1937 között született, sőt ha a községi tanácselnököket és vb-titkárokat nem számítjuk, akkor a nómenklatúrának közel 60 százaléka ezekből az évjáratokból került ki. Ezek a tények — a személyek szintjén — mindenesetre megerősíteni látszanak az „egygenerációs rendszer” definícióját, valamint a rendszerváltás és a nemzedékváltás közötti összefüggésekre utaló hipotéziseket.

Ugyanakkor azokra a tényekre is figyelemmel kell lennünk, amelyek azt jelzik, hogy a rendszerváltás és a nemzedékváltás folyamata nem mindenütt esett egybe. Ha például a politikai elit két meghatározó csoportjának, a parlamenti képviselőknek és a kormány tagjainak a korösszetételét vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a korábbi rendszer (1985-ben megválasztott) parlamenti képviselői között meghatározó — 40 százalék körüli — arányt tettek ki a 60–70 éves korosztályhoz tartozók. Ezzel szemben az új rendszer (1990-ben megválasztott) parlamenti képviselői között az utóbbi korosztály mindössze 9 százalékot tett ki, és a 41–50 évesek alkották a legnagyobb csoportot (36 százalékos aránnyal).[2]

A két legutóbbi kormány korösszetételét vizsgálva viszont azt tapasztaljuk, hogy az 1990 áprilisában leköszönő Németh-kormány 18 tagja közül 13 (72%) a negyvenes években született, tehát a 40–49 éves korosztályhoz tartozott. Az 1990 májusában megalakult Antall-kormány 17 tagja közül 6 (35%) született a negyvenes években, 2 (12%) az ötvenes években, tehát többségük 50 év feletti volt.

Minőségi csere? Az értelmiség bekerülése a hatalomba?

A kutatókat már régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a kelet-európai társadalmakban mely rétegekből toborzódik a hatalmat gyakorlók köre. *Szelényi Iván* korábbi vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az értelmiségnek jó esélye van arra, hogy az uralkodó párt képviselőivel való szövetség révén bekerüljön a hatalomba. Az azóta eltelt időszak eseményei azonban más irányban fejlődtek és egy évtizeddel később a szerző, felülvizsgálva korábbi nézeteit [10], megállapította, hogy a hetvenes években volt ugyan egy olyan történelmi pillanat, amikor úgy tűnt, hogy az értelmiségnek van némi esélye a hatalomba való bejutásra, de a valóságban az adott viszonyok között erre nem kerülhetett sor.

Gazsó Ferenc az utóbbi években végzett (a pártelitre vonatkozó) empirikus kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy „A szakértelmiség növekvő mérvű beáramlása a káderbürokrácia bizonyos csoportjaiba nem a pártállami uralom konszolidálását, hanem a rendszerbomlás folyamatainak felgyorsulását, végeredményben a pártállam önfelszámolását készítette elő”. [3] Állítását azzal is megerősíti, hogy az állampárt történetében csupán az utolsó kongresszuson fordult elő olyan eset, amikor az értelmiségi küldöttek voltak többségben (82%), és mint ismeretes, ekkor mondták ki az állampárt megszűnését. (Talán a történelem furcsa paradoxonának tekinthető, hogy az értelmiség éppen akkor detronizálta az uralkodó pártot, amikor abban — legalábbis a kongresszus idejére — meghatározó szerephez jutott.)

Az értelmiség beáramlását a vezető pozíciókba — és ezáltal a vezetői réteg minőségi cserélődését — alapvetően két mutató alapján lehet vizsgálni. Az egyik (az iskolai végzettség szerinti összetétel alapján) a felsőfokú végzettségűek, azon belül is az egyetemet végzettek rétegen belüli arányát méri. A karrier alakulása szempontjából azonban nem mellékes körülmény, hogy nappali vagy esti levelező tagozaton szerezte-e az illető személy a képzettségét. A másik mutató a pályakezdekori társadalmi csoporthoz tartozást veti egybe a jelenlegi társadalmi pozícióval, és ennek alapján állapítható meg, hogy milyen mértékű volt az értelmiségiként pályakezdekők belépése a vezetői rétegbe.

A vezetők iskolai végzettség szerinti összetételét tükröző népszámlálási és káderstatisztikai adatok egyaránt azt mutatják, hogy a vezetők körében növekedett ugyan a felsőfokú végzettségűek aránya, de a „minőségi” változások mértéke jóval kisebb volt a nemzedéki cserénél jelzett „mennyiségi” változásoknál. A népszámlálási adatok szerint a vezetők és irányítók egészét tekintve (1980 és 1990 között) 37 százalékról 42 százalékra növekedett a felsőfokú végzettségűek hányada. Korcsoportonként vizsgálva azonban kitűnt, hogy a felsőfokú végzettségűek arányának növekedése csak a 30 év felettek körében volt jellemző, ezen belül is e növekedés mértéke az 50 év felettek körében volt a legnagyobb mértékű (32 százalékról 43 százalékra, a 30–49 évesek körében 37 százalékról 43 százalékra). Ez tehát arra enged következtetni, hogy a minőségi cserélődés a legidősebb korcsoportokban volt a legerőteljesebb.

A káderstatisztikai megfigyelés alapján csak az 1983 és 1987 közötti változásokat lehet regisztrálni. A „káderkörbe” tartozóknál az egyetemi végzettségűek arányát vizsgáltuk, és az adatok azt mutatták, hogy ezen időszak alatt 58 százalékról 62 százalékra nőtt ezek aránya.

Az 50 év felettek körében jóval kedvezőbben alakult az egyetemet végzettek hányada (59 százalékról 66 százalékra növekedett), mint a 40 év alattiaknál,

ahol 47 százalékról 44 százalékra csökkent. E tendencia alapján felvetődik a kérdés, hogy vajon miért kedvezőtlenebb az iskolai végzettség szerinti összetétel a fiatalabb vezetők körében, hiszen ez nem azt jelenti, hogy az ő esetükben a káderkiválasztásnál az iskolai végzettség kevésbé lett volna fontos szempont. Inkább arról van szó, hogy közöttük nagyobb hányadot tesznek ki a hierarchia alacsonyabb szintjén levő vezetők, ahol az egyetemi végzettség ritkább és nem is követelmény. A fiatalabb és idősebb vezetők összetételének különbségeit jól jellemzi az a tény, hogy 1987-ben a 40 év alattiaknak 43 százalékát a községi tanácselnökök és vb-titkárok tették ki, az 50 felettieknek viszont csupán 10 százalékát.

A korösszetételből fakadó eltérések mellett azonban egy másik tényezőnek, nevezetesen az iskolaútban megfigyelhető sajátosságoknak is nagy szerepe volt a különbségek kialakításában. Az adatok alapján kitűnt, hogy a nómenklatúra 40 év alatti tagjainál az egyetemet esti és levelező tagozaton elvégzők aránya 11 százalék, az 50 év felettiéknél viszont 25 százalék volt. A közöttük levő különbség tehát jórészt abból fakad, hogy az idősebb korosztályokban jóval nagyobb volt a kényszer (és egyúttal a lehetőség is) a munka melletti tanulásra.

Ha a nappali tagozaton végzetteket vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1987-ben az 50 év felettiéknél 41 százalékot tett ki az egyetemi diplomát nappali tagozaton megszerzett személyek aránya, a 40 év alattiaknál viszont 36 százalékot. Ezek a különbségek azonban a képzés struktúrájában bekövetkezett változásokra vezethetők vissza. Köztudott ugyanis, hogy az utóbbi két évtizedben a felsőfokú képzés számottevő mértékben felhigult, döntően a főiskolák nagyobb térhódítása következtében. Ebből adódóan a fiatalabb káderek közül sokkal többen (1987-ben 18 százalék) szereztek diplomát a főiskolák nappali tagozatán, mint az 50 év felettiéknél korcsoportjába tartozók közül (6%).

Összességében tehát megállapítható, hogy az idősebb vezetők körében tapasztalható viszonylag kedvezőbb képzettségi arányok részben strukturális tényezőkre, részben az iskolarendszerben bekövetkezett változásokra vezethetők vissza. A különböző mobilitásvizsgálatok alapján ismert, hogy az esti és levelező tagozaton való tanulás elsősorban a munkás-, illetve paraszti pályákról belépőkre volt jellemző. Az állami és a gazdasági káderek körében a karriernek ez az útja különösen gyakori volt, hiszen az önálló parasztként kezdő vezetőknek 77 százaléka, a munkás pályáról bekerülőknél 65 százaléka esti és levelező tagozaton fejezte be a tanulmányait. (Az értelmiségiként pályakezdők körében 25 százalék volt a megfelelő érték.)

Érdemes még azt is megemlíteni, hogy az állami és a gazdasági nómenklatúra képzettségi szintje jóval magasabb volt, mint a pártelité. Erre utal az a tény, hogy 1989-ben a pártkádereknek 57 százaléka ([3] 10. old.), 1987-ben az állami és gazdasági kádereknek 86 százaléka volt felsőfokú végzettségű. Sőt, a közöttük levő minőségi különbségek még némileg nagyobbak, ha azt is figyelembe vesszük, hogy 1989-ben a felsőfokú végzettségű pártkádereknek 57 százaléka ([3] 7. old.), az állami és a gazdasági vezetőknek viszont 45 százaléka szerezte esti és levelező tagozaton a diplomáját.

Jelentősek az iskolai végzettségbeli különbségek az állami és a gazdasági vezetők egészén belül is. Így például, ha az egyetemet végzettek arányát vesszük alapul, akkor a legkedvezőbb helyzetű bírósági, ügyészségi vezetők és a hierarchia alján levő községi tanácsai vezetők közötti különbség tízszeres: az előbbieknél 99, az utóbbiaknál 10 százalék a végzett egyetemet.

Az egyetemi végzettségűeket tekintve meghatározott szintek különíthetők el. A hierarchia csúcsán vannak a bírósági, egészségügyi, oktatási és kulturális szféra vezetői, valamint az államigazgatás felső régióiban és a nagyvállalatoknál dolgozó vezetők. (80 százalék felett van az egyetemi végzettségűek aránya.) Ezek a csoportok nagyjából lefedik a hatalmi, a kulturális és a gazdasági elit jelentős részét. A következő kategóriát az államigazgatás középső szintjén, a pénzügyekben, az érdekképviseleti szervezetekben és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben levő vezetők alkotják. (Az egyetemi végzettségűek aránya 50–80 százalék között van.) Érdekes, hogy a pénzügyek vezetői körében az egyetemi végzettségűek aránya jóval alatta marad a korábban említett szakértelmiségi (bírósági, egészségügyi stb.) szférákhoz tartozókéknak. Mindez feltehetően azzal magyarázható, hogy a pénzügyi, banki szféra szakmai presztízse csak az utóbbi időszakban növekedett meg, és ezért korábban az alacsonyabb szintű végzettség is gyakorta elegendő volt e területen a vezetői pozíciók betöltéséhez.

Figyelmet keltő az is, hogy a kategória felső részén elhelyezkedő tömegkommunikációs vezetők körében ugyancsak alacsony az egyetemi végzettségűek aránya. E csoport esetében is meghatározók voltak a politikai viszonyok — ám éppen ellenkező előjellel — hiszen a tömegtájékoztatás kulcsfontosságú volt a rendszer működése szempontjából. Ebből adódóan az e területen dolgozó vezetők kinevezésénél döntő szempont volt a politikai megbízhatóság. Végül a hierarchia alján voltak a már említett ipari szövetkezeti vezetők és a községi tanácsok vezetői. Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok alapján tehát egy igen heterogén összetételű káderkör mutatható ki, amelynek egyes csoportjaiban viszonylag magas arányt alkottak a felsőfokú végzettségűek. (Viszonyítási alapként érdemes megemlíteni, hogy a két világháború közötti gazdasági elitben is 80 százalék feletti volt a felsőfokú végzettségűek aránya.[8] Formális képzettségét tekintve tehát az 1945 utáni új rendszer gazdasági elitje a nyolcvanas évekre elérte a hat-nyolc évtizeddel korábban jellemző szintet.)

Az értelmiségi pályáról való belépés

Az iskolai végzettségről szóló adatok fényében még érdekesebb annak feltárása, hogy miként alakult az értelmiség belépése a vezetői pozíciókba. Az 1983. évi országos mobilitási vizsgálat eredményei alapján ismert, hogy a vezetők 27 százalékának első társadalmi csoportja értelmiségi volt. Az állami és a gazdasági vezetők egészére vonatkozó káderstatisztikai adatok szerint ebben a körben az értelmiségi pályáról bekerülők aránya számottevően magasabb, 1983-ban 35 százalékot, 1987-ben 41 százalékot tett ki. A tendencia tehát egyértelmű; nevezetesen a káderkiválasztásnál a diplomás végzettség egyre inkább meghatározóvá vált.

Az egyes vezetői csoportokon belül e téren igen nagyok a különbségek, és az egyes csoportok közötti sorrend is nagymértékben hasonlít az egyetemi végzettség szerint felállított sorrendhez. Az értelmiségi pályáról belépők aránya az oktatási, kulturális, az egészségügyi, a bírósági, ügyészségi, valamint a tanácsai, államigazgatási szervek vezetői körében volt a legmagasabb 1987-ben, többnyire 60 százalék feletti. Ez természetes, hiszen ők a saját pályájukon kerültek vezetői pozícióba. Alapvető státusváltás nem történt. Ezzel szemben a hierarchia alján levő ipari szövetkezeti, valamint a községi tanácsai vezetők körében mindössze 10–15 százalékot tett ki az értelmiségiek hányada.

Az 1987-es adatok szerint a 40 éven aluli, fiatalabb vezetők körében némileg (7 százalékkal) alacsonyabb az értelmiségi csoportból belépők aránya, mint az 50 éven felüliek között. Ebben az esetben is alapvetően arról van szó azonban, hogy a fiatalabb vezetők csoportjában — a meghatározó súlyt képviselő — községi tanácsi vezetők egyre inkább a más pályáról belépők köréből kerültek ki. (Az értelmiségiként pályakezdők aránya a 40 éven aluli községi tanácsiak körében 12 százalék, az 50 éven felüliek körében 17 százalék volt.)

A községi tanácsi vezetők mellett az oktatási, kulturális vezetők alkotják a másik olyan csoportot, ahol a 40 éven aluliak körében valamivel alacsonyabb az értelmiségi pályáról belépők hányada, mint az 50 éven felüliek esetében. Mindez arra utal, hogy a községi tanácsi vezetőkhez hasonlóan az oktatási, kulturális területen is olyan presztízsvesztés következett be, amely nemcsak az ott dolgozó értelmiségiek, hanem a vezetők mobilitási jellemzőire is hatott.

Összehasonlítási alapként érdemes megemlíteni a pártkáderek körében megfigyelhető tendenciát is. Az adatok azt mutatták, hogy a pártelit körében jóval alacsonyabb volt az értelmiségiként pályakezdők aránya, de ott is jellemző volt az értelmiségiek növekvő belépése (1981 és 1989 között arányuk 22 százalékról 28 százalékra növekedett). ([3] 6. old.)

Az itt bemutatott adatok eléggé egyértelműen jelzik azt a folyamatot, hogy a hatalom körein belül egyre növekedett az értelmiségiek hányada. Úgy vélem azonban, hogy ezen információk alapján nem lehet olyan következtetést levonni, hogy az értelmiség egyre inkább meghatározó tényezője volt a hatalomnak.

Karriermozgás — a vezetők mobilitása

A korábbi évtizedekben a közvéleményben egy olyan vezetői (káder-) kép alakult ki, amely szerint a vezetői körbe került személyek — a központi szándékoknak megfelelően — bármiféle vezetői pozícióban helyt tudnak állni. Ez a vélekedés azon a hivatalos — ideológiai jellegű — magyarázaton alapult, hogy a vezetők időnkénti — egyik helyről a másikra való — mozgását az a nem mindig jól érthető és egyértelmű szempont dönti el, hogy a párt és a társadalom érdekei szempontjából hol van az illető személyre a legnagyobb szükség. A kinevezésekről szóló hivatalos kommunikációk is többnyire úgy fogalmaztak, hogy „XY-t más fontos beosztásba való áthelyezése miatt korábbi tisztségéből felmentették”. Ezek a kinevezések egyúttal híven tükrözték a párt- és az állami bürokrácia összefonódását is, hiszen gyakori jelenség volt, hogy ugyanaz a káder — váltakozva — hol az állami, hol a pártbürokrácia vezető posztjain tűnt fel. Ugyanakkor a munkaerőmozgással és a társadalmi mobilitással foglalkozó szakemberek körében is ismert, hogy a különböző munkahelyek közötti mozgás jellege igen sokat elárul egy-egy foglalkozási csoport jellemzőiről. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a vezetői csoportokra, ahol — a mobilitási vizsgálatok tanúsága szerint — a hierarchiában való előrelépésben döntő szerepe van a munkahelyi váltásoknak.

A vezetők esetében a munkahelyek közötti mozgás abból a szempontból érdekes, hogy az adott személy — pályautja során — milyen jellegű munkahelyeken fordult meg. A korábbi munkahelyek jellegét tekintve az egyik legfontosabb szempontnak azt tekintettük, hogy az illető személy élete során főállásban dolgozott-e a pártapparátusban vagy valamelyik tömegszervezetben, esetleg a fegyveres testületeknél. A kádermozgás során ugyanis e munka-

helyeknek kitüntetett jelentősége volt, hiszen, ha valaki eltöltött néhány évet a párt- és a tömegszervezetek apparátusában, akkor ez igen jó „ajánlólevél” volt a későbbi karrier során. Ebből az is következik, hogy ha egy vezetői csoportban gyakori az előbbi apparátusokból való belépés, akkor az a vezetői csoport kiemelten fontos a politikai vezetés számára.

Am a vezetői csoportok arculatának megrajzolásában legalább ilyen meghatározó szempontnak tekinthetjük azt, hogy egy adott csoporton belül mekkora a szakmából vagy az adott ágazatból kikerülő vezetők aránya. Azt is mondhatjuk, hogy minél magasabb egy vezetői csoportban az adott szakmából (ágazatból) kikerülők hányada, annál „távolabb” van ez a csoport a politika közvetlen befolyásától. (Természetesen egyes vezetői csoportok esetében ez az összefüggés csak bizonyos korlátok között érvényesült.)

A káderstatisztikai adatgyűjtés alapján lehetőség adódott a vezetők karrierútjának nyomon követésére, mivel rögzítették a korábbi munkahelyek jellegére vonatkozó információkat.

Az adatok alapján a vezetői pálya nagyfokú mobilitására — a káderek munkahelyek közötti mozgására — vet fényt az a körülmény, hogy viszonylag alacsony azok aránya, akik pályakezdésük óta a jelenlegi munkahelyükön vannak (1983-ban 9,5, 1987-ben 11,6 százalék). Az életkor némileg befolyásolja ezeket az arányokat, hiszen 1987-ben a 40 éven aluliak körében 15,9, az 50 éven felülieknél 10,2 százalék volt a megfelelő érték.

A párt- és tömegszervezetek apparátusából átkerülő vezetők aránya (1987-ben) a férfiak körében 10 százalékot, a nőknél 6 százalékot tett ki. Nehéz megítélni, hogy ez az arányszám magas-e vagy alacsony, tény azonban, hogy a vezetők egészét tekintve nem volt túl gyakori az „átjárás” az állami, a gazdasági, illetve a párt- és a tömegszervezeti szféra között. Eme átlagszám mögött azonban jelentős különbségek húzódtak meg. Így például a korcsoportok közötti összehasonlításból kiderül, hogy a 40 éven aluliaknál 6, a 40–49 éveseknél 8, az 50 éven felülieknél 12 százalék volt a párt- és tömegszervezetek apparátusából kikerülők hányada. A fiatalabb vezetők körében megfigyelt alacsonyabb érték egyrészt azzal is magyarázható, hogy a fiatalabb korosztályoknak már csak az életkoruk miatt is kisebb esélyük volt ezen apparátusokba bekerülni, másrészt az is közrejátszott, hogy az utóbbi idők káderkiválasztási gyakorlatában a pártapparátusbeli karriernek már nem volt olyan meghatározó szerepe, mint korábban.

A vezetői csoportok szerint vizsgálva — 1987-es adatok alapján — a párt- és tömegszervezeti karrier

- a tanácsi szervek legfelsőbb (40%), illetve középső szintjén (20–24%),
- az államigazgatás legfelsőbb (40%), illetve középső szintjén (20%),
- az érdekképviselők (23%),
- a tömegkommunikáció felső vezetői (21%),
- az ipari szövetkezetek elnökei (14%)

körében volt a leggyakoribb.

További sajátos vonás, hogy a hierarchiában elfoglalt helytől függően — alulról felfelé haladva — emelkedik a párt- és tömegszervezetek apparátusából „érkezők” aránya.

1983 és 1987 között — az esetek többségében — a párt- és tömegszervezetekből kikerülők hányadának bizonyos csökkenését figyelhetjük meg. Viszonylag nagyobb mértékű volt ez a csökkenés a folyamatosan felértékelődő pénzügyi szféra vezetőinek körében (15 százalékról 8 százalékra).

A másik pólust a vállalati és szövetkezeti vezetők alkották, akiknek mintegy kétharmada egész pályafutása során csak a vállalati szférában mozgott, vagy nem változtatott munkahelyet.²

Mindez — a sok hasonlóság ellenére is — két eltérő „vezetői világ” arculatát vetíti elénk. Sőt ha az 1983 és 1987 közötti tendenciákat is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a vállalati és a szövetkezeti vezetők körében számottevően gyarapodott a tisztán vállalati szférából kitermelődő vezetők aránya, ami a vállalatokhoz kötődő, nagyobb autonómiát igénylő vezetői kör gyarapodását jelentette. Az államigazgatási és tanácsi vezetők körében viszont ez a tendencia csak elvétve figyelhető meg. Említést érdemel még a pénzügyi vezetők csoportja is, ahol — a vállalati vezetőkhez hasonlóan — ugyancsak jelentősen bővült — 43 százalékról 54 százalékra — az adott szférából toborzott vezetők köre.

Az államigazgatási, tanácsi, valamint a vállalati szféra között közbülső helyet foglaltak el az oktatási, kulturális, egészségügyi, valamint a bírósági és ügyészségi vezetők. Ezen a területen volt a legalacsonyabb a párt- és tömegszervezetektől kikerült vezetők aránya, annál azonban már jóval magasabb volt, mint a vállalati vezetők körében. Ez azért is meglepő, mert ezek a területek alapvetően szakértelmiségi szférának minősülnek, ahol a vezetői munkakörökben is alapvető követelmény bizonyos szakmai jártasság.

*

Ha tömör válaszokat kívánunk adni a tanulmány elején feltett kérdésekre, akkor — a megállapításokat a rendszer utolsó évtizedére korlátozva — a következők mondhatók.

A tények azt mutatják, hogy mind a vezetők és irányítók szélesebb (több százezres) tömegén, mind a nómenklatúra szűk rétegén belül a nyolcvanas években igen jelentős nemzedéki csere zajlott le, ami megerősíteni látszik a rendszerváltás és a vezetői cserélődés közötti összefüggésekre vonatkozó hipotéziseket. Némileg megkérdőjelezi azonban az összefüggés szorosságát az a körülmény, hogy ez a nemzedéki cserélődés — mértékét tekintve — „megelőzte” a rendszerváltást. Ez egyúttal arra enged következtetni, hogy a változásra „fogékony” erők fokozatosan beszivárogtak a vezetés bástyái mögé. Ez a nemzedéki csere azonban — a hipotézisek szerint — egy újabb ciklus indítópontja, és ha ez igaz, akkor ez a körülmény hosszabb távon ismét egyfajta instabilitás hordozója lehet.

A jelzett, viszonylag nagy arányú „mennyiségi” változásokhoz viszonyítva a vezetők „minőségi” cserélődése — legalábbis az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint — jóval mérsékeltebb volt. A vezetés értelmiségi bázisának kiszélesítése azonban a szakszerűségi szempontok erőteljesebb érvényesülésére utal, de a rendszer korlátai miatt a szakszerűség „határai” adottak voltak.

A vezetők karriermozgását bemutató adatok azt jelezték, hogy a párt-, valamint az állami és gazdasági elit „hagyományos” alapon (kádermozgatóssal vezényelt helycserék alapján) való összefonódása az idők során mérséklődött. (Az összefonódás technikai időközben finomodtak.) Ennek eredményeként

² Csupán összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy az államigazgatási és tanácsi vezetők körében — 1987-ben — mindössze 12–23 százalék között volt azok aránya, akik ágazaton belül mozogtak, vagy nem változtattak munkahelyet. Ezek a különbségek elsősorban a falvakban jelentek meg szembevető módon, hiszen az ott élő tsz-vezetőknek 29 százaléka került ki az ágazaton kívüli munkahelyekről, ezzel szemben a tanácselnököknek, vb-titkároknak 71 százaléka.

némileg csökkent a folyamatok központi ellenőrizhetősége. Végül is valamennyi itt felsorolt tendencia a diktatórikus viszonyok fellazulását segítette.

Az adatok alapján ugyancsak kimutatható, hogy nem csupán a vezetők és irányítók szélesebb tömege, hanem a szűk körű nómenklatúra is meglehetősen tagolt volt. A hierarchiában elfoglalt pozíciótól függően az egyes vezetői csoportok számára eltérő lehetőségek adódtak az új viszonyok közé való beilleszkedésre. Az eltelt időszak fejleményei azt mutatják, hogy bizonyos vezetői csoportok igen sikeresen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. Így például a volt községi tanácselnökök, akiknek 70 százalékát az új viszonyok között is megválasztották polgármesternek. Mindez arra utal, hogy a falusi társadalom — a rendszer alatt — sajátos fejlődési utat tett meg. A volt tanácselnökök nagyarányú újraválasztása ugyanis azt is jelzi, hogy a falusi társadalom elitjében inkább a folyamatosság a jellemző. Sőt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a rendelkezésre álló források szerint az 1985-ös tanácsválasztásokon jelentős részben (52%) azokat választották újra, akik már 1980-ban is elnyerték a tanácselnöki pozíciót, akkor mindez azt jelenti, hogy egy még korábban elindult folyamatról van szó.[11]

Megfelelő empirikus információk hiányában viszont nem tudjuk, hogy a rendszerváltást követően hová kerültek a többi vezetők. Valószínű, hogy számos képviselőjük — különböző okok miatt — nem marad (illetve maradt) vezetői, hatalmi pozícióban, ám az is bizonyos, hogy számottevő részük olyan előnyöket (szellemi és kapcsolati tőkét) halmozott fel az idők folyamán, amelyeket feltehetően az új viszonyok között is kamatoztatni tudnak.

IRODALOM

- [1] *Benedek Gábor*: A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején. Megjelent: Rendi társadalom — polgári társadalom. 1. Nógrád megyei Levéltár. Salgótarján. 1987. 391—396. old.
- [2] *Farkas E. János—Vajda Ágnes*: Az 1990-es magyar parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. Megjelent: Magyarország politikai évkönyve. Szerk.: *Kurián Sándor, Sándor Péter, Vass László*. Ökonómia Alapítvány — Economix Rt. Budapest. 1991. 87—99. old.
- [3] *Gazzó Ferenc*: A káderbürokrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle*. 1990. évi 11. sz. 3—12. old.
- [4] *Hankiss Elemér*: Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1989. 195 old.
- [5] *Harcza István—Késedi Ferenc—Kisdi János—Lakatos Miklós*: Vezetők a 80-as években. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 100 old.
- [6] *Illés Iván*: Nemzedékek, elitek, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1991. 225 old.
- [7] *Kisdi János—Kulcsár Rózsa*: A hatalom gazdasági elitje az elmúlt évtizedben. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 10. sz. 789—797. old.
- [8] *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Gyorsuló Idő. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1989. 115 old.
- [9] Gazdasági vezetők rekrutációja, képzettsége és karriermintái a tervgazdaságban. Szerk.: *Lengyel György*. Szociológiai Műhelytanulmányok 3. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest. 1986. 241 old.
- [10] *Szelényi Iván*: A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* önkritikus felülvizsgálata. Megjelent: Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1990. 585 old.
- [11] *Vajda Ágnes*: Az 1990-ben megválasztott képviselők és polgármesterek. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 10. sz. 774—788. old.

FÜGGELÉK

Állami és gazdasági vezetői munkakörök jegyzéke
(az 1987. évi besorolás alapján)

Államigazgatás 1.

Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:

- a miniszter első helyettese
- miniszterhelyettes
- hivatalvezető
- hivatalvezető-helyettes

A minisztériumokban és országos hatáskörű szerveknél:

- államtitkár
- a miniszter első helyettese
- miniszterhelyettes
- elnök, vezető
- elnökhelyettes, vezetőhelyettes

Államigazgatás 2.**Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:**

- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes

A minisztériumokban és országos hatáskörű szerveknél:

- hivatalvezető
- hivatalvezető-helyettes
- ügyvezető igazgató
- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes
- főigazgató
- a főigazgató helyettese
- csoportfőnök
- a külképviseletek vezetői

A minisztériumok és az országos hatáskörű államigazgatási szervek területi szerveinél:

- hivatalvezető
- főigazgató
- igazgató, igazgatóhelyettes
- elnök
- elnökhelyettes

Államigazgatás 3.**Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:**

- osztályvezető

A minisztériumokban és az országos hatáskörű szerveknél:

- osztályvezető

Tanácsi vezetők 1.

- a Fővárosi Tanács elnöke
- a Fővárosi Tanács elnökhelyettesei
- a Fővárosi Tanács vb-titkára
- a megyei tanácsok elnökei
- a megyei tanácsok elnökhelyettesei
- a megyei tanácsok vb-titkárai

Tanácsi vezetők 2.

- a a Fővárosi Tanács főosztályvezetői
- a Fővárosi Tanács főosztályvezető-helyettesei
- a városi tanácsok elnökei
- a városi tanácsok vb-titkárai

Tanácsi vezetők 3.

- a Fővárosi Tanács osztályvezetői
- a megyei tanácsok osztályvezetői
- a kerületi tanácsok elnökei
- a kerületi tanácsok vb-titkárai
- járási titkárok

Tanácsi vezetők 4.

- a nagyközségi és a községi tanácsok elnökei
- a nagyközségi és a községi tanácsok vb-titkárai

Vállalati vezetők 1.

- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok igazgatóhelyettesei
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok vezérigazgatói
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok vezérigazgató-helyettesei
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok igazgatói
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok igazgatóhelyettesei
- kiemelt kategóriájú állami vállalatok vezérigazgatói
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok igazgatói
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV vezérigazgató
- MÁV vezérigazgató-helyettesei
- Posta elnöke
- Posta általános elnökhelyettese
- Posta elnökhelyettese
- Posta hivatalvezető (elnöki)

Vállalati vezetők 2.

- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok igazgatóhelyettesei
- „A” nagyságkat. állami vállalatok vezérigazgatói
- „A” nagyságkat. állami vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- „A” nagyságkat. állami vállalatok igazgatói
- „A” nagyságkat. állami vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV főosztályvezető
- MÁV főosztályvezető-helyettes
- MÁV vezérigazgatósági önálló osztály vezetője
- MÁV vezérigazgatósági önálló osztály vezetőjének helyettese
- MÁV vasútigazgatóság és a Záhonyi Üzemigazg. vezetője
- MÁV vasútigazgatóság és a Záhonyi Üzemigazg. vezetőjének helyettese
- MÁV központi hivatalok vezetője
- MÁV központi hivatalok vezetőjének helyettesei
- Posta szakosztályvezető (MPK)

Vállalati vezetők 3.

- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok igazgatóhelyettesei
- „B” nagyságkategóriájú vállalatok igazgatói
- „B” nagyságkategóriájú vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV egyéb igazgatóságok vezetői
- MÁV egyéb igazgatóságok vezetőinek helyettesei
- MÁV A és B vállalati nagyságkategóriába sorolt üzemegységek vezetői
- MÁV A és B vállalati nagyságkategóriába sorolt üzemegységek vezetőinek helyettesei
- Posta osztályvezető (MPK)
- postaigazgatóságok vezetői
- postaigazgatóságok vezetőinek helyettesei
- Posta A és B nagyságkategóriába sorolt üzemegységek igazgatói
- Posta A és B nagyságkategóriába sorolt üzemegységek igazgatóinak helyettesei

Mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 1.

- elnök
- igazgató

Mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 2.

- általános elnökhelyettes
- termelési elnökhelyettes (főmezőgazdász)
- közgazdasági elnökhelyettes (főkönyvelő)
- műszaki elnökhelyettes (főmérnök)
- személyzeti elnökhelyettes (személyzeti vezető)
- igazgatóhelyettes

Nem mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 1.

- elnök (ügyvezető igazgató)
- elnökhelyettes

Nem mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 2.

- főkönyvelő

Érdekképviselői vezetők

- elnök, társelnök
- elnökhelyettes, alelnök
- főtitkár
- főtitkárhelyettes
- főosztályvezető

Felsőoktatási és kutatási intézmények vezetői

Felsőoktatásban

- rektor
- rektorhelyettes
- dékán
- dékánhelyettes
- főiskolai igazgató
- főiskolai igazgatóhelyettes
- főiskolai karigazgató
- főiskolai karigazgató-helyettes
- kihelyezett tagozat vezetője
- óvónőképző intézet vezetője
- óvónőképző intézet vezetőhelyettese

Kutatóintézetekben

- igazgató
- igazgatóhelyettes

Államigazgatási főiskola

- igazgató
- igazgatóhelyettes

Egyéb oktatási, kulturális intézmények vezetői

Könyvtárakban

- főigazgató
- igazgató I.
- főigazgató-helyettes
- igazgatóhelyettes
- megyei könyvtárigazgató
- megyei könyvtárigazgató-helyettes
- megyei városi könyvtárigazgató

Levéltárakban

- főigazgató
- főigazgató-helyettes
- igazgató I.
- igazgató II.
- igazgatóhelyettes

Múzeumokban

- főigazgató
- főigazgató-helyettes
- megyei múzeumigazgató

Egyéb intézményekben

- főigazgató „A”
- főigazgató „B”

Költségvetési intézményben

- hivatalvezető
- igazgató
- elnök
- elnökhelyettes

Fővárosi, megyei kulturális vezetők

- Fővárosi Tanács irányítása alatt
- Megyei Tanács irányítása alatt
- Megyei Városi Tanács irányítása alatt

Egyetemi könyvtár igazgatója**Színházi vezetők**

- igazgató-főrendező
- igazgató
- főrendező
- fő-zeneigazgató
- művészeti vezető
- balett-, zenekarvezető
- zenei vezető
- első karmester
- ügyvezető igazgató
- igazgatóhelyettesek

Tv-rádió

- főrendező
- művészeti vezető

Egészségügyi vezetők

- főigazgató főorvos
- igazgató főorvos
- igazgató főorvos helyettese

Tömegkommunikáció felső vezetői**Rádió, Tv, MTI**

- elnök
- elnökhelyettes
- vezérigazgató
- vezérigazgató-helyettes
- főigazgató
- igazgató
- igazgatóhelyettes
- műsorigazgató
- műsorigazgató-helyettes

Újságírók

- főszerkesztő országos lapnál
- főszerkesztő-helyettes országos lapnál
- főszerkesztő megyei lapnál
- főszerkesztő-helyettes megyei lapnál

Egyéb kommunikációs vezetők**Rádió, Tv, MTI**

- műsorágazati főszerkesztő
- titkárságvezető
- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes
- önálló osztályvezető
- önálló osztályvezető-helyettes
- főszerkesztőség vezetője
- főszerkesztőség vezetőjének helyettese
- szerkesztőségvezető
- szerkesztőségvezető-helyettes
- megyei stúdió vezetője
- külföldi tudósító

Bírósági, ügyészségi felsővezetők**Ügyészségeken**

- a legfelsőbb ügyész első helyettese
- a legfelsőbb ügyész helyettesei
- Országos Kriminológiai Intézet igazgatója
- a Legfelsőbb Ügyészség főosztályvezető ügyészei
- a Legfelsőbb Ügyészség főosztályvezető-helyettes ügyészei
- a Legfelsőbb Ügyészség osztályvezető ügyészei
- a fővárosi főügyész és helyettesei
- a megyei főügyész és helyettesei

Legfelsőbb Bíróság

- elnökhelyettesek
- kollégiumvezetők és helyetteseik
- titkárságvezető
- tanácselnökök
- osztályvezetők

Bíróság

- a Fővárosi Bíróság elnöke
- a Fővárosi Bíróság elnökhelyettesei
- megyei bírósági elnökök
- megyei bírósági elnökhelyettesek
- Pesti Központi Bíróság elnöke
- Pesti Központi Bíróság elnökhelyettesei
- a Bíróság elnöke, helyettesei

Egyéb bírósági, ügyészségi vezetők**Ügyészségeken**

- kerületi vezető ügyész
- városi vezető ügyész
- helyi vezető ügyész

Legfelsőbb Bíróság

- bírók
- gazdasági vezetők

Bíróságok

- fővárosi, megyei bírósági tanácselnök
- fővárosi, megyei bírósági csoportvezetők
- fővárosi, megyei munkaügyi bíróságok elnökei
- Pesti Központi Kerületi Bíróság csoportvezetői
- városi, kerületi, helyi bíróságok elnökei
- városi, kerületi, helyi bíróságok elnökhelyettesei
- igazságügyi szakértői intézetek vezetői
- igazságügyi szakértői intézetek vezetőhelyettesei
- igazságügyi szakértői irodák vezetői

Központi pénzügyi vezetők

- vezérigazgató
- vezérigazgató-helyettes
- ügyvezető igazgató
- főosztályvezető (a központokban)
- főosztályvezető-helyettes (a központokban)

Megyei pénzügyi vezetők

- megyei igazgató
- megyei igazgató helyettese

TÁRGYSZÓ: Politikaszociológia.

РЕЗЮМЕ

Автор на основании результатов, проведенного в 1983—1987 годы охватывающего примерно 15 тысяч человек, статистического обследования кадров демонстрирует некоторые решающие взаимосвязи состава и подбора руководящей прослойки, принадлежащей в первую очередь к номенклатуре.

Он на основании данных ищет ответ на следующие вопросы: 1. как сложилась намечавшаяся на восьмидесятые годы смена поколений и какая связь имеется между сменой поколений и сменой общественного строя; 2. имела ли место качественная смена в номенклатуре и какие размеры принял прилив интеллигенции в руководящую прослойку; 3. каковыми были возможности для выдвижения, каковой была мобильность и каковым «кругооборот» бессменных руководителей с одного места на другое.

SUMMARY

Relying on the results of data collection on heads in state administration and in the economy, covering some 15 thousand individuals, carried out in 1983 and in 1987, the study shows some correlations of key importance of the composition and recruitment of the managerial stratum belonging to the nomenclature.

Relying on the data the author is to answer the questions as follows: 1. how the generational change, indicated in the early 1980s has taken place, and what sort of a correlation can be pointed out between the generational change and the change of the political system; 2. had there been a significant quality change in the nomenclature, and what was the extent of intellectuals' inflow to the managerial stratum; 3. what was the movement and mobility like among heads in state administration and in the economy, on the one hand and what was the extent of change in the sphere being in question, on the other.

FOGYASZTÁS ÉS FOGYASZTÁSI SZERKEZET AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN, 1980—1990*

KOVÁCS ILONA

Az Egyesült Államok vezető közgazdászai 1980-ban azt állapították meg, hogy az ország gazdasága a hetvenes évtizedben a második világháború utáni időszak legrosszabb teljesítményét nyújtotta mind a fejlett nyugati országokhoz, mind önmagához képest. A gazdasági problémák feltárására a *Michael J. Boskin*, Bush elnök Gazdasági Tanácsadó Testületének későbbi vezetője köré szerveződött csapat legfontosabb feladatának tekintette a gazdasági növekedés és stabilitás helyreállításának elméleti megalapozását.[4]

A gazdasági teljesítmény legalapvetőbb mutatóinak, az egy főre jutó bruttó nemzeti terméknek (Gross National Product — GNP) és az egy főre jutó elkölthető személyes jövedelemnek a növekedése 1973 és 1979 között — jórészt az 1974—1975. évi recesszió következtében — erősen lelassult, a GNP-adatokat 1982-es változatlan árak alapján számítva, évi átlagban 1,2, illetőleg 1,3 százalékra csökkent. Ennél is rosszabb képet mutat azonban az egy foglalkoztatottra jutó GNP 0,1 százalékos növekedése, szemben Franciaország 2,7, a Német Szövetségi Köztársaság 3,2 és Japán 3,4 százalékos gyarapodásával. Az egyesült államokbeli (a továbbiakban amerikai) adatban ugyanakkor a munkaerő számának hetvenes évekbeli példa nélküli növekedése és a munkanélküliség alacsony szintje — 5,5—6,0 százalék — is kifejeződik. Égető problémát okozott ellenben a növekvő infláció és a munkatermelékenység minimális növekedése. A hetvenes évtizedben az infláció két ízben is — 1974-ben és 1979-ben — megugrott, kétszámjegyűvé vált, 1980-ban pedig már elérte a 13,5 százalékot. A közgazdászok véleménye többnyire megegyezik abban, hogy a gyorsuló inflációt nagymértékben a központi jegybank (Federal Reserve Board — Fed) pénzkínálat-növelő politikája okozta.

Az amerikai gazdaság egyik fontos mutatója, a megtakarítás a hetvenes évtized végére mélypontra csökkent: míg 1973 és 1977 között az átlagos megtakarítási ráta 6,7, addig 1978-ban ez 5,3, 1980 első negyedévére pedig már 3,3 százalékra süllyedt, szemben Japán 25, Franciaország 15 és a Német Szövetségi Köztársaság 18 százalékos hányadával.

A monetáris politika és a hitelek elérhetősége nagymértékben befolyásolta a fogyasztási, a megtakarítási és a beruházási—kockázatvállalási hajlandóságot, a nominális kamatlábakat, s bizonytalanná tette azt a légkört, amelyben a gazdasági döntéseket meghozták.

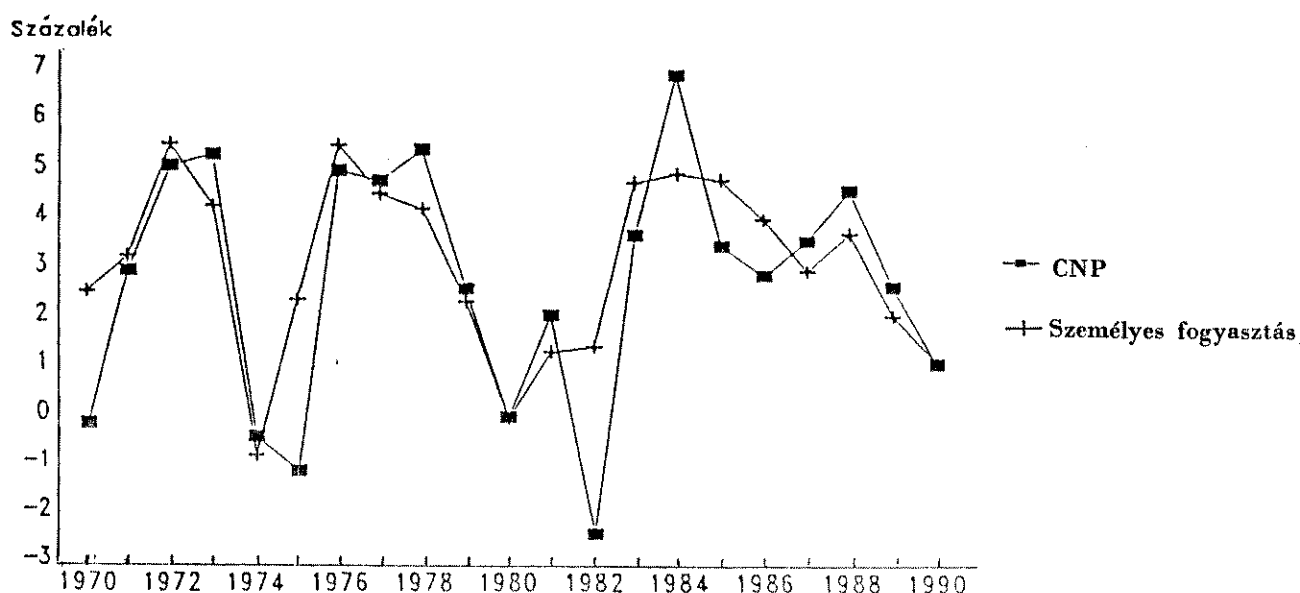
* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) III/1. sz. témája keretében készült a Florida International University Közgazdasági Fakultásán, ahol a szerző vendégkutatóként dolgozott 1991—1992-ben.

Noha az amerikai közgazdászok véleménye sok részletkérdésben különbözött a hetvenes és nyolcvanas évtized fordulóján, abban teljesen egyetértettek, hogy a nyolcvanas évtizedben egészséges, inflációmentes gazdasági növekedést kell elérni, amit azonban csak az akkorinál mind politikailag, mind gazdaságilag sokkal stabilabb és kiszámíthatóbb környezetben véltek megvalósíthatónak. A gazdaság felélénkítésére szánt reformcsomagnak, a hatékonyabb munkára, megtakarításra és beruházásokra való ösztönzésnek a legfontosabb, egymással is kölcsönösen összefüggő gazdaságpolitikai elemei az infláció leszorítását, a kormányzati kiadások növekedési ütemének, valamint a marginális adó rátának a csökkentését célozták.

Boskin hangsúlyozta: „Mevannak a gazdasági eszközeink a gazdaság hanyatló trendjének a visszafordításához; de hogy megvan-e ehhez a politikai akarat és képesség, az majd elválik.”[4] Ebből a tömör helyzetképből kiindulva s a javasolt intézkedések jegyében vizsgáljuk a nyolcvanas évtized fejleményeit elsősorban abból a szempontból, hogy a GNP több mint kétharmadát kitevő személyes fogyasztás, illetve szerkezete hogyan alakult.

A személyes fogyasztás a bruttó nemzeti termékben mért mintegy kétharmados részesedésénél fogva, tisztán mennyiségileg nézve a gazdaság mozgásának fő meghatározója. Ezért kap nagy jelentőséget mind a fogyasztás és a fogyasztási szerkezet alakulása, mind az ezeket befolyásoló tényezők vizsgálata.

1. ábra. A GNP és a személyes fogyasztás évi változása 1970 és 1990 között

A fogyasztásnak és a fogyasztás szerkezetének változásában alapvetően kétféle, rövid és hosszú távú hatásokat tudunk kimutatni. Természetesen nehezen lehetne e hatásokat egymástól szigorúan elkülöníteni — hiszen ugyanannak a tényezőnek vannak rövid és hosszú távon is érvényesülő hatásai —, noha ehhez már ismert ökonometriai eljárások állnak rendelkezésre.

A legismertebb, rövid távon ható tényezők a személyes elkölthető jövedelem, a fogyasztói árak, az adópolitika, a kamat- és a hitelpolitika változása, valamint egyes demográfiai változások. A nyolcvanas évtizedben alkalmazott változatos gazdaságpolitikai eszközök jó lehetőséget kínálnak a fogyasztás egészére, valamint annak különböző összetevőire gyakorolt rövid távú hatások vizsgálatára.

A fogyasztás és szerkezetének alakulásában megnyilvánuló hosszabb távú tendenciák elsősorban a jövedelemalakulás tartós trendjét, a műszaki fejlődés gazdasági fejlődést serkentő hatását, valamint egyes, lassabban, de hosszabb időn át érvényesülő demográfiai változások hatását tükrözik.

A SZEMÉLYES FOGYASZTÁS

1979 és 1989 között a személyes fogyasztási kiadások 32,5, évi átlagban 2,8 százalékkal nőttek. A növekedés kisebb volt, mint a hetvenes évtizedben, de még ennél is kedvezőtlenebb képet mutatnak az egy főre jutó adatok: 19,9, illetőleg 1,8 százalék.¹

Az átlagok mögött meghúzódó éves adatok azonban jelentős szóródást mutatnak. Megállapíthatjuk például, hogy noha a nyolcvanas évtized teljesítménye átlagosan rosszabb volt a hetvenes évtizedénél, ebben az évtizedben volt a háború utáni leghosszabb, recessziómentes fejlődés. A GNP alakulását tekintve ez az évtized eleji recesszió után, az 1983-tól 1990-ig terjedő időszakra tehető. Annak ellenére, hogy a GNP volumenében 1980-ban 0,5, 1982-ben 2,5 százalékos csökkenés következett be, s csökkentek a reálbérek is, sem az elkölthető személyes jövedelem, sem a személyes fogyasztás (ez utóbbinak az 1980-as enyhe — 0,2 százalékos — visszaesésétől eltekintve) nem csökkent, csupán növekedésük üteme esett vissza.

A fogyasztásnak a GNP-nél dinamikusabb növekedése értelemszerűen abban is tükröződik, hogy GNP-beni hányada az 1979. évi 62,8-ről 1986-ra 65,8 százalékra emelkedett.

1. tábla

A fogyasztási hányad alakulása

Év	A személyes fogyasztási hányad		Év	A személyes fogyasztási hányad	
	a GNP	az elkölthető személyes jövedelem		a GNP	az elkölthető személyes jövedelem
	százalékában			százalékában	
1969	60,1	91,1	1980	62,8	90,3
1970	61,7	89,4	1981	62,3	90,0
1971	61,9	89,0	1982	64,8	90,7
1972	62,2	90,2	1983	65,4	92,0
1973	61,6	88,2	1984	64,2	91,1
1974	61,3	88,3	1985	65,1	92,6
1975	63,5	88,6	1986	65,8	92,8
1976	63,8	90,1	1987	65,4	94,2
1977	63,7	91,2	1988	64,9	93,1
1978	62,9	90,5	1989	64,5	92,6
1979	62,8	90,6	1990	64,5	92,7

Az Egyesült Államok fogyasztási hányadában (személyes fogyasztás/GNP) hosszabb távon — 1949 és 1989 között — két egymással ellentétes irányú tendencia érvényesült. Az időszak első felében, lényegében az 1973—1974-es olajárrobbanás kezdetéig a GNP valamivel gyorsabban nőtt, mint a személyes fogyasztás, tehát a fogyasztási hányadban enyhe csökkenés figyelhető meg.

¹ Az adatok forrása: Economic Report of the President, 1991.

Ugyanakkor az időszak második, rövidebb felében a fogyasztási hányad nagyon lassú növekedése látszik tartós tendenciának, s ez folytatódott a nyolcvanas évtizedben is.

Jövedelemhatás

A vizsgált időszakban, 1979 és 1990 között az elkölthető személyes jövedelem 29,7, éves átlagban 2,6 százalékkal nőtt, vagyis a fogyasztás növekedése átlagosan mintegy 0,2 százalékponttal meghaladta a jövedelemét.

Abban, hogy az évtized eleji recesszió jóval enyhébben érintette az elkölthető személyes jövedelmet és a fogyasztás egészét, három tényező játszott lényeges szerepet: egyrészt az 1981. évi adócsökkentés, másrészt a transzferek növekedése s harmadrészt a megtakarításokból történő fogyasztás. Noha a megtakarítások 1982-ben csökkentek, a megtakarítási hányad mégis magasabb volt, mint 1976 óta bármikor. Az elkölthető személyes jövedelem és a fogyasztás alakulásában 1982-ben már fordulópontot jelzett a 0,6, illetve 1,3 százalékos növekedés, noha a GNP 2,5 százalékos csökkenését tekintve ez az év a recesszió mélypontját jelentette. A fogyasztás egésze, a fogyasztók magatartása lendületet adott a recesszióból való kilábalásnak s az ezt követő megélénkülésnek. Látni fogjuk azonban a fogyasztási szerkezet elemzésénél, hogy a recesszió a fogyasztásnak nem minden összetevőjét hagyta érintetlenül, különösképpen nem a tartós fogyasztási cikkek vásárlását.

1988-ig a személyes fogyasztás a gazdasági növekedés legdinamikusabb eleme volt. A jövedelmek alakulása jelentősen hozzájárult ehhez a dinamikus fejlődéshez: 1982 után a jövedelemnövekedés felgyorsult, 1984-ben már 5,9 százalékot ért el, majd lényegében 1988-ig — leszámítva az 1987. évi 1,3 százalékos növekedést — 3,0 és 4,9 százalék között mozgott. A fogyasztás növekedése már 1983-ban elérte a 4,6 százalékot, s még a következő években is, hasonlóan a jövedelmek növekedéséhez, viszonylag magas ütemű volt. 1988-tól kezdődően azonban a növekedés fokozatosan mérséklődött, s 1989-ben 1,9, míg 1990-ben már csupán 1,0 százalék mutatható ki.

Kézenfekvő a személyes fogyasztást a személyes elkölthető jövedelemhez viszonyítani, vagyis megvizsgálni az e kettő arányát kifejező átlagos fogyasztási hajlandóság alakulását.

A korábbi tendenciától eltérően, a fogyasztás átlagos növekedése nemcsak a GNP, hanem a személyes elkölthető jövedelem növekedését is meghaladta, következésképpen az átlagos fogyasztási hajlandóság növekvő tendenciája mutatkozik: az 1973. évi 88,2-ről 1987-re 94,2 százalékra nőtt, ami viszont a másik oldalon a megtakarítási hajlandóság csökkenésében jut kifejezésre.² 1988-tól 1990-ig az elkölthető személyes jövedelem növekedése mindhárom évben gyorsabb volt, mint a fogyasztásé, tehát újra a fogyasztási hajlandóság enyhe csökkenését figyelhetjük meg.

A keynesi fogyasztáselméletet, miszerint a fogyasztási hajlandóságnak a személyes elkölthető jövedelem növekedésével hosszú távon csökkennie kellene, az amerikai gazdaság tényei, lényegében a hetvenes évtized második felétől mostanáig, nem erősítik meg. (Lásd az 1. táblát.) De hasonlóan nem nyernek igazolást azok a neoklasszikus elméletek sem, amelyek lényegében az

² Külön tanulmányt érdemelne a megtakarítások alakulásának elemzése, ami ennek a tanulmánynak már csak terjedelme miatt sem lehet célja. Az amerikai közgazdasági irodalom egyik leggyakrabban elemzett témája az alacsony megtakarítási ráta okainak vizsgálata, feltárása.

ötvenes évek közepétől számítva a fogyasztás (megtakarítás) és jövedelemalakulás közötti összefüggés elemzésének elméleti keretét adták: a permanens-jövedelem-hipotézis és az életciklus-hipotézis.³ ([9], [1], [6])

Árhatás

A „fogyasztás vagy megtakarítás” döntésben a személyes elkölthető jövedelem mellett a fogyasztóiár-színvonal alakulásának is jelentős szerepe van. Az árszínvonal növekedése a fogyasztói kiadások csökkenését idézi elő. Ez a hatásmechanizmus kétféle, közvetlen és közvetett módon valósul meg.

Az árszínvonal növekedése csökkenti a háztartások pénzeszközeinek vásárlóerejét és vagyonának reálértékét. A háztartások vagyoni helyzetében bekövetkező csökkenés pedig a fogyasztókat több megtakarításra és fogyasztásuk csökkentésére ösztönzi. Ezzel szemben a vagyongyarapodás abba az irányba hat, hogy a fogyasztók személyes elkölthető jövedelmüknek egyre nagyobb hányadát fordítják fogyasztásra, és egyre kevesebbet takarítanak meg. Az adatok tanúsága szerint 1975-től kezdődően mintegy tizenöt éven keresztül ez utóbbi tendencia vált uralkodóvá átmeneti, rövid távú, ciklikus ingadozásokkal.

A ciklikus mozgásokat illetően említésre méltó, hogy az 1987-es tőzsdekrach hatására a vagyon/jövedelem hányad erőteljesen visszaesett, aminek következtében 1988-ban már érezhető a fogyasztási hányad csökkenése, a megtakarítási hányad növekedése. Számítások szerint a háztartások vagyonának 1 dollárnyi növekedése körülbelül 5 centnyi növekedést von maga után a fogyasztásban, de ez késleltetve, mintegy két év után következik be.

Az árhatás másik formája közvetett és bonyolult módon, az ún. transzmissziós mechanizmus közbelépésével valósul meg, s ez már a monetáris politika területére visz el bennünket. A transzmissziós mechanizmus szerepe abban nyilvánul meg, hogy összekapcsolja a monetáris eszközöket a reálkereslettel, a reálkiadásokkal: a pénzkínálat, illetve a pénz iránti kereslet változását a kamatlábváltozáson keresztül a beruházások, majd az összkereslet változásával.

Az árszínvonal emelkedése megnöveli a tranzakciók lebonyolításához szükséges pénz iránti keresletet. Amennyiben a központi jegybank növeli a pénzkínálatot, ezzel lenyomja a kamatlábat, megnő a hiteligenybevétel, nőnek a beruházások, majd az összefogyasztás is. Ha azonban a jegybank nem növeli az igényeknek megfelelően a pénzmennyiséget, a kamatláb emelkedik, ami a beruházások, majd a fogyasztás csökkenéséhez vezet.

A hetvenes évtized végén, a nyolcvanas évtized elején a Fed szigorú monetáris politikát folytatott az infláció letörésére. A pénznövekedés rátáját erősen csökkentették, miközben a kamatlábak korábban nem látott szintre emelkedtek: 1980-ban például már 20 százalékot értek el, s 1981 folyamán még ennél magasabbakat is tapasztalhattunk. A szigorú pénzpolitika jó eszköznek bizonyult az infláció letörésére, mert ez erőteljesen csökkent, s az 1983 utáni években alacsony, 4 százalék körüli szinten stabilizálódott. Ugyanakkor a kormányzat nem volt képes megtalálni azt a kényes egyensúlyt az alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök között, amellyel az infláció letörése mellett a háború utáni legsúlyosabb recesszió elkerülhetővé vált volna.

³ A fogyasztás/jövedelem hányad hosszú távú alakulásának elemzésével foglalkozó elméletek összefoglalását lásd például [7]-ben.

A kétféle iskolához tartozó közgazdászok, a monetaristák és a keynesisták máig vitatkoznak a recessziót előidéző okokon. Az utóbbiaknak igazuk volt, amikor megjósolták, hogy a szigorú antiinflációs politika súlyos recessziót idézhet elő, de ugyanakkor az inflációt sokkal hamarabb sikerült letörni, mint amire e tábor hívei számítottak. A monetaristák viszont azzal érvelnek, hogy stagfláció azért tudott kialakulni, mert eleinte a Fed következetlen és habozó magatartást tanúsított. Az inflációs várakozások továbbra is magasak maradtak, és ennek megfelelően befolyásolták a beruházók és fogyasztók döntéseit.

A demográfiai tényezők hatása

A második világháborút követően az amerikai lakosság számának kor- és családi összetételének drámai változása sok szempontból erőteljes hatást gyakorolt a gazdaságra, ezen belül a fogyasztásra, különösen ennek szerkezetére.

A demográfiai változások leglényegesebb jellemzői a háborút követő, hosszan elhúzódó „baby boom” máig ható következményei a lakosság élet- és egészségi körülményeiben bekövetkező nagymértékű javulás, az átlagos életkor meghosszabbodása, valamint a tömeges méretű bevándorlás folytán a lakosság összetételének megváltozása.

A negyvenes évtized második felében, valamint az ötvenes években született gyermekek, akik a lakosságnak már körülbelül egyharmadát tették ki a hatvanas évek legelején, a nyolcvanas évtizedben már középkorúakká váltak, s jelentős hatást gyakoroltak, s még további évtizedekig gyakorolnak a jövőben is a munkaerőpiacra és a fogyasztás alakulására, illetve annak szerkezetére. Ez a hatás különösen erősen érződött a hetvenes és a nyolcvanas évtizedben, elsősorban a lakásépítés és -vásárlás, illetve, ehhez szorosan kapcsolódóan, a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának gyorsabb növekedésében. 1970 és 1988 között 38,2-ről 43,8 százalékra nőtt azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a családfő 25–44 év közötti, márpedig ezek a családok jövedelmüknek lényegesen nagyobb hányadát költik tartós fogyasztási cikkekre, mint az idősebb korosztályok. Egy 1982–1983-ban készült felmérés szerint, amíg egy, az ehhez a korosztályhoz tartozó, átlagos nagyságú család 17, addig egy család átlagosan 14,6, egy, a 65 év fölötti korosztályhoz tartozó család 8,8 százalékot költött tartós fogyasztási cikkekre.

Az átlagos életkor — 1950 óta több mint 6 évvel való meghosszabbodásával — az idős embereknek mind a száma, mind az összlakosságon belüli aránya állandóan nőtt, és a jövőben is nőni fog. 1988-ban 21,3 százalékot tett ki azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a családfő 65 éven felüli, szemben az 1960. évi 17,8 százalékkal. A korösszetételnek ez a másik, az idősek javára történő eltolódása pedig a szolgáltatások, különösen az egészségügyi szolgáltatások részesedésének növekedését mozdítja elő.

Mindezek a változások együtt jártak a női munkaerő számának növekedésével. A munkába álló nőknek egyre növekvő része gyermeket, egyedülálló szülő. A viszonylag lassú, törvényileg szabályozott, de folyamatos legális bevándorlás évente körülbelül negyed százalékkal járult hozzá a lakosság számbeli növekedéséhez, jöllehet a Népszámlálási Hivatal becslése még további fél és másfél millió közöttire teszi az 1980 és 1985 között illegálisan bevándoroltak számát.

A háztartások összetételében bekövetkező változások, különösen az egy-személyes háztartások arányának növekedése — jellegzetes fogyasztási, illetve

megtakarítási hajlandóságuknál fogva — ugyancsak befolyásolták a nyolcvanas évtizedben a fogyasztás alakulását. Keresztmetszeti vizsgálatok szerint az egyszemélyes háztartások jövedelmüknek sokkal nagyobb hányadát fogyasztják el, mint az ugyanahhoz a korcsoporthoz tartozó nagyobb háztartások, ami az elkölthető személyes jövedelemben mért fogyasztási hányad növekedését idézte elő. Ami fogyasztásuk szerkezetét illeti, a szolgáltatások lényegesen nagyobb súllyal szerepelnek, mint bármely más háztartásban, főként a lakással kapcsolatos szolgáltatások költségének nagyobb súlya miatt, mivel az nem oszlik meg több személy között.

Más oldalról, a többkeresős családok arányának növekedése viszont a megtakarítási ráta, a megtakarítási hajlandóság növekedését mozdította elő.

Lakásépítés, -vásárlás

Az előbbiekben rámutattunk a demográfiai tényezőknek a fogyasztás alakulására gyakorolt hatására. De talán nincs a gazdaságnak még egy olyan szektora, amely annyira érzékenyen reagálna e demográfiai változásokra, mint a lakásépítés, és -vásárlás. A lakosságnak mind számbeli növekedésében, mind korösszetételében bekövetkező eltolódása, valamint a háztartások számának növekedése és összetételük változása, az életkörülmények kedvező alakulása a lakásépítés mennyiségi és minőségi növekedését mozdította elő, különösen a hetvenes évtizedben. Ebben az időszakban évente átlagosan 1,9 millióval nőtt a lakásállomány, míg a háztartások száma évi átlagban 1,6 millióval.

A növekvő lakásépítéssel és -vásárlással pedig rendkívül szoros korrelációt mutat a fogyasztás, ezen belül is a tartós fogyasztási cikkek vásárlása. Minél több lakás épül, annál több tartós háztartási berendezésre, felszerelésre, bútorra van szükség.

A baby boom generációi a hetvenes évtizedben erőteljesen megnövelték a lakásépítést és -vásárlást, valamint a tartós fogyasztási cikkek vásárlását. Minthogy azonban a hetvenes évtized végére és a nyolcvanas elejére ők már egy idősebb korosztályba kerültek, s további népes „utánpótlás” nem lévén, kevesebben építettek, vásároltak lakást, mint korábban, így állt elő az a helyzet, hogy a hetvenes évtized végére, a nyolcvanas elejére a megkezdett lakásépítkezések száma igen alacsony szintre süllyedt, következésképpen az ehhez is szorosan kapcsolódó tartós fogyasztási cikkek vásárlása is erőteljesen csökkent.

Az elemzések azonban egyértelműen arra világítanak rá, hogy a hosszú távú demográfiai trendek és a rövid távú változások sokkal inkább a fogyasztás szerkezetére, mint a makroszintű fogyasztás — megtakarítás összefüggésre gyakorolnak hatást.

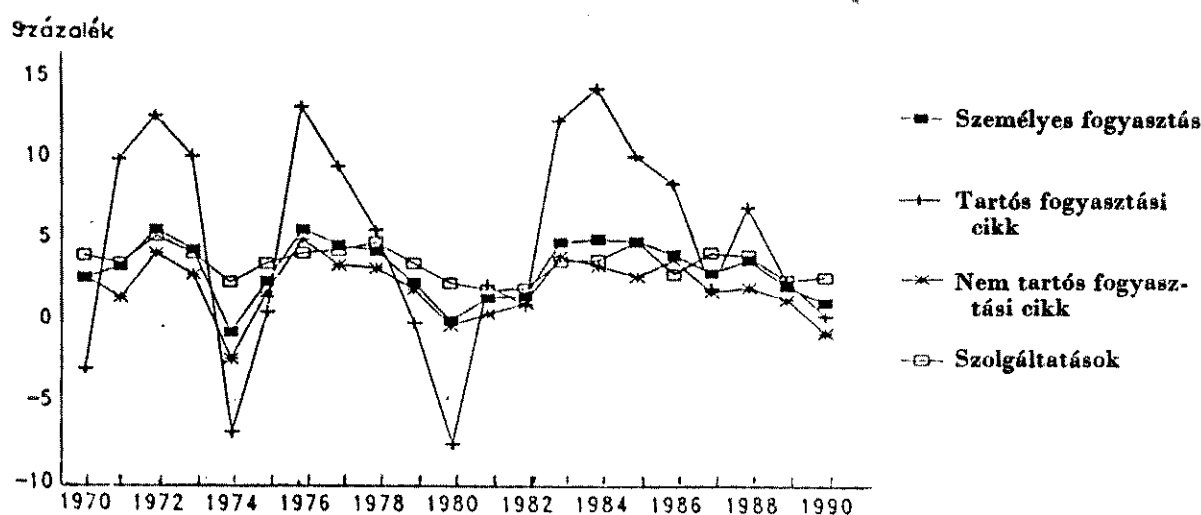
A SZEMÉLYES FOGYASZTÁS FŐBB KIADÁSCSOPORTOK SZERINT

A személyes fogyasztói kiadásokat jellegüknél fogva három nagy csoportra osztva vizsgáljuk: tartós fogyasztási cikkek, nem tartós fogyasztási cikkek és szolgáltatások. Ez a felosztás az amerikai fogyasztásstatisztika szokásos felosztási módja, s eltér attól a nemzetközi gyakorlattól, amely a fogyasztási javakat rendeltetésük szerint csoportosítja, nem különítve el egymástól a szolgáltatás- és a nem szolgáltatásjellegű kiadásokat.

A három kiadáscsoport közül a tartós fogyasztási cikkek nőttek a leggyorsabban, évi átlagban 4,8 százalékkal, ami egy árnyalatnyival meghaladta az

előző évtizedbeli növekedést. Ezt követte a szolgáltatások, majd a nem tartós fogyasztási cikkek növekedése, 3,0, illetve 1,8 százalékkal. A viszonylag gyorsnak nevezhető növekedés eredményeként a háztartások által vásárolt tartós fogyasztási cikkek mennyisége több mint 60 százalékkal, míg ugyanezen idő alatt a nem tartós fogyasztási cikkeké 20, a szolgáltatásoké mintegy 35 százalékkal nőtt.

2. ábra. A személyes fogyasztás és összetevőinek éves változása, 1970–1990

A személyes fogyasztáson belül a tartós fogyasztási cikkek viszonylag alacsony hányaduk ellenére is a legfontosabb szerepet töltik be az újratermelési ciklus menetében, a legérzékenyebben reagálnak a konjunkturális változásokra. Viselkedésük rendkívül ciklikus — amint azt a 2. ábrán láthatjuk —, míg a másik két nagy kiadáscsoport alakulása kevésbé hullámzó. Minél gyorsabb a jövedelem, illetve az összfogyasztás növekedése, annál gyorsabb a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának emelkedése, amit jól mutat, hogy a vizsgált időszakban 1 százalékos növekedés az összfogyasztásban 1,86 százalékos növekedést idézett elő a tartós fogyasztási cikkek és 0,61, illetve 1,07 százalékos növekedést a nem tartós cikkek, illetve a szolgáltatások körében.

A nem tartós cikkekre és a szolgáltatásokra fordított kiadások is megközelítőleg ugyanabban az időszakban mutatnak gyorsulást vagy lassulást, mint a tartós cikkekre fordított kiadások, de változásuk ütemében nagyon jelentős eltérések tapasztalhatók. Amíg a tartós fogyasztási cikkek növekedési üteme a nyolcvanas évtizedben $-7,7$ és $+14,1$ százalék között, addig a nem tartós cikkeké $-0,9$ és $+3,8$, a szolgáltatásoké pedig rendkívül kiegyenlítően, $1,7$ és $4,7$ százalék között mozgott.

A fogyasztói kiadások alakulása a recesszióban

A nyolcvanas évtized elején, hivatalosan 1981 közepén a már ismert okokból kezdődő recesszió lényegesen másként érintette a fogyasztás egyes kiadáscsoportjait, mint ahogy azt a fogyasztás egészénél láttuk. (Lásd a 2. táblát.)

A tartós fogyasztási cikkek, ezen belül is a kulcsfontosságú csoport, a járművek és a járműalkatrészek vásárlása tekintetében a kibontakozó recesszió már jóval korábban előrevetette árnyékát. A magas árak és a magas kamatlábak mellett a gépkocsivásárlás már 1979-ben csökkenni kezdett, kevésbé csökkent viszont a bútor és háztartási felszerelések vásárlása. A tartós cikkek ciklikussága alapvetően az autóvásárlás rendkívüli ciklikusságára vezethető

vissza, amiben viszont különböző gazdasági, gazdaságpolitikai tényezők játszanak szerepet. A tartós fogyasztási cikkek iránti keresletnek még a recesszió előtti években elkezdődő csökkenése szoros kapcsolatba hozható a kétszámjegyű inflációval, majd az ennek letörésére irányuló szigorú monetáris politika folytán emelkedő kamatlábakkal, mivel ezeket az árucikkeket általában hitelbe, részletfizetésre vásárolják. 1978 és 1981 között a Federal Reserve Bank of New York diszkont kamatlába 7,46 százalékról 13,42 százalékra nőtt, s erre a lakosság a tartóscikkvásárláson keresztül érzékenyen reagált. Ezekon túlmenően két másik, egymással is összefüggő tényező is közrejátszott a kereslet csökkenésében. Nevezetesen a baby boomnak már korábban is tárgyalt, a lakosság korösszetételét nagymértékben megváltoztató hatása, a másik pedig az ezzel összefüggő lakásépítés-csökkenés.

2. tábla

A fogyasztás éves változása kiadási csoportonként
(1982-es árak alapján, százalék)

Kiadási csoport	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.
	évben										
Nem tartós	-0,5	0,2	0,9	3,8	3,2	2,6	3,6	1,7	1,9	1,2	-0,9
Élelmiszer	1,9	0,6	1,6	3,8	2,1	3,0	2,7	1,5	1,8	0,2	-1,2
Ruházat	2,4	6,4	1,8	6,6	7,2	3,5	6,9	2,1	2,7	4,7	0,0
Benzin és olaj ..	-9,0	-0,7	1,5	4,6	1,4	-0,1	3,3	-1,7	1,7	-0,7	0,0
Tartós	-7,7	2,0	0,8	12,0	14,1	9,9	8,3	1,8	6,8	2,3	0,1
Autó és -alkat- rész	-13,1	2,4	2,4	16,4	16,7	11,1	7,2	-2,9	6,4	-0,4	-2,0
Bútor és háztar- tási felszerelés	-1,9	1,2	-0,8	10,9	11,6	10,6	9,1	6,1	8,8	6,1	2,7
Szolgáltatás	2,1	1,7	1,8	3,5	3,5	4,7	2,7	4,0	3,8	2,4	2,5
Lakbér	2,8	2,0	0,7	1,3	2,3	2,6	1,9	2,9	2,2	1,7	1,3
Lakásszolgálta- tás	3,1	-0,4	1,0	2,0	1,8	1,9	0,2	3,2	4,7	2,1	-0,3
Közlekedés, hír- közlés	-6,6	-5,3	-4,9	2,4	6,3	8,2	5,0	3,8	5,4	2,8	3,5
Egészségügy ...	4,4	5,7	2,7	2,1	4,4	3,8	4,4	6,1	4,6	2,4	5,5

A nem tartós fogyasztási cikkek közül a recesszióra legérzékenyebb benzin- és olajvásárlás — amely szorosan kapcsolódik az autóvásárláshoz és -fenntartáshoz — 1980-ban közel 10 százalékkal csökkent. A nem tartós fogyasztási cikkek többi, túlnyomóan nagy hányada konjunktúraingadozásokra kevésbé érzékenyen reagál. A kiadások felét kitevő élelmiszerek vásárlása csak nagyon korlátozott mértékben hozható előbbre, vagy halasztható későbbre a ciklus alakulásától függően. Viszont e kiadások növekedésének üteme is csökkent.

A személyes fogyasztói kiadások legnagyobb hányadát alkotó s ugyanakkor a ciklikus változásokra legkevésbé érzékeny csoportja a szolgáltatások. Kivételt képez a közlekedés, hírközlés: az ehhez kapcsolódó vásárlások 1980-ban 6,6, 1981-ben 5,3 és 1982-ben 4,9 százalékkal csökkentek.

A szolgáltatások lényegében hasonló súlyú két tétele a lakbér és az egészségügyi kiadások. A lakbér tartalmazza a bérlakások bérét, valamint a saját lakásban és házban lakók ún. imputált lakbérét, amelyet úgy számolnak, mintha ők is fizetnének saját maguknak. A szolgáltatások nagyon fontos, dinamikusan növekvő csoportja az egészségügyi kiadások. Ebben az adatban mindaz meg-

jelenik, amit az orvosok, fogorvosok, egészségügyi intézmények kapnak a nyújtott egészségügyi ellátásért, függetlenül attól, hogy azt közvetlenül a betegről vagy közvetve, a biztosítótól kapják-e.

A recesszió — az említett kivételektől eltekintve — egyik szolgáltatás-fajtára sem gyakorolt kiadásesökentő hatást, csupán a kiadások növekedése mérséklődött.

A fogyasztás alakulása a recesszió után

A recesszióból való kilábalás jelei a fogyasztói kiadások alakulásában már 1982-ben érződtek: noha még alacsony ütemben, de a tartós fogyasztási cikkek vásárlása 0,8, a nem tartós cikkeké 0,9 és a szolgáltatásoké 1,8 százalékkal nőtt. A háztartások egyre növekvő vásárlásai a készletek újbóli feltöltését, ez viszont a termelés növekedését, a munkanélküliség csökkentését segítette elő.

A recesszióból való kilábalás után az áremelkedés hirtelen mérséklődése és a csökkenő kamatlábak láttán, a fogyasztóknak a gazdaság stabilitásába és saját jövőjükbe vetett bizalma egyre inkább megerősödött, meggyorsult a hitel-felvétel, s mindez párosulva az elkölthető személyes jövedelem 1983. évi 3,1, illetve 1984. évi 5,9 százalékos növekedésével, újra lendületet adott a fogyasztás, különösen a tartós fogyasztási cikkek vásárlása növekedéséhez. Ez a lendület a tartós fogyasztási cikkek vásárlásában valóban szokatlanul nagynak bizonyult, sokkal nagyobbak, mint amekkorára számítani lehetett: 1983-ban 12, 1984-ben pedig 14,1 százalékkal nőtt, s ezen belül az autóvásárlás mindkét évben több mint 16 százalékkal.

A háztartások tehát rendkívül érzékenyen reagáltak az árnövekedésnek az idő előrehaladtával egyre érezhetőbb lelassulására és a kamatlábak csökkenésére. Az 1980—1981-ben még kétszámjegyű infláció helyett 1983-ban csupán 3,2 százalékot, 1986-ban pedig 1,9 százalékot mértek. A Fed 1981 után már fokozatosan csökkentette a diszkont kamatlábat, noha ez még mindig magas volt: 1982-ben 11,02 százalékot tett ki, ami 1987-ig folyamatosan 5,66 százalékra süllyedt.

A vásárlási láz, különösen a tartós fogyasztási cikkek tekintetében még éveken keresztül tartott, és a fogyasztás növekedéséhez nagymértékben hozzájárult az ezekben az években ugyancsak szokatlanul magas ütemű házépítés és lakásvásárlás.

1986 után a háztartások költségei kedve, a személyes jövedelem egyre kisebb növekedése következtében erősen megcsappant, ami egyelőre csak a tartós és a nem tartós fogyasztási cikkek vásárlásának növekedését érintette, miközben a szolgáltatások növekedése az előző évekéhez hasonló ütemben folytatódott.

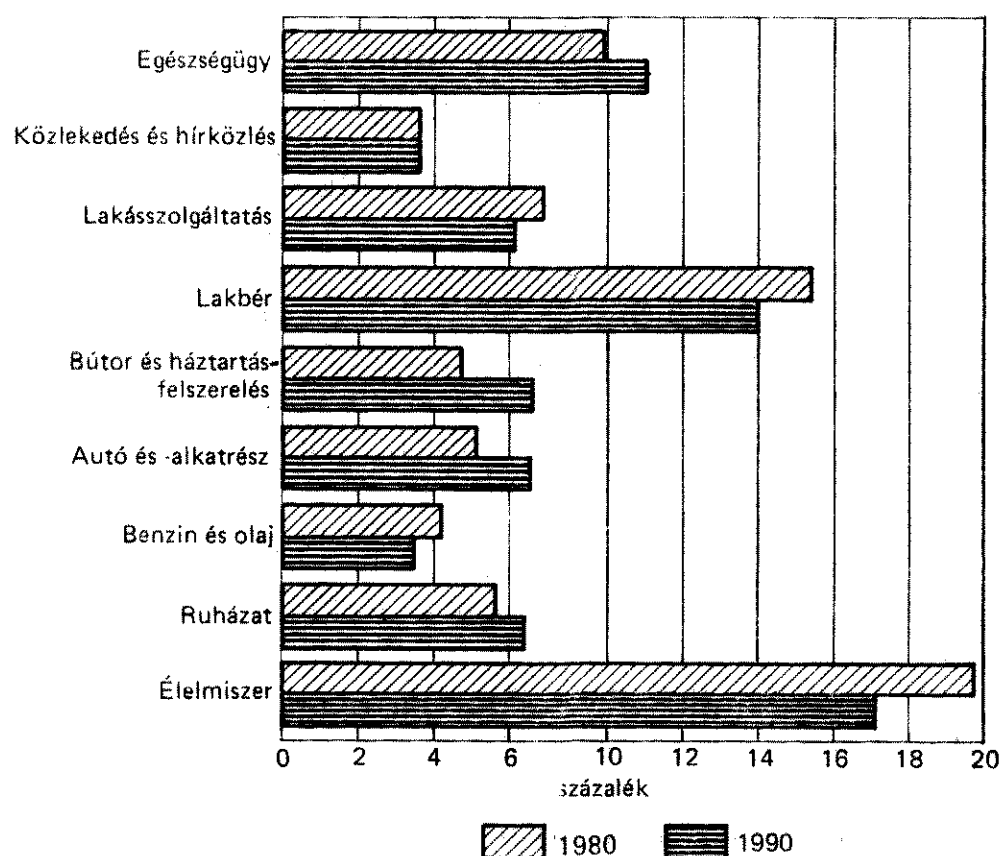
A rövid távú, ciklikus változások elemzésekor rá kell még mutatnunk a viszonylag újabb keletű, tendenciává váló jelenségre is, amely a modernizáció velejárója, és ugyancsak a tartós fogyasztási cikkek iránti keresletet mérsékli. Régebben a háztartások, miután lakást, házat vettek vagy béreltek, megvásárolták a modern háztartási gépeket, újabban ezek részei, velejárói a megvásárolt vagy bérelt lakásoknak házaknak.⁴

⁴ Ez a kérdés a nemzeti elszámolási rendszerben módszertanilag is problémaként jelentkezik. Ugyanis a korábbi esetben a megvásárolt tartós fogyasztási cikkek valóban fogyasztásként, újabban azonban mint a ház, lakás részei beruházásként jelennek meg.

A fogyasztási szerkezet változása

A három fő kiadáscsoport eltérő növekedése a következő aránymódosulásokat eredményezte a fogyasztás szerkezetében: a tartós fogyasztási cikkek részesedése az 1979. évi 13,3-ról 1990-re 16,0 százalékra nőtt, ezzel szemben a nem tartós cikkek aránya 38,2-ről 34,0 százalékra csökkent, a szolgáltatásoké 48,5-ről 50,0 százalékra nőtt.

3. ábra. A fogyasztási szerkezet alakulása, 1980-ban és 1990-ben

Áttekintve a fogyasztási szerkezet nyolcvanas évtizedbeli változásait, látnunk kell, hogy ebben az időszakban nem történtek nagymértékű változások, legalábbis a három nagy csoport részesedését tekintve. Ezek lényegében már a hatvanas, hetvenes évtizedben lejátszódtak, lényegesen magasabb gazdasági és jövedelemnövekedés mellett. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a változások a már évtizedek óta megfigyelhető hosszú távú tendenciák további érvényesülését tükrözik, a változás lassuló dinamikája mellett. Ez a lassulás különösen a szolgáltatások részesedését jellemezte, jóllehet az összfogyasztáson belüli hányaduk már 1980-ban megközelítette az 50 százalékot, és 1990-ig alig fél százalékponttal nőtt.⁵

A kiadáscsoportoknak a növekedési ütemekben megnyilvánuló, mértékükben eltérő, de tendenciáikban időszakonként megegyező ciklikussága mellett felfedezhetjük a ciklikus mozgásokat a kiadáscsoportok részesedéseinek alakulásában is, noha ezek korántsem olyan feltűnők: recesszióban a tartós fogyasztási cikkek aránya csökken, a szolgáltatásoké nő; fellendülésben fordított eset áll elő. A nem tartós fogyasztási cikkek részesedése nem mutat ciklikus ingadozásokat. E két csoport részesedésének viselkedése abból következik, hogy

⁵ Az amerikai fogyasztásstatisztika egyik hiányossága, hogy nem különíti el az oktatásra fordított kiadásokat az egyéb kiadásoktól, így ennek pontos súlyát e dolgozatban nem tudjuk követni.

recesszióban a tartós cikkek vásárlása zuhanásszerűen csökken, s csökken az össz fogyasztáson belüli aránya is. Ezzel szemben a szolgáltatások aránya továbbra is növekszik, mert az e körbe tartozó kiadások üteme csak enyhén, az össz fogyasztását nem meghaladóan mérséklődik. A recessziót követő fellendülésben viszont ugrásszerűen megnő a tartós fogyasztási cikkek vásárlása, aránya is emelkedik, a szolgáltatásoké pedig kiegyenlített ütemben nő.

Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a három kiadás-csoport rövid távú mozgásaiban mutatkozó különbségek eltérő módon befolyásolják a fogyasztási szerkezet változásának hosszú távú tendenciáit: a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának ciklikus alakulása fékezi, a szolgáltatások mozgása pedig, kisebb érzékenységenél fogva felerősíti a hosszú távú tendenciákat, vagyis mindkét csoport részesedésének növekedését.

IRODALOM

- [1] Ando, A.—Modigliani, F.: The life cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *American Economic Review*. 1963. évi március 55—84. old.
- [2] Axilrod, S. H.: U. S. monetary policy in recent years: an overview. *Federal Reserve Bulletin*. 1985. január. 21—24. old.
- [3] Blinder, A. S.: Temporary income taxes and consumer spending. *Journal of Political Economy*. 1981. évi február 26—53. old.
- [4] The economy in the 1980s: A program for growth and stability. Szerk.: Boskin, M. J. Institute for Contemporary Studies. San Francisco. 1980. 286 old.
- [5] Campbell, J. Y.—Mankiw, N. G.: Consumption, income, and interest rates: Reinterpreting the time series evidence. Megjelent: NBER Macroeconomics Annual 1989. Szerk.: Blanchard, O. J.—Fischer, S. Cambridge, Massachusetts. MIT Press for National Bureau of Economic Research. 1989. 185—245. old.
- [6] Friedman, M.: A theory of consumption function. Princeton University Press. Princeton. 1957. 243 old.
- [7] Kovács Ilona: A lakossági fogyasztás nemzetközi összehasonlítása. (Kandidátusi értekezés.)
- [8] Kovács Ilona: Személyes fogyasztás és fogyasztási struktúra az Egyesült Államokban, 1947—1975. *Statistikai Szemle*. 1979. évi 6. sz. 597—612. old.
- [9] Modigliani, F.—Brumberg, P.: Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. Megjelent: Post-Keynesian economics. Szerk.: Kurihara, K. K. Rutgers University Press. New Brunswick. 1954. 388—436. old.
- [10] Volcker, A.: Statements to the congress. *Federal Reserve Bulletin*. 1981. április. 293—296. old.
- [11] Wascher, W. L.—Burchs, S. W.—Goodman, J. L. Jr.: Economic implications of changing population trends. *Federal Reserve Bulletin*. 1986. december. 815—823. old.
- [12] Wilcox, D. W.: Household spending and saving: Measurements, trends, and analysis. *Federal Reserve Bulletin*. 1991. január. 1—17. old.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztás.

РЕЗЮМЕ

Автор показывает и анализирует, каким образом экономическое развитие, динамика доходов и цен, а также важнейшие инструменты монетарной политики воздействовали в Соединенных Штатах на движение потребления и формирование его структуры.

Автор анализирует различную динамику трех главных групп потребительских расходов — на товары длительного пользования, товары текущего пользования и услуги — в период спада и подъема. В рамках своего исследования останавливается главным образом на роли двух видов эффектов — краткосрочных и долгосрочных — в изменении структуры потребления.

SUMMARY

The study shows and analyses how economic growth, changes in income and prices as well as the main instruments of monetary policy influenced the development of consumption and consumption patterns in the United States.

The authoress analyses the different changes in the three major groups of consumer expenditure — durable and non-durable consumer goods, services — in the period of recession and recovery of the economy. Her research is mainly aimed at analysing two types of impacts, short and long term ones on the changes in consumption patterns.

A LÉTMINIMUM ALATT — JAJHALOM (II.)

GYENEI MÁRTA

A tanulmány első részében a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai Tanszéke munkatársai által 1988—1989-ben, egy cigány-magyar etnikumú községben, Tiszabón lebonyolított adatfelvétel azon eredményeit ismertettük, amelyek a két etnikum jövedelmi helyzetét, illetve életmódját mutatták be. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 1. sz. 16—31. old.)

A tanulmány második részében folytatjuk az életkörülményekben jelentkező sajátosságok ismertetését, majd a második, az 1991 tavaszán lebonyolított adatfelvétel segítségével a jövedelmi viszonyokban, illetve a foglalkoztatottságban bekövetkezett változásokat kívánjuk bemutatni.

A két etnikum életkörülményei

Tiszabón — mint azt már a tanulmány első részében részletesen ismertettük — kiemelt jelentősége van az egyes családok megítélésénél a lakóház méretének, felszereltségének és karbantartottságának. Elsősorban a ház (ha az „olyan”) biztosítja a család presztízsét, s csak ezután következik a másik státusszimbólum, a gépkocsi.

A lakáshelyzet a faluban az elmúlt évtizedekben végbement etnikai átrendeződést mutatja: a cigányság 40 százaléka 1970 után épült házakban lakik, míg a nem cigány származású lakosságnak csak 8 százaléka. Ezeknek a házaknak is nagy része 1970 és 1980 között épült, mivel az utóbbi években, akinek pénze volt, már inkább más településen kezdett építkezésbe, éppen a cigányság arányának nagymértékű növekedése miatt.

A nem cigány származású lakosságnak több mint negyede öröklés útján jutott jelenlegi házához, a cigány lakosságnál mindössze 2,5 százalék ezek aránya. Rájuk inkább a vásárlás (57,5%) és az építkezés (40%) a jellemző. A nagyarányú építkezésnek köszönhetően a cigányságnál is emelkedett a 2 és 3 szobás lakások aránya, és így lakásaik átlagos szobaszáma (1,96) 1988—1989-ben meghaladta a nem cigány származású lakosságét (1,86).

A 3 és több szobás lakások aránya a cigány lakosságnál kétszer magasabb (29,6%), mint a másik etnikumnál (14%). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a lakáskörülményeik kedvezőbbek lennének, hiszen a cigányság lakásainak 34,6 százaléka csupán egy szobából áll (a nem cigány lakosságnál ez az arány 29,3 százalék).

A cigány származású háztartásokban egy lakószobára átlagosan 2 fővel jutott több, mint a nem cigány háztartásokban, ahol csak a legalsó (VI.) élet-

mód-kategóriába tartozóknál volt kiugróan magas ez a szám, de ebbe a kategóriába mindössze a népesség 5,5 százaléka tartozott. Ugyanakkor a cigány származású háztartásokban, ahol az egy szobára jutó személyek száma meghaladta a 3 főt (a III., az V. és a VI. életmód-kategóriákban) élt a cigány lakosság 57 százaléka. Még a legkedvezőbb — az I. és a II. életmód-kategóriákba tartozó — cigány háztartásokban is az egy szobára jutó személyek száma 2–3 fő között alakult, míg a legszegényebb életmód-kategóriában 6,1 fő.

13. tábla

*Az egy szobára jutó személyek száma
a különböző életfeltételű háztartásokban*

Életmód-kategória	A cigány	A nem cigány
	származású háztartásokban (fő)	
I.	2,3	1,4
II.	2,9	1,4
III.	4,1	1,6
IV.	2,7	2,6
V.	3,7	2,2
VI.	6,1	5,0
<i>Együtt</i>	3,5	1,5

Hasonló tendencia figyelhető meg a lakások átlagos alapterületénél is. A lakások alapterület szerinti besorolását a különböző életmód-kategóriáktól eltekintve végeztük el, mivel az átlagos adatok mögött eltűntek a szélsőértékek, a zsúfoltságnak és nyomorúságnak általunk is tapasztalt számszerűsíthető jelei.

14. tábla

A lakások alapterülete és laksűrűsége a két etnikumnál

A lakás alapterülete (négyzetméter)	A cigány	A nem cigány	A cigány	A nem cigány
	származású lakosság lakásainak			
	átlagos alapterület szerinti megoszlása (százalék)		egy főre jutó átlagos alapterülete (négyzetméter)	
20 és kevesebb	4	1	1,7	7,5
21—30	15	3	2,9	7,8
31—50	27	31	7,3	15,4
51—70	17	31	11,3	23,6
71—100	28	28	12,1	27,2
100 és több	9	6	18,3	36,7
<i>Összesen</i>	100	100	9,4	18,9

A cigány lakosság lakásainak 19 százaléka volt 30 négyzetméternél kisebb, és az egy főre jutó alapterület természetesen itt volt a legalacsonyabb, 1,7, illetve 2,9 négyzetméter. Ezek a „lakások” többnyire egy helyiségből állnak, s itt zajlik a család élete — főzés, mosás, étkezés, fürdetés, alvás —, s itt kellene az iskoláskorú gyerekeknek tanulniuk is. Amíg a tiszabői cigányság egyik

részénél a nagyfokú szegénység a lakáskörülményeknél is jelentkezik, addig a másik, az ún. „felső” réteg szokásaiban, életkörülményeiben igyekszik átvenni, illetve túlszárnyalni a körülötte levő „magyar” világ mintáit.

A legkedvezőbb helyzetűek életmód-kategóriájába (I.) tartozó cigány származású családok lakásainak mintegy háromnegyede (75, illetve 69 százaléka) parkettás, illetve központi fűtésű, ugyanakkor a nem cigány származású háztartások lakásainak csak mintegy harmada (30, illetve 33 százaléka). A két etnikum között a II. életmód-kategóriában is hasonló mértékű különbség figyelhető meg. Ez lényegében a házak építési idejére vezethető vissza: a cigány családok nagy része ugyanis az 1980-as években építkezett, amikor már a központi fűtéses, parkettás lakás számított modernnek, míg a nem cigány származású háztartások lakáshoz jutására — mint azt már említettük — inkább az öröklés, illetve az 1960-as, 1970-es évekbeli építkezés volt a jellemző.

A Tiszabőn élő mindkét etnikumhoz tartozók lakásaiban hasonló arányban található fürdőszoba — körülbelül 40 százalék —, de jelentős különbség tapasztalható az angol WC-vel való ellátottság területén, még a legjobb körülmények között élő családoknál is. A cigány származásúak közül az I. életmód-kategóriába tartozó háztartások mindegyike rendelkezik fürdőszobával, ugyanakkor csak egynegyedük vízöblítéses WC-vel, mivel azt túl nagy „luxusnak” tartják. Ugyanezek az arányok az I. életmód-kategóriába tartozó nem cigány lakosságnál 100, illetve 71 százalék.

15. tábla

A fürdőszobával ellátott lakások aránya a különböző életfeltételű háztartásokban

Életmód-kategória	A cigány	A nem cigány	A cigány	A nem cigány
	származású háztartások			
	fürdőszobával		vízöblítéses WC-vel	
	rendelkező lakásainak aránya (százalék)			
I.	100	100	25	71
II.	44	37	19	24
III.	—	14	—	14
IV.	50	17	10	17
V.	44	9	12	9
VI.	4	—	—	—
<i>Együtt</i>	<i>41</i>	<i>40</i>	<i>11</i>	<i>27</i>

Az adatfelvétel hiányossága volt, hogy a lakások komfortosságának vizsgálatakor csak a vízöblítéses WC meglétét, illetve hiányát kérdeztük, s az illemhely léteire nem kérdeztünk rá. Arra gondoltunk, hogy falusi és nem telepi lakásokról lévén szó, magától értetődően minden ház rendelkezik mellék-helyiséggel. Találkoztunk azonban olyan háztartásokkal is, amelyek sem az épületben, sem az épületen kívül nem rendelkeztek illemhellyel, a család tagjai erre a célra az embermagasságú gazzal benőtt „kertet” használták.

A komfortos lakások aránya az első adatfelvétel óta eltelt több mint három év alatt tovább növekedett. Ugyanis a cigány lakosság — részben a jobb életkörülmények között élők, I—II. életmód-kategóriába tartozók felnőtt gyermekei, részben a legszegényebb, az V—VI. életmód-kategóriába tartozók — építési kedve a kedvezményes lakáshiteleknek köszönhetően változatlanul

nagy volt. A gyermekek után járó szociálpolitikai kedvezmény megszüntetése után azonban radikálisan csökkent az újonnan induló építkezések száma. Az új otthonok — még az esetleges befejezetlenségük mellett is — lényegesen kedvezőbb lakáskörülményeket biztosítanak az ott lakók számára, de egyben hatalmas terhet is hordoznak a megnövekedett rezsi (fűtés, világítás stb.) miatt, s gyakran megoldhatatlan feladat az OTP-hitelek törlesztése. Tehát a kedvezőbb lakáskörülmények megteremtése a cigány családok nagy része számára egyben a menthetetlen eladósodást is maga után vonta.

A háztartások felszereltsége a tiszabői családoknál is elsősorban a jövedelmek függvényében alakul, de lényeges szerepet játszanak a két etnikum eltérő körösszetételéből adódó különböző igények is. A lakások ellátottságában jelentkező különbségek jelentős része presztízsszempontra is visszavezethető, ugyanis az ún. „magyar módra” élő cigány családok gyakran jövedelmi helyzetüket meghaladó mértékben vásárolnak tartós fogyasztási cikkeket; gyorsított ütemű beruházással igyekeznek felmutatni azt, ami egy átlagos mai magyar család mindennapjaihoz hozzátartozik. Ez a nagyon is tiszteletreméltó törekvés azonban sok esetben a család teljes eladósodásához vezet. Hasonló presztízsszempontra figyelhetők meg a fiatalabb korosztályoknál is (öltözködés, magnó stb.).

16. tábla

A háztartási gépekkel, szórakoztató és közlekedési eszközzel való ellátottság a két etnikumnál

Megnevezés	A cigány	A nem cigány	Megnevezés	A cigány	A nem cigány
	származású háztartások ellátottsága (százalék)			származású háztartások ellátottsága (százalék)	
Villany- vagy gáztűzhely	34	52	Színes televízió	6	13
Hűtőszekrény	48	80	Hangszer	17	5
Fagyasztóláda	2	4	Magnetofon	51	30
Mosógép	77	91	Lemezjátszó	7	17
Centrifuga	64	79	Személyi számítógép .	—	1
Automata mosógép ..	1	7	Száznál több könyv .	1	21
Porszívó	28	49	Kerékpár	60	84
Rádió	71	97	Több kerékpár	24	36
Televízió	87	88	Motorkerékpár	10	26
			Gépkocsi	10	15

Mindkét etnikum háztartásaiban a mosógép, a centrifuga és a hűtőszekrény a legelterjedtebb, bár a cigány háztartásokban jóval alacsonyabb az ellátottsági szint. Ugyanakkor a legkedvezőbb életfeltételek között élő cigány családok felszereltsége jobb, mint a hasonló körülmények között élő nem cigány származású háztartásoké, ami a már említett okokra vezethető vissza. A legszegényebb cigány családok háztartásainak felszereltsége azonban minimálisnak mondható, holott itt talákoztunk a legnépesebb családokkal.

A szórakoztató elektronikai cikkek közül a nem cigány etnikumnál a rádió a legelterjedtebb, szinte minden háztartásban megtalálható. A cigány családok inkább a televíziót részesítik előnyben, az azzal való ellátottságuk közel azonos, mint a nem cigány családoké. Ugyanakkor a hangszerrel rendelkező cigány családok aránya jóval magasabb, ami a hagyományos — jelenleg már csak kiegészítő jellegű — zenész foglalkozás továbbélését mutatja. A magnetofonnal

rendelkező cigány háztartások aránya is kiemelkedően magas, 51 százalék. A fiatal korosztályoknál, a tizen- és huszoneves fiúk körében az elsőszámú presztízsképző ismérv a magnetofon léte, így az első önálló keresetből azt vásárolnak, gyakran magas OTP-részlet vállalásával. (Nem ritkán előfordul, hogy a magnetofon régen működésképtelen, de még mindig fizetniük kell a magas részleteket.) Színes televízió csak a legjobb körülmények között élő családoknál fordult elő.

Az első adatfelvétel időpontjában mindössze egy video volt a faluban, mégpedig az egyik vállalkozó kedvű cigány családnál. Ott esténként 20–30 látogató is megfordult, s tízforintos belépődíj ellenében nézhették meg az aznapi filmet. Azóta a videó népszerűsége ugrásszerűen megnövekedett, mára talán minden 3–4. cigány család rendelkezik vele. Ez lett a fiatalok egyik fő időtöltése, s gyakran a szegényebb családok is előbb vásárolnak videót, mint például hűtőszekrényt.

A közlekedési eszközökkel való ellátottság a nem cigány származású etnikum kedvezőbb helyzetét tükrözi. A legidősebbek kivételével szinte minden háztartásban található kerékpár, ami a falu mérete, illetve a háztáji gazdaság megközelíthetősége szempontjából nélkülözhetetlennek mondható. A tiszabői képhez sajnos hozzátartozik az is, hogy amíg az egyik oldalon a családok a kerékpárjaik eltűnéséről számolnak be, addig a másik oldalon nyomon követhetetlenül tűnnek fel a „talált” kerékpárok. Az ellátottság színvonalának emelkedésében ezen nem legális utakkal is számolnunk kell.

Összefoglalva a két etnikum háztartásainál tapasztalható felszereltségi különbségeket, megállapítható, hogy a nem cigány lakosság beruházásait főként a jövedelmi helyzet és a célszerűségi szempontok rangsorolják, továbbá az idős, nyugdíjas korú lakosok magas aránya következtében a háztartás modernizációja nem fogalmazódik meg igényként. Ezzel szemben a fiatal korösszetételű cigányság minden területen igényelné a felzárkózást. Abban az esetben, amikor a családok jövedelmi helyzete nem teszi lehetővé a kívánt tárgyak megszerzését, ez a kielégítetlen igény állandó feszültségként jelentkezik, s az ilyen igények kielégítésére nem ritkán törvénytelen úton kerül sor. A kedvezőbb életfeltételek között élő családok gyorsított ütemű beruházásai — a legbeosztóbb életvezetés mellett is — gyakran a háztartás teljes eladósodásához vezetnek. A cigány lakosság körében a beszerzések rangsorolásánál jóval nagyobb a jelentősége a presztízsszempontoknak, mint a másik etnikumnál, s ezek gyakran elsőbbséget élveznek a célszerűséggel szemben is.

Gazdálkodás

Tiszabón a családok minősítésénél, vagyis a „magyar módra”, illetve „cigány módra” élők megítélésénél az egyik leglényegesebb szempont a gazdálkodás módja volt. Ezen egyrészt a minden házhoz tartozó kert megművelése, másrészt az állattartás és emellett a takarékos, beosztó háztartásvezetés érten-dő. Döntő jelentőségű a megművelt kert. Ha valamely család például állattartással foglalkozott, de udvarát, kertjét benőtte a gaz, már semmiképpen sem kapta meg a falutól a „magyar módra” élő minősítést.

Igen magasnak mondható azon cigány családok aránya (42%), amelyek semmilyen növénytermesztést nem folytatnak, holott éppen ők azok, akiknél gyakran a család napi élelmezése is gondot okoz. A növekvő munkanélküliség mellett ez lehetne az egyik tevékenység, amely elősegíthetné ezen családok

„túlélését”. Termelési tapasztalatok, mezőgazdasági munkakultúra és munkavégzési hajlandóság együttes hiánya miatt azonban éppen ezen a téren a legnehezebb az előrelépés. (Mindez bizonyára összefügg az életmódváltással, az ország szociálpolitikájával, de e problémakör részletesebb taglalása meghaladja e tanulmány kereteit.)

A nem cigány származású lakosságnak közel háromnegyede képes a család zöldségfogyasztásának legalább a felét (39%), illetve teljes egészét (33%) megtermelni. Ehhez természetesen hozzájárul a családok taglétszámának viszonylag alacsony volta, valamint a rendelkezésre álló nagyobb megművelhető földterület. Mivel a helyi termelőszövetkezet tagjai szinte kizárólag a nem cigány lakosság köréből kerültek ki, így háztáji földdel is csak ők rendelkeznek, továbbá rájuk jellemző az öröklés, vásárlás útján szerzett ún. zártkerti tulajdon is. A cigány családok 42 százaléka semmit sem termel, és csak 15 százalékuk képes a család teljes zöldségfogyasztását megtermelni, többnyire a ház körüli kerten kívül még kiegészítő területeket is bérelve.

A mezőgazdasági kistermelés értékesítéséből származó jövedelem fontos kiegészítője, sőt gyakran meghatározója a falusi háztartások anyagi helyzetének.

Tiszabón a nem cigány háztartások 46 százaléka, a cigány családok 15 százaléka termelt alkalmilag vagy rendszeresen eladási célra is. Ez utóbbi arány számszerűleg alacsonynak tűnhet, de a 25 évvel ezelőtti állapotokhoz képest — amikor ezek a családok is a falun kívüli telepen éltek és mezőgazdasági termeléssel egyáltalán nem foglalkoztak — jelentős előrelépésnek számít. Ugyanakkor a mezőgazdasági kisépvel rendelkező cigány családok aránya minimális (3%), ami arra utal, hogy a tőkehiány — és a megfelelő szakmai ismeretek hiánya — miatt a gépi munkát a háztartások nagy taglétszámából adódóan bőségesen rendelkezésre álló kézi munkaerővel pótolják.

17. tábla

A gazdálkodás főbb jellemzői a két etnikumnál

A gazdálkodás főbb jellemzői	A cigány	A nem cigány
	származású háztartások aránya (százalék)	
A zöldségtermelésből		
alkalmilag jut eladásra	8	28
rendszeresen jut eladásra	7	18
Jól termő gyümölcsfák száma		
0	58	15
1—5	26	40
6 és több	16	45
Mezőgazdasági kisépvel rendelkezik	3	20
Állatot tart, mégpedig		
szarvasmarhát	2	7
4 vagy több sertést	20	21
20 vagy több baromfit	38	52

Jól termő gyümölcsfával a cigány családoknak közel 60 százaléka nem rendelkezik, holott a magas gyermekszám ezt feltétlenül indokolná, és a minden házhoz tartozó kertben erre lehetőség is lenne. Ennek ellenére a faültetést nem vállalják, inkább vásárolják ezek a családok a gyümölcsöt, vagy a gyerekek a

határban, illetve a szomszédságban „böngészéssel” egészítik ki étrendjüket, ami állandó feszültség forrása a faluban.

Az állattartásban jóval kisebb különbségek tapasztalhatók a két etnikum között, mint a növénytermesztésben. A cigányság hagyományosan rendelkezik állattartási munkakultúrával, gondoljunk például a lótarásra, a lókereskedelemben betöltött szerepükre, de még a telepi életformának is szerves része volt a sertés- és a baromfitartás. A cigány családok mindegyike, a legszegényebbeket is ideértve, valamilyen úton-módon megoldja, hogy a téli időszakban legalább egy hízót vágjon. Azok a családok, amelyek nem tudják biztosítani a sertés-tartáshoz szükséges folyamatos takarmányellátást, a kész hízót vásárolják meg, többnyire hitelből. A cigány családoknak mintegy háromnegyede 100–200 darab naposcsibét vásárol tavasszal, de csak 38 százalékuk rendelkezik az év során átlagosan 20-nál több baromfival. Ez arra vezethető vissza, hogy a szegényebb vagy a kevésbé beosztó háztartásvezetés mellett élőknek nincs kintartásuk megvárni a csirkék felnövekedését. Ezért is jelentősek a különbségek az egyes életmód-kategóriákhoz tartozó háztartások gazdálkodásában.

18. tábla

*A saját termelésű zöldségfogyasztás és baromfitartás aránya
a különböző életfeltételű háztartásokban*

Életmód-kategória	A cigány	A nem cigány	A cigány	A nem cigány
	származású háztartások aránya (százalék), amelyek			
	zöldségfogyasztásuknak legalább a felét megtermelik		20-nál több baromfival rendelkeznek	
I.	67	83	82	73
II.	53	74	33	50
III.	20	57	33	80
IV.	30	—	39	40
V.	29	82	29	43
VI.	9	40	15	17
<i>Együtt</i>	<i>34</i>	<i>72</i>	<i>38</i>	<i>52</i>

A legkedvezőbb életfeltételek között élő cigány családok gazdálkodási mutatói közel hasonlóak, mint a másik etnikum azonos kategóriájához tartozó családoké. Ugyanakkor a legrosszabb körülmények között élő cigány családok gazdálkodása elsősorban a növénytermesztés területén jóval kisebb intenzitású, mint a hasonló életfeltételek között élő nem cigány háztartásoké, s ez jelentős mértékben hozzájárul ezen családok mérhetetlen szegénységéhez.

A gazdálkodási, háztartásvezetési szokások átvételét jól mutatták az „Előfordulhat-e, hogy szomszédaiktól valamit kölcsönkérjenek (élelmiszert, apróbb dolgokat), ha szükség van rá” kérdésre adott válaszok. A kedvező körülmények között élő (I–II. életmód-kategória) cigány családok döntő többsége (83, illetve 77 százaléka) „Nem”-mel válaszolt. Ugyanis a kölcsönkérést, hitelbe vásárlást, „kunyerálást” a magyar környezet cigány szokásnak tartja, ami rossz fényt vetne a háztartásvezetésre. Ehhez igyekeznek tartani magukat a kiemelkedett cigány családok, ami utal arra is, hogy helyzetüket, megítélésüket ők még bizonytalannak tartják, nekik naponta kell bizonyítaniuk. Ezzel szemben a legjobb körülmények között élő nem cigány családok magas

arányban (64, illetve 40 százalékban) válaszoltak igennel erre a kérdésre, ami azt mutatja, hogy ők nem veszélyeztetik presztízsüket a kölcsönkéréssel, helyzetüket a faluban stabilnak érzik.

Tiszabó két etnikuma között a gazdálkodás területén — minden konfliktusforrás ellenére — szoros munkamegosztás, gazdasági egymásrautaltság alakult ki. A fiatalabb korösszetételű cigányság biztosítja az idősebb nem cigány lakosság számára az alkalmi munkaerőt, napszámot. A nem cigány háztartásokban megtermelt termékfelesleget a falu cigány lakói vásárolják meg, s a kereslet — a gyenge bolti ellátottsággal is tetézve — gyakran meghaladja a kínálatot. Ennek hatására sok esetben Tiszabón magasabb árak alakulnak ki, mint például a közeli Törökszentmiklóson vagy Szolnokon. A kölcsönös gazdasági egymásra utaltság biztosítja tehát a falu működését, s hosszabb távon kiegyenlíti, ellensúlyozza a folyamatos konfliktusszituációból adódó feszültségeket. Ez az egyensúlyi helyzet azonban igen labilis, s az érzelmi motivációk bármikor felülkerekedhetnek a gazdasági racionalitás követelményén.

A területi mobilitás és hatása

A tehetősebb, mobilabb családok már elvándoroltak a községből. Tiszabó egyre inkább a nehezen mozduló idősök és a „többszörösen hátrányos helyzetű” családok gyűjtőhelye lett. Amíg mindenütt rohamosan emelkednek az ingatlanárak, addig Tiszabón nincs változás. A kínálat messze meghaladja a fizetőképes keresletet. 1988 végén mintegy 70 ház állt üresen, vevőre várva. Állaguk egyre romlik. Az üresen álló házakat gyakran feltörik, a mozgatható tárgyakat elhordják belőlük vagy egyszerűen csak beköltöznek. Ezeknek a házaknak az értékesítése egyre nehezebbé válik. Életek munkájának eredménye, a gyermekeknek szánt kis örökség lassan a semmibe foszlik. Az értéküket vesztő házakhoz általában nagy kert, udvar is tartozik, ez pedig hozzájárul a nyugdíjak kiegészítéséhez. A tiszabói ingatlanárak ismeretében bátran állíthatjuk, hogy az itt értékesített ház árából a környező településeken nemigen lehet hasonló nagyságú kertés ingatlant vásárolni. Kert nélkül pedig az a jövedelemkiegészítés maradna el, amelynek hiánya nehezen pótolható.

Az egyes életmód-kategóriák szerint is megvizsgáltuk a Tiszabóról menni szándékozók és a maradni akarók arányát. Hogyan képzelik a jövőjüket a jó, rendezett körülmények között élők és hogyan a másik véglet, a rossz, elhanyagolt környezetben élők?

A jó körülmények között élő cigány családok háromnegyede érezte jól magát Tiszabón 1988—1989-ben, míg a nem cigány származású családok között 43 százalékos ez az arány. Viszonylagos kiegyenlítettség a két etnikum között csak a legeleesebb, legrosszabb körülmények között élő családoknál figyelhető meg (57—50%). Ők azok, akik a falu megítélése szerint „cigány módra” élnek. Ha eltekintünk a két inkongruens (III—IV.) életmód-kategóriától, akkor a cigány származású családoknál az életmód-kategóriák mentén „lefele” haladva a településsel szembeni elégedettség csökkenése, míg a nem cigány származásúaknál éppen ellentétes tendencia, az elégedettség növekedése tapasztalható. Ezt az ellentmondásos jelenséget különböző okokkal magyarázhatjuk. A jó körülmények között élő cigány családok magas elégedettségi aránya arra vezethető vissza, hogy ők kevésbé vannak kitéve a magyar lakosság ellenszenvének. Ők azok, akik — többnyire a cigánytelepről a faluba bekerülve — első generációs falulakókként sikeresnek tekintik beilleszkedésüket.

A nem cigány származásúaknál a legmagasabb elégedettségi arányt a nagyon rossz körülmények között élő családoknál tapasztaltuk. Ők inkább letargikus beletörődöttséggel veszik tudomásul helyzetüket. Többnyire a család egyik vagy mindkét felnőtt tagjának alkoholizálása vagy büntetett előélete is közrejátszik nyomorúságukban. A hasonló életnívójú, életvitelű környezet pedig nem teszi olyan élessé a különbséget, amely a nem cigány lakosság többségétől elválasztja őket. Kevésbé kirívó a többség által deviánsnak tartott magatartásuk, itt jobban képesek beolvadni és rejtőzködni. Tehát, ami a jobb körülmények között élőket taszítja, az vonzó lehet mások számára. Ez a negatív vonzerő az egyik tényezője Tiszabő „elcigányosodásának”, amennyiben a község a cigány lakosságon kívül a „cigány életvitelű”-ek számára jelenti a megoldást.

19. tábla

A faluval elégedettek és a Tiszabőről való elköltözést tervezők aránya a különböző életfeltételű háztartásokban

Életmód-kategória	A cigány	A nem cigány
	származású lakosság aránya (százalék)	
	A faluval elégedettek	
I.	75	43
II.	73	34
III.	60	43
IV.	70	29
V.	65	45
VI.	57	50
<i>Együtt</i>	66	37
	Az elköltözést tervezik	
I.	25	52
II.	13	20
III.	—	14
IV.	10	29
V.	18	36
VI.	10	—
<i>Együtt</i>	14	25

A Tiszabőn élő nem cigány származású családok egynegyede tervezi elköltözését a faluból, míg a cigány családoknál csak 14 százalék ez az arány. Ha azonban külön-külön nézzük az egyes életmód-kategóriákban kialakult elképzeléseket, akkor jóval nagyobb eltérések tapasztalhatók. Az alacsony esetszámok ilyen részletes bontásban már nem tesznek lehetővé messzemenő következtetéseket, de az mindenestre megállapítható, hogy az elköltözést tervezők aránya mindkét etnikumnál a legjobb, a legrendezettebb körülmények között élőkénél a legmagasabb. Náluk az anyagiak hiánya is kevésbé korlátozó tényező, s fiatalabb korösszetételük is elősegíti a mobilitást. Az I. életmód-kategóriába tartozók magas arányú költözési szándéka tehát az egyik fő probléma Tiszabőn. Ők azok ugyanis, akik életvitelükkel mintaként szolgálhatnának a faluban, és távozásukkal tovább folytatódik a már amúgy is eltorzult helyi társadalom szerkezetének kedvezőtlen irányba csúszása, ami újabb mobilitási hullámot indít majd el.

Különösen a továbbtanuló fiatalok távozási szándéka aggasztó, hiszen a falut „bejáró” értelmiséggel legfeljebb csak „működtetni” lehet, de szerves fejlődését elérni aligha. Véleményem szerint így rövid tíz év alatt szükségszerűen egy zárt, „gettó”-szerű település létrejötte várható, kezelhetetlen s reménytelenül visszafordíthatatlan csődtömeggel. Tiszabón más lehetőség nem látszik.

A MÁSODIK FELVÉTEL

Az 1991 májusában lebonyolított — az előzőknél kisebb volumenű — adatfelvétel fő célja Tiszabő cigány népessége politikai attitűdjének, identitás-tudatának vizsgálata volt. Ennek során gondoltunk arra — ismerve a növekvő munkanélküliségből származó problémákat —, hogy adatokat gyűjtsünk a foglalkoztatás és a jövedelmek alakulásáról is. Az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében azon családok egy részét kívántuk felkeresni, amelyeknél már két évvel korábban is jártunk. A csoportosítás fő ismérvének az előzőkben kialakított hat életmód-kategóriát tekintettük.

Az első, az 1988—1989-es adatfelvétel során felkeresett mintegy 80 cigány háztartás közül 56-hoz jutottunk el ismételten. Három címről elköltöztek, az ott talált új családokat pedig — az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében — kihagytuk az adatfelvételtől. Összesen tíz háztartás megtagadta a válaszadást. Az ebből adódó mintegy 20 százalékos megtagadási arány kedvezőnek is mondható, hiszen a cigány lakosság körében ennél jóval magasabb arányú kérdőívkitöltés-megtagadással is találkozhatunk. Figyelemre méltó azonban, és talán további következtetések levonására is lehetőséget ad az a tény, hogy a két legelesettebb kategóriánál az átlag fölötti ez az arány. Amíg az ún. „magyar módra” élők között (I—III. kategória) mindössze egy család nem kívánt válaszolni a kérdésekre, addig a „cigány módra” élő családokra (IV—VI. kategória) esett a válassz megtagadók 90 százaléka.

20. tábla

A különböző életfeltételű cigány háztartások válassz megtagadási aránya

Életmód-kategória	A kérdőív kitöltését		
	vállaló		megtagadó
	cigány háztartások		
	száma	taglétszáma (fő)	aránya (százalék)
I.	6	38	—
II.	10	55	9
III.	6	32	—
IV.	10	86	9
V.	5	60	38
VI.	6	34	46
<i>Együtt</i>	43	305	19

A kutatás során az V—VI. kategóriákhoz tartozó családoknál csak azon kutatóknak sikerült kérdőíveket kitölteniük, akikkel az évek során folyamatos és személyes kapcsolat alakult ki. Ugyanakkor az első- vagy másodízben

Tiszabón járó egyetemista kérdezők az V—VI. kategóriákba tartozó családokhoz nem tudtak bejutni.

Felmerül a kérdés, hogy mi ennek az oka? Hiszen végül is olyan családokról van szó, amelyek két évvel ezelőtt készek voltak az együttműködésre, pedig akkor még a kutatócsoport új, ismeretlen volt Tiszabón. Ennek a kérdésnek a megválaszolására a jövedelmi adatok ismertetésekor visszatérünk.

Tiszabón a két adatfelvétel közötti időben tovább folytatódott a cigány lakosság intenzív lakásépítése, bár az utolsó hónapokban lassulás volt megfigyelhető. A munkanélküliség növekedése miatt ugyanis újabb hitelek felvételét már nem engedélyezte az Országos Takarékpénztár, de a szociálpolitikai támogatás — sok gyermek esetén, házilagos kivitelezés mellett — 1991-ben még önmagában is elegendő volt az építkezéshez. Az építkezések ellenére a vizsgált háztartások átlagos taglétszáma nem csökkent, hanem inkább növekedett (6,7-ről 7,1-re). Csupán a legalsó (VI.) kategóriába tartozó háztartásokban csökkent az átlagos létszám. Ez abból adódott, hogy a többgenerációs együttélések esetén az egyik család elköltözött: részben önálló lakást vásároltak vagy építkezésbe fogtak, részben pedig a tágasabb lakással rendelkező hozzátartozók háztartásába mentek át. Ezt támasztja alá, hogy a jobb körülmények között levő háztartásokat magukba foglaló IV—V. kategóriákban számottevően növekedett a háztartások átlagos létszáma (6,8-ről 8,6-re, illetve 9,0-ről 12,0-re). Az előző kutatás során kialakított struktúra-képző ismérv, az életmód meghatározó szerepét támasztja alá az, hogy a kategóriák közötti számottevő mozgás lényegében a „cigány módra” élő háztartások között zajlott le. Tehát a korábbiakban említett — az életmód-kategóriákkal összefüggő — „kasztjelleg” itt is érvényesül.

21. tábla

A különböző életfeltételű cigány háztartások taglétszámának alakulása

Életmód-kategória	Az átlagos taglétszám (fő) az		A 14 éven aluliak aránya (százalék) az	
	1989.	1991.	1989.	1991.
	évben			
I.	6,8	6,3	32	34
II.	5,8	5,5	45	44
III.	5,2	5,3	58	59
IV.	6,8	8,6	50	50
V.	9,0	12,0	38	43
VI.	7,5	5,7	40	56
<i>Együtt</i>	<i>6,7</i>	<i>7,1</i>	<i>44</i>	<i>48</i>

Növekedett az egy háztartásra jutó 14 éven aluliak aránya is: amíg 1989-ben ez az arány 2,9 volt, 1991-ben már 3,4. Különösen a legszegényebb családoknál emelkedett a gyermekkorúak aránya, az V. kategóriában 38-ról 43 százalékra és a VI. kategóriában 40-ről 56 százalékra, az összes vizsgált háztartásnál pedig 44-ről 48 százalékra. Ezeknek az arányoknak a változása ismét a jövedelmi adatok vizsgálatának tükrében — lásd a következő fejezetekben — kap nagyobb jelentőséget.

A foglalkoztatottság alakulása

Tiszabón az elmúlt két év legtragikusabb változása a vizsgált cigány háztartásoknál a munkanélküliség általánossá válása volt. Az 1980-as évek közepén a falu munkaképes korú, egészséges férfilakosságának foglalkoztatása, ha nem is helyben, de megoldott volt. A gazdasági pangás első jelei az építőiparban jelentkeztek, amely ágazatban a tiszabői cigány férfiak jelentős hányada dolgozott. Így már az első adatfelvétel időpontjában, 1988–1989-ben is Tiszabón mind az országos, mind a Szolnok megyei átlagnál jóval magasabb volt a munkanélküliek aránya, s ez az eltérés a következő években tovább nőtt. Amíg 1989-ben a munkaképes korú cigány lakosság 30,7 százaléka (az 1991-es mintának megfelelő háztartásokban) rendelkezett állandó munkahellyel, addig 1991-re mindössze 6,3 százaléka. A közhasznú munka intézménye Tiszabón 1989-ben még képes volt a munkanélkülivé válók többségének foglalkoztatására, de az önkormányzat korlátozott anyagi lehetőségei miatt ezeknek az átmenetinek szánt munkahelyeknek a további bővítésére már nem nyílt lehetőség. Így a közhasznú munkán foglalkoztatottak aránya mindössze két százalékponttal (8,7-ről 10,7 százalékra) emelkedett.

22. tábla

A munkaképes korú cigány népesség összetételének alakulása

Megnevezés	Az 1989.	Az 1991.
	évben (százalék)	
Munkaviszonnal rendelkezik	30,7	6,3
Közhasznú munkán foglalkoztatott	8,7	10,7
Munkanélküli-segélyen	0,6	19,0
Munkanélküli-segély nélkül	11,3	20,3
Háztartásbeli	29,4	21,5
Gyes, gyed	1,9	3,8
Katona, tanuló	11,9	3,8
Munkaképes korú rokkantnyugdíjas	3,1	12,0
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, járadékos ...	2,4	2,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A vizsgált háztartások közül a legalsó életmód-kategóriába tartozó munkavállalók mindegyike elvesztette állandó munkahelyét, s számukra már csak a közhasznú munka az egyetlen munkavállalási lehetőség és az is csak igen korlátozott mértékben. Nem lehet azt mondani, hogy a munkanélküliség csak a szegényebb, illetve a rendezetlen körülmények között élő cigány családokat érinti. 1989-ben még ugyanis főként közülük kerültek ki a munkanélküliek, de az elmúlt év őszén már az egész cigány lakosságot egységesen sújtotta az általánossá váló munkanélküliség.

Az első adatfelvételkor, amikor már létezett a munkanélküli-segély intézményrendszere, Tiszabón még csak elvétve fordult elő igénybevétele. Mint említettük, akkor még a község közhasznú munkahelyei képesek voltak felszívni az utcára kerülőket. Mára a munkanélküli-segélyen levők aránya megközelíti a munkaképes korú népesség közel húsz százalékát. Ugyanakkor a magukat munkanélkülinek vallók, de segélyezésben nem részesülők aránya meghaladja a segéllyel rendelkezőkét. Ezt támasztja alá, hogy a munkaképes

korú népességben belül csökkent a magukat háztartásbelinek vallók aránya. Ez a csökkenés a segéllyel nem rendelkező munkanélkülieknél jelentett növekedést.

23. tábla

A különböző életfeltételek között élő cigány népesség foglalkoztatási lehetőségei és a munkanélküliek megoszlása

Életmód-kategória	A munkaképes korú népességből				A munkaképes korú cigány népességből a munkanélküliek aránya (százalék)			
	a munkaviszonnal rendelkezők		közhasznú munkán foglalkoztatottak		segéllyel az		segély nélkül az	
	aránya (százalék) az							
	1989.	1991.	1989.	1991.	1989.	1991.	1989.	1991.
	évben							
I.	35,7	8,0	—	12,0	—	16,0	7,1	20,0
II.	29,0	6,4	12,9	6,4	—	19,3	12,9	19,3
III.	35,7	15,3	14,2	—	7,1	30,7	—	15,3
IV.	40,6	6,9	3,1	16,2	—	14,0	3,1	23,2
V.	21,4	2,9	10,7	8,8	—	20,5	14,2	23,5
VI.	22,2	—	14,8	14,2	—	23,1	25,9	23,1
<i>Együtt</i>	<i>30,7</i>	<i>6,3</i>	<i>8,7</i>	<i>10,7</i>	<i>0,6</i>	<i>19,0</i>	<i>11,3</i>	<i>20,3</i>

A munkanélküli-segéllyel nem rendelkezők három fő csoportja:

- nagy részük férfi, akik korábban rendelkeztek munkahellyel, de nem voltak meg a segélyezéshez szükséges feltételek;
- azok a 8 osztályt elvégzett, szakmával nem rendelkező fiatalok, akiknek már egyáltalán nem sikerült elhelyezkedniük;
- azon háztartásbeliek, akik a család férfitagjainak munkanélkülivé válásakor kísérelték meg a munkába állást.

A háztartásbeli nők egy része a gyesen levők arányát növeli azáltal, hogy munkanélküli férj esetében jó eséllyel folyamodhatnak — előző munkaviszony nélkül is, méltányossági alapon — a segély folyósításáért.

24. tábla

A különböző életfeltételek között élő háztartásbeliek, rokkantnyugdíjasok és önálló jövedelemmel nem rendelkezők aránya

Életmód-kategória	A munkaképes korú cigány népességből					
	háztartásbeliek az		rokkantnyugdíjasok az		önálló jövedelemmel nem rendelkezők az	
	1989.	1991.	1989.	1991.	1989.	1991.
	évben (százalék)					
I.	28,5	12,0	7,1	20,0	35,6	32,0
II.	25,8	16,1	—	16,1	38,7	36,0
III.	35,7	23,0	—	7,6	35,7	38,3
IV.	31,2	25,5	3,1	6,9	34,3	48,7
V.	32,1	20,8	12,1	11,7	46,3	44,3
VI.	25,9	38,5	—	7,7	49,0	61,6
<i>Együtt</i>	<i>29,4</i>	<i>21,5</i>	<i>3,1</i>	<i>12,0</i>	<i>40,7</i>	<i>41,8</i>

A munkanélkülivé váltak között újabb stratégia is megfigyelhető. Az elmúlt két évben ugrásszerűen emelkedett a megfigyelt háztartásokban a rokkantnyugdíjasok aránya. Ez, mivel a társadalombiztosítás fizeti, alacsony összege mellett is megbízható jövedelemforrásnak számít. A munkaképes korú népességből 1989-ben 3,1, 1991-ben már 12,0 százalék volt a rokkantnyugdíjasok aránya, míg a nyugdíjasok, illetve a munkaképes koron túli rokkantnyugdíjasok száma nem változott.

Már az első adatfelvételkor is felhívtuk a figyelmet az önálló jövedelemmel nem rendelkezők igen magas arányára Tiszabő cigány lakossága körében. Ez az arány (munkanélküliek segély nélkül és háztartásbeliek együtt) azóta tovább növekedett: a megfigyelt háztartások átlagában 40,7 százalékról 41,8 százalékra. Különösen nagy arányú növekedés tapasztalható a IV. illetve a VI. életmód-kategóriánál: 34,3 százalékról 48,7 százalékra, illetve 49,0 százalékról 61,6 százalékra. Tehát a legelesettebb családoknál a családtagok több mint fele semmilyen jövedelemmel nem rendelkezik. Tiszabő önkormányzatának anyagi helyzete olyan, hogy a rendszeres szociális segélyre jogosultak számára sem tudják folyósítani járandóságukat. Létezik egy várakozó lista, s akinek jogosultságát elismerik, az felkerül erre a listára, ami azonban az érintett családok helyzetén nem változtat.

Különösen aggasztó az iskolából kikerülő tizenéves fiúk helyzete. Utánuk már nem jár családi pótlék, munkát nem kapnak, szülni sem szülhetnek, mint a lányok, s reménytelen anyagi helyzetük egyértelműen a bűnözés irányába tereli őket.

A munkából származó jövedelmek alakulása

Tiszabőn az 1989-es adatfelvételkor a vizsgált háztartások alig tíz százalékában nem találtunk aktív keresőt, két év múlva, 1991-ben viszont a háztartásoknak több mint fele nem rendelkezett munkaviszonyból származó jövedelemmel (munkaviszonyból származó jövedelemnek tekintettük a közhasznú munkából származó bevételeket is).

A „magyar módra” élő cigány háztartások egy részénél még elmondhatjuk, hogy önként vállalták a munkanélküliséget, mivel — az alacsony keresetek miatt — nem fogadták el a közhasznú munkahelyen felajánlott lehetőséget. Ők azok, akik a háztáji gazdaságban, de inkább alkalmi munkákkal, zenéléssel jobban ki tudják egészíteni a családi jövedelmeket. A legrosszabb körülmények között élő családokra viszont éppen ez a munkával történő jövedelemkiegészítés nem jellemző. Munkakultúrájuk többnyire alacsony szintje miatt a második gazdaságban sincs igény munkaerejükre, bár az is igaz, hogy sokan közülük nem is tesznek meg mindent ennek érdekében. Ennek ellenére számunkra is megdöbbentő volt, hogy a VI. kategóriába tartozó háztartásoknak több mint 80 százaléka nem rendelkezett munkából származó jövedelemmel, holott két évvel ezelőtt még mindegyiküknél legalább egy keresőt talált az összeírás. (Lásd a 25. táblát.)

A foglalkoztatási viszonyok drasztikus megváltozása következtében alapvetően módosultak a családok bevételi forrásai. A családi pótlék döntő jelentőségűvé vált a rendszeres pénzbevételeken belül: az 1989-es adatfelvételkor is igen magas, 42 százalékos aránya tovább növekedett 51 százalékra, és a VI. kategóriában ez az arány már meghaladta a 60 százalékot is. Ugyanakkor a munkaviszonyból származó jövedelmek aránya 50 százalékról 16 százalékra

csökkent, egyaránt érintetve valamennyi életmód-kategóriába tartozó háztartást. (Lásd a 26. táblát.)

25. tábla

A különböző életfeltételű cigány háztartásokban munkaviszonyból származó jövedelemmel nem rendelkezők aránya

Életmód-kategória	1989.	1991.
	évben (százalék)	
I.	—	50,0
II.	10,0	60,0
III.	16,7	66,7
IV.	10,0	40,0
V.	20,0	40,0
VI.	—	83,3
<i>Együtt</i>	<i>9,3</i>	<i>53,5</i>

A számok önmagukért beszélnek. A 14 éven aluli gyermekek arányának növekedését is erre a tényre vezetem vissza. Tovább erősödött az a kényszerű stratégia, hogy a családi pótlék mint a legstabilabb bevételi forrás képezi a háztartási költségvetések alapját, s ez a gyermekszám növelésére ösztönöz. A családi pótlék biztosítja a jövedelem nélküli felnőttek eltartását is, így az adott helyzetben az érintett családok számára szinte az egyetlen túlélési stratégiát jelenti.

26. tábla

A különböző életfeltételek között élő cigány származású háztartások rendszeres pénzjövedelem-típusai

Életmód-kategória	A családi pótlékból		A munkaviszonyból	
	származó jövedelem aránya (százalék) az			
	1989.	1991.	1989.	1991.
	évben			
I.	29	33	54	20
II.	41	46	49	25
III.	52	60	41	11
IV.	41	56	51	25
V.	51	57	43	7
VI.	44	62	56	10
<i>Együtt</i>	<i>42</i>	<i>51</i>	<i>50</i>	<i>16</i>

A munkanélküliségnek a cigány lakosság körében szinte teljes körűvé válása további problémákat vet fel. Azok a családok, amelyek az elmúlt években nagy erőfeszítéssel, magas kölcsönök vállalásával emberi életfeltételeket teremtettek maguk számára, most az eladósodottsággal küzdenek. A már megindult és egyre gyakoribbá váló cigány polgárosodási folyamat elakadt. A kiemelke-

ettek részére is egyre nehezebb a szintentartás. Az I. és a II. kategóriába tartozó háztartásoknál a kedvezőbb körülmények között vállalt terhek — a háztartások 8, illetve 7 ezer forintot meghaladó átlagos rezsije — havi rendszeres pénzbevételeiknek több mint 40 százalékát terhelik.

Egyre nő azoknak a családoknak a száma, amelyek képtelenek fizetni a törlesztési részleteket. Az adósság halmozódik, családi pótlékból pedig letiltani sem lehet. Mindenki mindenkinek keze, és a kezesek is fizetéképtelenek.

Az egy főre jutó rendszeres jövedelmeket tudtuk csak számba venni, holott tisztában voltunk vele, hogy a családok nem csak ebből élnek. Mégis a cigány háztartások egy főre jutó 1989. évi 1796 forintos, 1991. évi 2823 forintos átlagos jövedelme sokat mond. (Az Újpesti Családsegítő Központ által számított létminimum két és félszerese a vizsgált tiszabői háztartások átlagjövedelmének. Ez az összehasonlítás azonban nem reális.)

Tiszabón a cigány háztartások háromnegyede az elmúlt télen egyáltalán nem (37%) vagy csak részben (38%) vásárolt tüzelőt, hanem az erdőből hordták. Voltak családok, amelyeknek tagjai egész nap hordták. Most már egyre messzebbre kell érte menni, mert az erdő fogy. A régi kis putrik fűtéséhez elég volt néhány hasáb fa, de az új, nagy házak központifűtéses kazánjait nehéz kielégíteni, s már a legrendezettebb életű családok is rákényszerülnek a fahordásra. Adataink szerint 1990—1991 telén a megfigyelt cigány háztartásoknak mindössze negyede (az I. kategóriába tartozók egyötöde!) vásárolt elegendő tüzelőt.

*

Végül rátérnék egy igen kényes kérdésre. Miből is élnek ezek a családok? Ha azt mondom, hogy részben lopásból, akkor ez sértés és durva általánosítás. Úgy fogalmaznék, ahogy ők mondják: „Vótunk böngészni”. Rendszeresen, egy-egy zsákkal, szatyorral. Az ismerősök elmondják, még titkot sem csinálnak belőle: „Amíg van a magyaroknak, nekünk is lesz”.

A fejezet elején felvetett kérdésre, hogy miért volt viszonylag magas a kérdőívkitöltést megtagadók aránya a legszegényebb családoknál, ezúttal próbálok válaszolni. Véleményem szerint ezek a családok egyre inkább eltolódnak egy olyan deviáns világba, ahová „idegen” betekintése nem kívánatos. Időbelileg szoros összefüggés mutatható ki Tiszabón a munkanélküliség növekedése és a bolti lopások, valamint a vagyon elleni bűncselekmények között. Amíg 1991-ben a községben 25 betörést regisztráltak, addig 1992 első tíz hónapjában ez meghaladta már a 80-at. Ezért nem lehet csak az elkövetőket hibáztatni.

TÁRGYSZÓ: Etnikum. Társadalmi-gazdasági jellemzők.

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа, содержащая совместно социографическое изложение и общественно-статистический анализ, описывает жизненные условия населения маленькой деревни (Тисабё) в средней части восточной Венгрии. Эта деревня относится к числу тех цыгановенгерских поселений, в которых наблюдается постепенный уход населения и, соответственно, постепенное ухудшение жизненных условий остающихся жителей.

Автор на основании данных двух обследований и личного опыта стремится раскрыть, находятся ли и, если да, то в какой взаимосвязи постоянно ухудшающиеся условия жизни с этическими различиями и особенностями.

SUMMARY

The study presents living conditions in a small village (Tiszabó) in the Central-Eastern part of Hungary, relying on a sociographic case study and on a social statistical analysis. The village is one of the gipsy-Hungarian settlements where one can detect the gradual emigration of the population and the step-by-step deterioration of the living conditions of those who remained there.

Using the data of two subsequent surveys and relying on her personal experience the author tries to clarify the correlation between deteriorating living conditions and ethnical differences/characteristics.

A FOGYASZTÁS ÉS A FOGYASZTÓI MAGATARTÁS MAGYARORSZÁGON*

MELLÁR TAMÁS—RAPPAL GÁBOR

A fogyasztás vizsgálata mindig fontos helyet foglalt el a közgazdasági viszonyok elemzésében. A nyolcvanas évek nagy közgazdasági vitáinak egyike éppen a fogyasztással, a fogyasztói magatartás alakulásával volt kapcsolatos. A keynesi jövedelemhipotézis ötvenes-hatvanas évekbeli kiterjedt használata után egyre inkább az életciklus és a permanensjövedelem-elméletek alkalmazása vált meghatározóvá. Az ilyen típusú modellekben alkalmazott fogyasztói viselkedést „előretékintő” (forward looking) magatartásnak, míg a múltbeli jövedelmek értékelésén alapuló — a keynesiánus feltételezéseknek megfelelő — magatartást „visszatekintő” (backward looking) magatartásnak nevezi az irodalom. ([1], [8]) Az előretékintő fogyasztói magatartás egyik változatának tekinthető az ún. „random walk” (véletlen bolyongás) hipotézis,¹ amely elsősorban *R. E. Hall* nevéhez köthető. [6] A random walk elmélet a permanensjövedelem-hipotézisen alapuló, előretékintő magatartás olyan változatát jelenti, amelyben a fogyasztói várakozások racionálisak. E szerint az elmélet szerint a jelen időszakra vonatkozó fogyasztást legjobban az előző időszak fogyasztása alapján becsülhetjük. Más tényezők (például jövedelemalakulás) nem játszanak szerepet a fogyasztás meghatározásában. Ez azzal magyarázható, hogy az előretékintő fogyasztó racionálisan várható jövedelemfolyamainak értékelése mellett dönt az optimális fogyasztási pályája meghatározásáról, s ha a megelőző időszakban fogyasztása az optimális pályán volt, akkor a jelen időszakra a legjobb előrebecslést éppen ebből lehet kapni. Az elmúlt időszakra vonatkozó fogyasztási döntés (és a teljes fogyasztási pálya) meghatározásakor a fogyasztó minden rendelkezésre álló fontos információt felhasznált. Így, ha az előző időszaki fogyasztásból becsüljük a jelen időszaki fogyasztást, akkor nem kell még egyszer figyelembe venni ugyanezeket az információkat. A racionális várakozások lényegéből következően az előző időszakon alapuló becslés csak akkor ad jó eredményt, ha a gazdaságban nem következik be előre nem látható, sokszerű változás. A véletlen hatás megjelenésének lehetősége maga után vonja, hogy a múlt időszakra alapozott előrebecslést módosítani kell a véletlen elemmel is, amely az előrelátás, a racionális várakozás korlátait jelenti.²

* A szerzők köszönetet mondanak *Király Júliának, Dietmar Meyernek és Pintér Józsefnek* a tanulmánnyal kapcsolatos értékes észrevételeikért.

¹ Szokták még ezt az elméletet „Euler-egyenlőség” néven is emlegetni, mi azonban a továbbiakban is a random walk elnevezést használjuk.

² Ezen sajátosságból ered az elmélet neve a random walk, mivel a lépkedő részeg adott időpontbeli tartózkodási helyét úgy lehet a legjobban megbecsülni, hogy előző helyét egy véletlen tényezővel módosítjuk.

A random walk elmélettel szemben több kritikát is megfogalmaztak az elmúlt időszakban. Elsősorban a költségvetési korlát hiányát kérdőjelezte meg néhány szakember, amellet érvelve, hogy a fogyasztók többségének fogyasztói döntése meghozatalakor szembe kell néznie a rövid távú költségvetési korláttal. A véletlen bolyongás kritikái közül különösen érdekes az, amely lényegében elismeri az előrettekintő, racionális fogyasztói magatartás létjogosultságát, de úgy érvel, hogy csak a társadalom egyik része követi ezt a magatartást, a másik része viszont azt az egyszerű „hüvelykujj-szabályt” követi, hogy adott időszaki jövedelmét teljes egészében felhasználja. Ennél a csoportnál tehát leegyszerűsödik a fogyasztói döntés: az adott időszakban annyit fogyaszt, amennyi a jövedelme. A kérdés természetesen az, hogy a fogyasztók mekkora hányadára érvényes az előrettekintő és mekkora hányadára az adott jövedelmet felhasználó, ún. „current income” (aktuális jövedelem) hipotézis [2], [3], [4] által megfogalmazott magatartás. Nyilvánvalóan ez az arány erősen befolyásolja a fogyasztás makroszintű alakulását és más tényezőktől való függését.

Az elméleti fejtegetésről áttérve a magyar fogyasztás alakulásának tárgyalására, elsősorban azt kell megvizsgálnunk, hogy a sajátos magyar viszonyok között mennyire használhatók ezek a modellek, illetve milyen módosításokra van szükség a sikeres adaptációk alkalmazásához. A tervgazdasági rendszerben a piaci mechanizmusok csak igen korlátozottan tudtak működni, és ezért sajátos alkalmazkodási folyamatok épültek ki. Ezek a magatartási módok nem a racionális gazdasági számítás elveit, hanem a központi irányítás logikáját követték. A másik lényeges különbség a szocialista gazdaságokra jellemző krónikus hiányból állandósult kereslettúlsúlyból következik. Ha a fogyasztási javak piacán állandósult az egyensúlytalanság, akkor ennek jellemzésére nem lehet alkalmas a tartós egyensúly feltételezésére alapozott ökonometriai modell. Másfelől pedig a tartós hiány körülményei között a nyugati értelemben vett racionális magatartás és várakozás helyett sokkal inkább a hiánypsichózis, a hiányszindróma válik uralkodóvá.

Az első részben egyensúlyi modellek segítségével teszteljük az előrettekintő racionális várakozáson alapuló fogyasztói magatartás meglétét a magyar gazdaságban, majd a második részben ennek alternatívájaként, az aktuális-jövedelem-hipotézis alapján rövid távú korlátok (rövid távú költségvetési korlát) és a nem előrettekintő fogyasztóimagatartás-modell érvényességét vizsgáljuk meg.

Vizsgálatunk időhorizontja az 1960 és 1989 közötti időszak. Ez viszonylag homogén időszaknak számít, az 1990-es rendszerváltás még nem érezteti hatását. Éves adatokat használtunk, mert a magyar statisztikákban nem áll rendelkezésre erre az időszakra vonatkozó negyedéves vagy havi bontású adatsor. Az aggregált fogyasztás vizsgálatát tűztük ki célul, tehát az egyes fogyasztási javak részpiacaival külön nem foglalkoztunk. Számításainkat az egy főre vetített adatokkal (tehát egy főre jutó fogyasztás, jövedelem stb.) végeztük. A defláláshoz a fogyasztóiár-indexeket használtuk.

Az előrettekintő fogyasztói magatartás és a random walk elmélet

Az előrettekintő fogyasztói magatartásnak az az alap gondolata, hogy a fogyasztó az egész élete során várható jövedelemfolyam alapján alakítja ki az egyes időszakokra vonatkozó fogyasztását, a fogyasztói pályáját. Az egyes időszakok fogyasztása lényegesen eltérhet az ugyanezen időszakokra vonatkozó

jövedelmektől, mert a jövedelmeket kölcsönadással és kölcsönfelvétellel időben átcsoportosíthatja. Csak egyetlen korlát létezik: az egész életére vonatkozó össz fogyasztásnak és összvagyon-felhalmozásnak meg kell egyeznie az összjövedelemmel. A fogyasztó tehát a következő döntési feladattal áll szemben fogyasztási pályájának meghatározásakor: maximálizálnia kell a következő hasznossági függvényt³:

$$\max E_t \sum_{r=0}^{T-t} (1 + \delta)^{-r} u(c_{t+r}) \quad /1/$$

a következő korlát szerint:

$$\sum_{r=0}^{T-t} (1 + r)^{-r} (c_{t+r} - y_{t+r}) = A_t \quad /2/$$

ahol:

- E_t — a matematikai várható érték a t időszakban rendelkezésre álló összes információ alapján;
- δ — a fogyasztó szubjektív időpreferenciája (diszkont tényezője), a feltételezés szerint időben állandó;
- r — a reál kamatláb ($r \geq \delta$), a feltételezés szerint időben állandó;
- T — a vizsgált időhorizont hossza;
- u — periódusos hasznossági függvény, a feltételezés szerint szigorúan konkáv;
- c_t — a t időszaki fogyasztás;
- y_t — a t időszaki jövedelem;
- A_t — a vagyon a t időszakban.

Az y_t jövedelem sztochasztikus, és az egész modellben ez az egyetlen forrása a bizonytalanságnak. A fogyasztó minden t időszakra azt a c_t fogyasztást választja a rendelkezésre álló információk alapján, amely maximálja az egész életére vonatkozó várható hasznosságot. A fogyasztó ismeri az y_t jövedelem nagyságát, amikor a c_t fogyasztásról dönt. Az y_t sztochasztikus tulajdonságaira vonatkozóan nincs semmilyen speciális kikötés, csak annyi, hogy a jövőbeli jövedelmek feltételes (a ma rendelkezésre álló információkon alapuló) várható értéke, $E_t y_{t+r}$ létezik.

Az előbbieken leírt feladat megoldásának első rendű feltételéből származtatható a következő összefüggés:

$$E_t u'(c_{t+1}) = \left(\frac{1 + \delta}{1 + r} \right) u'(c_t) \quad /3/$$

Ebből az összefüggésből jól látszik, hogy a c_t fogyasztás mellett nincs olyan további tényező, amely hatással lenne a jövőbeli határhaszon várható értékére; következésképpen nincs olyan más lényeges információ, amely felhasználható lenne a c_{t+1} jövőbeli fogyasztás becslésére. A jövedelem vagy a vagyon t időszaki vagy korábbi értékei meghatározók, ha c_t már ismert.

A határhasznokra vonatkozó ezen összefüggésből származtathatjuk a fogyasztásokra vonatkozó kapcsolatot is. Ha a hasznossági függvény

$$u(c_t) = c_t^{(\delta-1)/\delta} \quad /4/$$

konstans helyettesítési rugalmasságú formát ölt, akkor a következő statisztikai

³ A modell felírásánál támaszkodtunk [3]-ra. A probléma determinisztikus viszonyok közötti tárgyalása megtalálható például [1]-ben.

modell írja le a fogyasztási utat:

$$c_{t+1}^{-1/\delta} = \beta_1 c_t^{-1/\delta} + \varepsilon_{t+1} \quad /5/$$

Ez az összefüggés — összhangban az előzőkben leírtakkal — azt mutatja, hogy az előretékintő, racionális fogyasztói magatartás alapján alakuló fogyasztás meghatározásához csak a korábbi időszak fogyasztását kell és lehet felhasználni.

Elsőként megvizsgáltuk az /5/ alapmodell helyességét különféle előre adott (δ) rugalmasságok mellett. Paraméterbecslésünk eredményeit az 1. tábla tartalmazza.⁴

1. tábla

$A c_{t+1}^{-1/\delta} = \beta_1 c_t^{-1/\delta} + \varepsilon_{t+1}$ regressziós modell becslési eredményei

Egyenlet	δ	Konstans	β_1	SEE	R^2	$D-W$
1.1 modell	1,0	—	0,957 (0,004)	0,0001	0,9947	0,97
1.2 modell	0,2	—	0,821 (0,012)	0,0037	0,9908	1,19
1.3 modell	-1,0	1758,7	0,9682 (0,005)	0,0097	0,9904	1,57

Megjegyzés. A tábla fejezatában és a további táblákban a δ a konstans helyettesítési rugalmasságot, β_1 a modellek paraméterét (alatta zárójelben standard hibáját), *SEE* a regresszió standard hibáját, R^2 a korrigált determinációs együtthatót, $D - W$ a Durbin—Watson d -próba értékét jelöli. (A hivatkozott egyenletek a Függelékben találhatók.)

Láthatjuk, hogy a modellek illeszkedése megfelelő, a paraméterértékek hasonlóak Hall eredményeihez, a Durbin—Watson-statisztika értékei ellenben viszonylag kedvezőtlenek, ez valószínűleg a rövid idősorok használatából ered. Láthatjuk, hogy β_1 paraméter értéke mindhárom modellben jelentősen eltér a nullától, így hipotézisünk, miszerint az előző időszaki fogyasztás szignifikáns kapcsolatban áll a tárgyidőszaki fogyasztással, beigazolódott. A variánsok közül a $\delta = -1,0$ helyettesítési rugalmasságú modell (tulajdonképpen egy lineáris regressziós függvény) bizonyult a leginkább elfogadhatónak, bár a modell általános értékelését szolgáló RESET-próba specifikációs hibára (például helytelen modell típusra vagy kihagyott változóra) utal.

Az előretékintő, racionális fogyasztói magatartás feltételezi, hogy a tárgyidőszaki fogyasztás kialakítása során csak a megelőző időszak fogyasztását kell figyelembe venni. Vizsgálatunk második lépcsőjeként elemezni kívánjuk, hogy igaz-e az a feltevés, hogy csak az egy időszakkal késleltetett fogyasztás befolyásolja jelentősen a jelen fogyasztását; a korábbi időpontok ebből a szempontból jelentéktelennek tekinthetők. A hipotézis ellenőrzését a

$$c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \sum_{i=2}^k \beta_i c_{t-i} + \varepsilon_t \quad /6/$$

modellel végeztük el. Az előzőkben leírt modellek számszerűsítése után a paraméterek egy csoportjának szignifikanciáját teszteltük F -próbával.⁵ A hipotézisvizsgálat eredményeit mutatja a 2. tábla. A próbák alapján megállapítható, hogy a magyarországi fogyasztási modellben sem kell szerepeltetni a fogyasztás

⁴ A vonatkozó egyenletek részletes specifikációanalízisét a Függelék tartalmazza.

⁵ Ez tulajdonképpen nem más, mint a Granger—Sargent kauzalitáspróba Wald-típusának speciális esete.

egynél többel késleltetett értékeit, mivel ezek hatása a jelen fogyasztásra nem szignifikáns.

2. tábla

A β_i paraméterek együttes szignifikanciája

<i>i</i>	<i>F</i> -érték	Szignifikancia- érték
2	1,049	0,3154
3	0,423	0,6602
4	1,404	0,2694
5	1,188	0,3476

Amennyiben a random walk elmélet helytálló, úgy a fenti feltevések mellett teljesülnie kell annak a hipotézisnek is, miszerint az egy időszakkal korábbi fogyasztáson kívül semmilyen más tényező nem befolyásolja a jelen fogyasztását. Hall vizsgálatában arra a kérdésre kívánt választ kapni, hogy meghatározható-e a fogyasztás a rendelkezésre álló jövedelmekből, illetve létezik-e racionális jövedelmi (rövid távú likviditási) korlát a fogyasztó szempontjából. Magyarországra vonatkozó elemzésünkben némiképp kiterjesztettük a vizsgálatba vonandó változók körét, és arra kerestünk választ, vajon léteznek-e olyan, a jövedelemmel, vagyonnal, inflációval összefüggő tényezők, amelyek az elmúlt 30 évben Magyarországon jelentős hatást gyakoroltak a fogyasztásra. A fogyasztó jövedelmi helyzetét a rendelkezésre álló jövedelmekkel (*y*), a vagyoni helyzetét a takarékbetét-állománnyal (*tbet*), a fogyasztók tulajdonában levő összes pénzállománnyal (*op*) és megtakarításokkal (*sm*) jellemeztük. Az infláció nagyságát a fogyasztóiár-indexszel (*fai*) közelítettük. Emellett megvizsgáltuk néhány, a gazdaság egészét, az elfogyasztható jószágok mennyiségét befolyásoló tényező (a bruttó hazai termék (*gdp*) és az import (*imp*)) fogyasztásra gyakorolt hatását is. Az oksági viszonyok feltárására ismét a Granger—Sargent-próba Wald-típusának lineáris restriktciók esetén alkalmazható *F*-próbáját használtuk. A 3. tábla a különböző hosszúsággal késleltetett magyarázó változókhoz tartozó paramétercsoportok együttes szignifikanciáját jellemző empirikus *F*-értékeket és zárójelben ezek szignifikancia-értékeit tartalmazza.

3. tábla

A különböző magyarázó változók szignifikanciája a fogyasztásra

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>sm</i>	<i>tbet</i>	<i>op</i>	<i>fai</i>	<i>gdp</i>	<i>imp</i>
1 ...	3,58 (0,069)	3,59 (0,069)	0,68 (0,418)	3,83 (0,061)	4,58 (0,042)	0,66 (0,423)	0,18 (0,678)
2 ...	3,48 (0,047)	6,09 (0,007)	6,56 (0,005)	4,84 (0,017)	3,41 (0,050)	0,39 (0,678)	2,20 (0,132)
3 ...	2,45 (0,090)	3,97 (0,021)	6,50 (0,003)	6,48 (0,002)	2,44 (0,092)	0,30 (0,823)	2,38 (0,096)
4 ...	2,66 (0,063)	3,04 (0,041)	6,10 (0,002)	5,58 (0,003)	1,83 (0,163)	0,49 (0,742)	1,45 (0,189)
5 ...	3,05 (0,036)	6,47 (0,001)	4,36 (0,009)	4,03 (0,012)	1,24 (0,332)	0,65 (0,665)	1,21 (0,383)

Látható, hogy Hall vizsgálatával ellentétben, nem teljesült a nullhipotézis, ugyanis a tárgyidőszak fogyasztását mind a rendelkezésre álló jövedelmek, mind pedig a fogyasztó vagyoni helyzetét jellemző mutatók szignifikánsan befolyásolják. Nem találtunk azonban oksági összefüggést a GDP, illetve az importállomány és a fogyasztás között. A fogyasztóiár-színvonal változása (infláció) is csak csekély mértékű hatást gyakorolt a fogyasztási szokásokra az elmúlt három évtizedben. A szignifikáns magyarázó hatással bíró változóknak a modellbe történő bevonásával a következő három fogyasztói modellt specifikálhattuk:

$$c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 y_{t-1} + \gamma_2 y_{t-2} + \varepsilon_t \quad /7/$$

$$c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 sm_{t-1} + \gamma_2 sm_{t-2} + \varepsilon_t \quad /8/$$

$$c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 tbet_t + \gamma_2 tbet_{t-2} + \varepsilon_t \quad /9/$$

A leírt modellek az életciklus- és a permanensjövedelem-hipotézis alapján készített modellek családjába tartoznak. Egyértelműen nem sorolhatók egyik irányzatba sem, de rokoníthatók az egyes modell típusokkal. Így például a /7/ egyenlet a Friedman—Brown-típusú, a /8/ egyenlet a Houthakker—Taylor-típusú, míg a /9/ egyenlet az Ando—Modigliani-típusú fogyasztási függvényekhez sorolható. [11] Ez a rokonság nem meglepő, hiszen Hall modellje a permanensjövedelem- és az életciklus-elmélet általánosítása, racionális fogyasztói magatartás feltételezése mellett.

Elvégeztük az adott modellek ellenőrzését is, eredményeinket a Függelék tartalmazza. A modellek specifikációanalízisei alapján azonban egyik függvényünk sem tekinthető minden szempontból megfelelőnek, így feltétlenül a Hall-hipotézis — legalábbis részleges — feladására és új modell specifikálására kényszerülünk.

A modellek elvetése azt jelenti, hogy a fogyasztási javak hazai piacán nem érvényesült az előrettekintő racionális magatartás, amely a permanens jövedelemre alapozva, hosszú távra meghatározná az optimális fogyasztási pályát. Ennek okait a következő részben kíséreljük meg feltárni, illetve olyan alternatív modellként felállítani, amely már nem kizárólagosan az előrettekintő, racionális fogyasztói magatartás hipotézisére épül.

Az aktuális jövedelemre alapozott fogyasztáselmélet

Az előző részben arra a következtetésre jutottunk, hogy a fogyasztás alakulása a magyar gazdaságban nem magyarázható kielégítően a permanens jövedelemre alapuló előrettekintő magatartás alapján. Az elmúlt 30 esztendőben a hiány, majd később az infláció bizonyára erősen befolyásolta a fogyasztói magatartást, s ezért a hosszú távú, permanens jövedelemre alapozott fogyasztási pálya nem alakulhatott ki. A lakosság annyit fogyasztott, amennyit a hiányhelyzet lehetővé tett, illetve amennyit csak tudott, félve a jövőbeli ár-emelkedésektől. Ugyanakkor felvehető az is, hogy a hazai viszonyok között a pénzpiac igen fejletlen volt, tehát a jövedelmek kölcsönfelvétellel, hitelbeadással nehezen voltak módosíthatók. Továbbá a jövedelmek is viszonylag alacsonyak voltak a társadalom nagy részében, s ezen korlátok következtében a fogyasztók annyit költöttek, amennyit adott jövedelmük (rövid távú költségvetési korlátuk) lehetővé tett. Ha a hiány a fogyasztási javak piacán nem volt globális, csak strukturális, akkor ez a magatartás széles körben érvényre

juthatott.⁶ A kérdés csak az, hogy ez a típusú magatartás mennyire volt jellemző a magyar gazdaságban. Másként fogalmazva: a fogyasztók mekkora hányada költi el teljes jövedelmét. Ennek meghatározásához az előbbiekben használt modell módosított változatát használjuk.⁷

A fogyasztói magatartást leíró alapmodell megoldásának [3] elsőrendű feltételéből — feltételezzük, hogy $r = \delta$, és a határhasznok lineárisak — következik, hogy

$$Ec_{t+1} = c_t \quad /10/$$

Ez a racionális, előretekintő fogyasztói magatartás hipotézisének megfelelően azt jelenti, hogy a jövőbeli fogyasztás optimális becslésére a jelenbeli fogyasztás használható a legjobban. A fogyasztás változása ennek megfelelően:

$$\Delta c_t = \varepsilon_t \quad /11/$$

ahol ε_t a racionális becslés hibatényezője. E hipotézis alapján tehát a fogyasztás változásának előrebecslése meghatározatlan.

Tételezzük fel, hogy a gazdaságban λ azoknak az aránya, akik teljes jövedelmüket elfogyasztják, és $(1-\lambda)$ azok aránya, akik a várható permanens (vagy életciklus) jövedelmük alapján döntenek a fogyasztásukról. Ha a két csoport jövedelme y_{1t} , illetve y_{2t} , akkor az összes jövedelem $y_t = y_{1t} + y_{2t}$. Mivel az első csoport az összes jövedelem λ hányadát kapja, ezért $y_{1t} = \lambda y_t$ és $y_{2t} = (1-\lambda)y_t$. Az első csoport egyénei elfogyasztják teljes jövedelmüket, tehát $c_{1t} = y_{1t}$, amelyből következően $\Delta c_{1t} = \Delta y_{1t} = \lambda \Delta y_t$. A másik csoport esetében pedig az előzők értelmében $\Delta c_{2t} = (1-\lambda)\varepsilon_t$. Az aggregált fogyasztás változására tehát felírhatjuk a következő egyenletet:

$$\Delta c_t = \Delta c_{1t} + \Delta c_{2t} = \lambda \Delta y_t + (1-\lambda)\varepsilon_t \quad /12/$$

Az egyenletből kitűnik, hogy a fogyasztás változása súlyozott átlaga az aktuális jövedelem változásának és a permanens jövedelem előre nem látható változásának. Ha $\lambda = 0$, akkor az egyenlet az előretekintő, permanensjövedelem-hipotézisének felel meg. A $\lambda = 0$ tekinthető nullhipotézisnek is, az aktuális jövedelmet elfogyasztó magatartás — amikor $\lambda > 0$ — pedig alternatív hipotézisnek. A következőkben tehát tesztelnünk kell nullhipotézisünket, illetve meg kell becsülnünk λ értékét, s ezzel konkrét információt nyerünk a fogyasztói magatartás természetéről.

Az aktuálisjövedelem-hipotézis tesztelése során — [3] alapján — a következő három modell paraméterbecslését végeztük el:

1. a hipotézis alapegyenletét megjelenítő λ -modell:

$$\Delta c_t = \mu + \lambda \Delta y_t + \varepsilon_t \quad /13/$$

2. a módosított modell, melyben a jövedelemnövekményt az elsőrendű mozgó-átlagfolyamatból (MA(1)) származtatjuk:

$$\Delta c_t = \mu + \lambda(\alpha \Delta y_t + (1-\alpha) \Delta y_{t-1}) + \varepsilon_t \quad /14/$$

3. λ időbeni változását lineáris trenddel leíró modell:

$$\Delta c_t = \mu + (\lambda_0 + \lambda_1 t)(\alpha \Delta y_t + (1-\alpha) \Delta y_{t-1}) + \varepsilon_t \quad /15/$$

⁶ A fogyasztási javak piacának egyensúlyi helyzete az elmúlt években gyakran vitatott kérdés volt. A vitázók egyik fele azt állította, hogy mind a globális, mind a strukturális hiány jellemző volt a fogyasztási javak hazai piacára, míg a másik fél véleménye szerint globális hiány nem volt, csak strukturális. (Lásd [9], [10].) Ez utóbbi álláspontot képviselik a szerzők is.

⁷ A módosított modellt [3] és [4] alapján készítettük el.

4. tábla

Az aktuálisjövedelem-hipotézisen alapuló modellek becslési eredményei

Modell	μ	λ	α	R^2	SEE	D—W
λ -modell	33,69	0,937 (0,09)	—	0,829	406,1	2,59
λ -MA(1)	572,3	0,773 (0,21)	1,285 (0,51)	0,783	456,6	2,77

A modellek elméleti származtatása során már világosan kitűnhetett, hogy az aktuálisjövedelem-hipotézist számszerűsítő ökonometriai modellek paraméterei nem becsülhetők a közönséges legkisebb négyzetek módszerével, mivel a hibatag nem szükségszerűen ortogonális a jövedelemnövekményre. A probléma megoldható az instrumentális változók módszerével, ahol a fogyasztás-, illetve a jövedelemnövekmény késleltetett értékeit, valamint a megtakarítást választottuk instrumentális változónak.⁸

Az első két modell esetében a becslés legfontosabb célja λ paraméter és ezáltal annak meghatározása, hogy a fogyasztók mekkora hányada hozza döntéseit az aktuálisjövedelem-hipotézis alapján. (Természetesen a fennmaradó rész $(1-\lambda)$ fogyasztása a random walk elmélet alapján írható le.) Paraméterbecslésünk legfontosabb eredményeit a 4. tábla tartalmazza.⁹

A paraméterbecslés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az elmúlt időszakban Magyarországon a fogyasztók nagy része (80–90 százaléka) az aktuálisjövedelem-hipotézis alapján tervezte fogyasztását. Ez azt jelenti, hogy az előrettekintő, racionális fogyasztói magatartás nem volt jellemző a magyar fogyasztók túlnyomó többségére. Csak a fogyasztók 10–20 százaléka volt abban a helyzetben, hogy várható jövedelmei alapján alakítsa ki a hosszú távú fogyasztási pályáját, és jövedelmei felhasználását e szerint transzformálja időben. Ennek a ténynek a magyarázata abban a már említett sajátosságban rejlik, hogy a szocialista gazdaságban a fogyasztók rendelkezésére álló jövedelem az alapvető fogyasztói igényekhez képest igen alacsony volt (a fejletlenségből és a közösségi fogyasztás magas arányából következően), ami azt jelenti, hogy sem lehetséges, sem kívánatos nem volt a jelentős nagyságú lakossági diszkrecionális jövedelem, s így a jövedelmek időbeli átcsoportosítása széles rétegek számára nem is volt valós alternatíva. Ugyancsak ennek a magatartásnak a kialakulását erősítette, hogy a hatvanas-hetvenes évtizedekben a tartós fogyasztási javak megszerzése erősen korlátozott volt, tehát nem volt erős motiváció a jelenbeli jövedelmek megtakarítására a jövőbeni elköltés céljából. Ugyanakkor viszont a megtakarítások számára sem volt megfelelő — könnyen mobilizálható és reálértéket megőrző — forma, így a megtakarításra szánt összegeknek jelentős része is fogyasztásként (tartós javak felhalmozása, házépítés stb.), a jelenbeli jövedelem elköltéseként jelent meg.

Végezetül megvizsgáltuk azt a feltevést is, hogy változik-e a λ -modell által meghatározott fogyasztói arány időben. Az ennek tesztelésére becsült modell a következő:

$$\Delta c_t = 116,7 + (0,7764 + 0,0032t) (0,98\Delta y_t + (1 - 0,98)\Delta y_{t-1}) + \varepsilon_t$$

(0,176) (0,008) (0,101)

⁸ A paraméterbecslést a nemlineáris legkisebb négyzetek módszerével végeztük (NLLS). Nem egyértelmű, hogy ebben az esetben használhatók-e a szokásos specifikációs tesztek. Jobb híján azonban mégis ezek alkalmazása mellett döntöttünk.

⁹ A paraméterbecslésre vonatkozó további hipotézisek tesztelési eredményei a Függelékben találhatók.

Látható, hogy λ_1 paraméter nem különbözik szignifikánsan 0-tól, így nullhipotézisünk, miszerint időben nem változik, elfogadhatónak bizonyult.

Eredményeinket összevetve Campbell és Mankiw ([4]) vizsgálatával, melyet a hét legfejlettebb ipari állam adatbázisán végeztek, elmondhatjuk, hogy ez az igen magas arány jóval meghaladja az ezekben a gazdaságokban meglevőket (kivéve Franciaországot). Az aktuális jövedelem elköltésének szabálya ott jellemző, ahol a háztartások likviditáskorlátosak, azaz költségeiket rövid távon is a rendelkezésre álló jövedelmük határozza meg. A fejlett országokban ott magas az aktuális jövedelemre alapozott fogyasztói magatartás aránya, ahol a pénzpiac, a lakossági és a fogyasztásihitel-rendszer viszonylag fejletlen. Az Egyesült Államokban, ahol eléggé fejlett a fogyasztásihitel-rendszer, a likviditási korláttal rendelkező háztartások aránya a keresztmetszeti panelvizsgálatok és a statisztikai becslések szerint mintegy 30–50 százalék ([8], [4]), Franciaországban viszont, ahol fejletlenebb a pénzpiac, ez az arány jóval magasabb: 50–80 százalék körül van. A mi becslési eredményünk, a 80 százalékos körüli arány jól beilleszkedik a nemzetközi eredmények közé és arra utal, hogy nálunk igen kezdetleges volt a pénzpiac és a fogyasztásihitel-rendszer.

Összegzésként az állapítható meg a hazai fogyasztás vizsgálata kapcsán, hogy a racionális várakozáson alapuló, előrettekintő fogyasztói magatartás nem volt jellemző a háztartásokra. Sokkal inkább érvényes volt az a „hüvelykujj-szabály”: a háztartások annyit fogyasztanak, amennyit adott időszak jövedelmük lehetővé tesz. Becslésünk szerint ez utóbbi magatartás a háztartások túlnyomó többségére, mintegy 80–90 százalékára vonatkoztatható. Eredményünk egybevág azzal az empirikus ténnyel, hogy a vizsgált időszakban igen alacsony volt (összehasonlítva a fejlett országokkal) a pénzbeni megtakarítás.¹⁰ Természetesen az egész harminc éves időszak nem tekinthető homogénnek ebből a szempontból: az utóbbi években — ahogy bővül a megtakarítási lehetőségek köre — egyre növekszik a pénzmegtakarítás aránya. A jövőre vonatkozóan tehát nem vetíthetjük mechanikusan előre becslési eredményeinket.

Az elvégzett vizsgálatok és a kapott eredmények ismét meggyőztek bennünket arról, hogy a fejlett országokban alkalmazott vizsgálati módszerek alkalmazása fejlesztheti a hazai ökonometriai vizsgálatokat; s ez még akkor is így van, ha nálunk az adatszolgáltatás jóval elmaradottabb (például nem állnak rendelkezésre negyedéves adatok), mint ezekben az országokban, és ha a gazdasági viszonyok különbözősége szükségessé is teszi az óvatos és körültekintő adaptációt.

FÜGGELEK¹¹

A Magyarországra vonatkozó random walk modellek specifikációanalízise:

$$1.1 \text{ modell: } c_t^{-1/\delta} = \beta_1 c_{t-1}^{-1/\delta} + \varepsilon_t \quad \delta = 1,0$$

$$1.2 \text{ modell: } c_t^{-1/\delta} = \beta_1 c_{t-1}^{-1/\delta} + \varepsilon_t \quad \delta = 0,2$$

$$1.3 \text{ modell: } c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \varepsilon_t \quad \delta = -1,0$$

¹⁰ A hazai és a nemzetközi pénzmegtakarítások összehasonlítását lásd [11]-ben.

¹¹ Az 5., 6. és 7. táblában MAPE az átlagos százalékos abszolút eltérést adja meg; F-próba a paraméterek együttes szignifikanciáját tesztelő globális F-próbát jelöli. A RESET-próbánál az eredményváltozó becslt értékének második, harmadik, negyedik hatványával dolgoztunk. Az autokorrelációt a Ljung–Box-féle Q-próbával és az első- és ötödrendű autokorrelációt tesztelő LM-próbával teszteltük. G – Q a heteroszkedaszticitás Goldfeld–Quandt-próbáját jelöli ($p = 2$). Zárójelben a szignifikancia-értékek találhatók. Az alkalmazott idősorok mindegyike elsőrendű integrált, az adatelőkészítés során nem volt szükség Box–Cox-transzformációra.

5. tábla

A random walk modellek teszteredményei

Mutató, próba	1.1 modell	1.2 modell	1.3 modell
SEE	0,0001	0,0037	868,82
MAPE	2,3257	11,2640	2,1373
R ²	0,9947	0,9908	0,9904
F-próba	5255,78 (0,0000)	1873,69 (0,0000)	2876,23 (0,0000)
D—W	0,9676	1,1954	1,5689
RESET y ²	27,5812 (0,0000)	27,3570 (0,0000)	17,0791 (0,0003)
RESET y ³	13,2644 (0,0001)	28,7253 (0,0000)	8,5181 (0,0015)
RESET y ⁴	9,0062 (0,0004)	41,0795 (0,0000)	6,1499 (0,0030)
		Autokorreláció	
Q	35,0850 (0,0014)	6,0954 (0,9640)	11,3419 (0,6590)
LM1	12,2426 (0,0005)	13,5813 (0,0002)	1,2811 (0,2577)
LM5	18,0958 (0,0028)	23,5857 (0,0003)	6,5325 (0,2494)
Durbin-h	2,7805 (0,0054)	2,1718 (0,0299)	1,1663 (0,2435)
		Heteroszkedaszticitás	
G—Q	0,5955 (0,8091)	0,0009 (0,9999)	7,1223 (0,0014)
White	0,0130 (0,9092)	1,7343 (0,4201)	5,4172 (0,0666)
		Normalitás	
LM	8,9171 (0,0116)	64,8538 (0,0000)	9,8602 (0,0072)

A kibővített modellvariánsok specifikációanalízise:

2.1 modell: $c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 y_{t-1} + \gamma_2 y_{t-2} + \varepsilon_t$

2.2 modell: $c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 sm_{t-1} + \gamma_2 sm_{t-2} + \varepsilon_t$

2.3 modell: $c_t = \beta_0 + \beta_1 c_{t-1} + \gamma_1 t b e_{t-1} + \gamma_2 t b e_{t-2} + \varepsilon_t$

6. tábla

A kibővített modellek teszteredményei

Mutató, próba	2.1 modell	2.2 modell	2.3 modell
SEE	787,35	728,23	718,98
MAPE	1,6341	2,1231	1,6338
R ²	0,9915	0,9927	0,9929
F-próba	1051,24 (0,0000)	1230,21 (0,0000)	1262,26 (0,0000)
D—W d	1,9679	1,5440	2,2174
RESET y ²	13,2240 (0,0014)	13,7040 (0,0012)	16,1697 (0,0005)
RESET y ³	7,7918 (0,0028)	6,7586 (0,0052)	8,7614 (0,0016)
RESET y ⁴	5,3860 (0,0066)	4,3118 (0,0161)	8,9639 (0,0005)
		Autokorreláció	
Q	8,0642 (0,8859)	19,1031 (0,1610)	9,9383 (0,7667)
LM1	0,6118 (0,4341)	1,4227 (0,2330)	0,9172 (0,3382)
LM5	12,7026 (0,0263)	10,4569 (0,0633)	9,7621 (0,0823)
		Heteroszkedaszticitás	
G—Q	3,8911 (0,0278)	3,7310 (0,0315)	1,9935 (0,1594)
White	10,9999 (0,0884)	22,0764 (0,0012)	15,6561 (0,0157)

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Mutató, próba	2.1 modell	2,2 modell	2.3 modell
LM	65,0924 (0,0000)	Normalitás 11,6556 (0,0029)	6,6576 (0,0358)

Az aktuálisjövedelem-hipotézis modelljeinek specifikációanalízise:

3.1 modell: $\Delta c_t = \mu + \lambda \Delta y_t + \varepsilon_t$

3.2 modell: $\Delta c_t = \mu + \lambda(\alpha \Delta y_t + (1 - \alpha) \Delta y_{t-1}) + \varepsilon_t$

7. tábla

Az aktuálisjövedelem-hipotézis modelljeinek teszteredményei

Mutató, próba	3.1 modell	3.2 modell
SEE	406,14	456,66
MAPE	13,570	6,9303
R ²	0,8291	0,7840
F-próba	112,60 (0,0000)	40,70 (0,0000)
D—W d	2,5906	2,7711
RESET y ²	4,3897 (0,0485)	3,4437 (0,0783)
RESET y ³	3,9314 (0,0363)	2,5335 (0,1058)
RESET y ⁴	2,5008 (0,0904)	3,5264 (0,0361)
	Autokorreláció	
Q	23,8742 (0,0211)	15,9263 (0,1946)
LM1	9,9579 (0,0016)	1,1002 (0,2942)
LM5	11,3956 (0,0441)	7,6950 (0,1739)
	Heteroszkedaszticitás	
G—Q	5,5159 (0,0090)	20,1278 (0,0002)
White	2,5229 (0,2832)	7,5653 (0,1819)
	Normalitás	
LM	9,6965 (0,0078)	7,0629 (0,0293)

IRODALOM

- [1] Branson, W.: *Macroeconomics*. Harper & Row Publishers. New York. 1990. 656 old.
- [2] Campbell, J. Y.—Mankiw, N. G.: Consumption, income, and interest rates: The Euler equation approach ten years later. *Macro Seminar Working Papers*. Princeton University. February. 1989.
- [3] Campbell, J. Y.—Mankiw, N. G.: Permanent income, current income, and consumption. *Journal of Business and Economic Statistics*. 1990. évi 2. sz. 269—279. old.
- [4] Campbell, J. Y.—Mankiw, N. G.: The response of consumption to income. (A cross-country investigation.) *European Economic Review*. 1991. évi 3. sz. 723—756. old.
- [5] Deaton, A. S.—Muellbauer, J.: *Economics and consumer behavior*. Cambridge University Press. Cambridge. 1980. 382 old.
- [6] Hall, R. E.: Stochastic implications of the life-cycle permanent income hypothesis: Theory and evidence. *Journal of Political Economy*. 1978. évi 6. sz. 971—987. old.
- [7] Hall, R. E.: Intertemporal substitution in consumption. *Journal of Political Economy*. 1988. évi 2. sz. 339—357. old.
- [8] Hall, R. E.—Taylor, J.: *Macroeconomics*. W. W. Norton & Co. New York. 1988. 566 old.
- [9] Hulyák Katalin: A lakosság fogyasztásának vizsgálata dinamikus keresleti függvényekkel. *Statisztikai Szemle*. 1980. évi 12. sz. 1224—1245. old.
- [10] Hulyák Katalin: Egyensúlyhiányok a lakossági fogyasztásban. *Statisztikai Szemle*. 1983. évi 3. sz. 229—244. old.; 4. sz. 369—380. old.
- [11] Király Júlia: Fogyasztás és megtakarítás. (Empirikus magyar modellek.) (Kandidátusi értekezés.)
- [12] Király Júlia—Székely István: Alkímia vagy tudomány? *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 2. sz. 117—131. old.
- [13] Kornai Gábor: A lakosság fogyasztásának vizsgálata Almon ökonometriai modelljével. *Statisztikai Szemle*. 1984. évi 7. sz. 754—761. old.; 8—9. sz. 888—904. old.
- [14] Kőrösi Gábor—Mátyás László—Székely István: *Gyakorlati ökonometria*. Műszaki Kiadó. Budapest. 1990. 481 old.
- [15] Mellár Tamás: Egyensúly vagy egyensúlytalanság. (Kandidátusi értekezés.)

- [16] *Mellár Tamás—Rappai Gábor*: A lakossági megtakarítás és a fogyasztási javak piacának összefüggései. *Statisztikai Szemle*. 1987. évi 12. sz. 1223—1238. old.
- [17] *Muszély György*: Egy fogyasztási modell számszerűsített keresztmetszeti adatok alapján. *Sigma*. 1978. évi 3. sz. 173—189. old.
- [18] *Rappai Gábor*: A fogyasztási javak piacának nem egyensúlyi modellje. *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 7. sz. 663—678. old.
- [19] *Simon András*: A lakossági fogyasztás és megtakarítás vizsgálata ökonometriai módszerrel. *Sigma*. 1977. évi 3. sz. 249—265. old.
- [20] *Tényi György*: Fogyasztási modellek. *Sigma*. 1981. évi 4. sz. 291—305. old.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztási modell. Matematikai statisztika.

РЕЗЮМЕ

В своем очерке авторы ретроспективно исследуют динамику потребления населения Венгрии на протяжении 30 лет на основании гипотезы перманентных доходов и доходов жизненного цикла. С помощью эконометрических моделей доказывают, что модели, предполагающие рациональное потребительское поведение неприменимы к венгерским условиям. В Венгрии на потребление населения помимо имевшего место в течение истекшего периода потребления влияли и другие, определяющие доходы и имущественное положение потребителей, факторы. Однако ни специфицированные привлечением этих факторов эконометрические модели не оказались удовлетворительными.

Во второй половине своего очерка авторы показывают, что гипотезы актуальных доходов можно успешно применить для описания потребления населения в Венгрии.¹ Согласно оценкам 80—90 процентов населения при решении о потреблении руководствуется простым соображением о полном расходовании имеющихся в распоряжении актуальных доходов. Причину возникновения такого поведения авторы усматривают в относительно низких доходах и неразвитой системе кредитирования для населения.

SUMMARY

The authors analyse in their study the development of the consumption of the population in Hungary in the last 30 years, using the permanent income and the life-cycle hypothesis. Econometric models provide evidence that models which assume a forward-looking, rational consumer expectation can not be applied to Hungarian conditions. Personal consumption in Hungary has been influenced, in addition to consumption in the past period, also by factors which determine the income and wealth conditions of consumers; however, neither of model specifications including these factors proved satisfactory.

In the second part of the study the authors show that the actual income hypothesis can be used with success to describe the consumption conditions in Hungary. According to estimation results, 80—90 per cent of the population follow a simple rule when making a decision to consume: to spend their whole actual disposable income. The reasons behind this behaviour should be looked for in relatively low income level and in the not yet developed personal credit system.

DIPLOMÁSOK BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN

Az értelmiség helyzete, életkörülményei megismerésének fontos része a felsőfokú végzettségűek főbb sajátosságainak, az egyes diplomás csoportok demográfiai és foglalkozási jellemzőinek vizsgálata. Ezúttal, az 1990. évi népszámlálás adatai alapján a magyar vidék egyik jellegzetes tájának, Bács-Kiskun megyének diplomásairól adunk közre néhány fontos adatot, különös tekintettel a legutóbbi társadalmi-gazdasági változásokra.

Bács-Kiskun megyében — éppúgy, mint országosan — a népesség iskolázottsági szintje az elmúlt néhány évtized alatt jelentős mértékben emelkedett. Az egyetemi és főiskolai intézményhálózat bővítése a felsőfokú iskolázási lehetőségeket gyarapította, s ezzel együtt, a megnövekedett tanulási igények hatására a felsőfokú végzettségűek száma és aránya egyaránt gyors ütemben nőtt.

A felsőfokú végzettségűek száma az elmúlt közel fél évszázad alatt összességében nyolc és félszeresére emelkedett, arányuk a 7 éves és idősebb népességből az 1941. évi 0,6-ről 5,4 százalékra növekedett. A 25 éven felüliekhez viszonyítva pedig arányuk az akkori egy százalékról 7 százalékra nőtt, vagyis 1941-ben még csak minden századik, 1990-ben már minden tizennegyedik 25 éves és idősebb Bács-Kiskun megyei lakos szerzett egyetemi vagy főiskolai képesítést.

Sajátos helyzetet tükröz a diplomások számának nemenkénti megoszlása s annak változása. 50 évvel ezelőtt mindössze 363 felsőfokú képesítést szerzett nő lakott a megyében, akik a diplomásoknak alig több mint egytizedét tették ki. A későbbiekben azonban ezen a téren is erőteljes változás következett be: a nők száma és aránya évtizedről évtizedre sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a férfiaké. Különösképpen a hatvanas évtizedben volt kimagasló a növekedési ütem különbsége: a felsőfokú végzettségű férfiak száma évente átlagosan 2,4, a nőké pedig 8 százalékkal növekedett. 1941 és 1990 között a diplomás férfiak száma ötszörösére, a nőké viszont harmincöttszörösére gyarapodott. E változások eredményeként ma már a diplomásoknak közel fele (1990-ben 47 százaléka) nő. A diplomás nők számának és arányának — a férfiakénál erőteljesebb — növekedése ellenére a népesség iskolázottsági szintjében továbbra is érzékelhető a nemenkénti különbség a nők hátrányára. A 7 éves és idősebb népességből ugyanis — a megfelelő nemű népességcsoportra számítva — a férfiak 6 és a nők 4,9 százalékának volt befejezett egyetemi vagy főiskolai végzettsége. Szűkebb népességcsoportra vetítve, a 25 éves és idősebb férfiaknak 8,1, a nőknek 6,1 százaléka volt diplomás 1990-ben. Közel fél évszázaddal ezelőtt ugyanez az arány 1,8 és 0,2 százalék volt.

1990 elejére a korábbi évekhez képest jelentősen módosult a diplomások korösszetétele: a 30 év alattiak aránya nem érte el az egyötödöt, s a 40 évesnél fiatalabbak aránya a 10 évvel korábbi 65-ről 51,5 százalékra csökkent. A 40–50 év közötti diplomások képviselik a legnagyobb részt (25%), de a 60 éven felüliek hányada is meghaladta az egytizedet. Ez utóbbiak közül a 80 év felettiek a diplomások 0,7 százalékát képezték.

A legutóbbi népszámlálás idején az egyetemet, főiskolát végzettek döntő többsége — háromnegyede — a városokban lakott. A községekben 6614 diplomás élt (közel 25%). A városok közül is természetesen a megyeszékhely vonzotta a legtöbb diplomást (34%). A megye második legnagyobb városában, Baján lakott a felsőfokú végzettségűek 12 százaléka. A megoszlás azzal magyarázható, hogy Kecskeméten és Baján helyezkednek el a felsőfokú oktatási intézmények, valamint a munkahelyek száma, minőségi összetétele s ezáltal az elhelyezkedési lehetőség is ebben a két városban a legkedvezőbb az egyetemet, főiskolát végzettek számára. Az előbbiekből következik az is, hogy az iskolázottság színvonalában igen nagy különbségek vannak településtípusonként, illetve városonként. A városokban 7,7, a községekben 2,8 százalék a diplomások aránya.

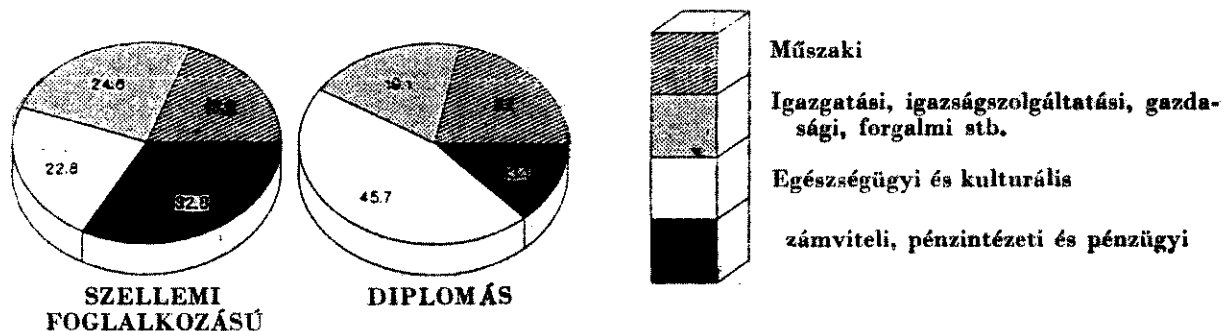
Bács-Kiskun megyében az utóbbi néhány évtizedben folyamatosan csökkent az aktív keresők száma, a felsőfokú végzettségűek száma és aránya azonban folyamatosan növeke-

dett. A növekedés az aktív kereső diplomások körében — éppúgy, mint az összes diplomásra vonatkozóan — a hatvanas években volt a legnagyobb mértékű. 1960-ban az aktív keresőknek még csak 1,4 százaléka szerzett egyetemi, főiskolai képesítést. 1970-ig megkétszereződött a felsőfokú végzettségű aktív keresők létszáma, 1990-ben pedig a megye összes aktív keresőjének 9 százalékát tették ki.

A gazdasági élet különböző területein aktív keresőtevékenységet folytató felsőfokú végzettségűek száma a legutóbbi 10 év alatt közel 7 ezer fővel (47 százalékkal) emelkedett. A létszámemelkedés eltérő arányban jelentkezett az egyes ágakban. A nemzetgazdaság szerkezetváltozásának megfelelően az anyagi ágakban jóval kisebb gyarapodás mutatkozott, mint a korábbiakban. A felsőfokú végzettségű aktív keresők száma legnagyobb mértékben az egyéb anyagi tevékenység, a személyi és gazdasági szolgáltatás, valamint a kereskedelem területén növekedett. Ennek ellenére a diplomások foglalkoztatása terén mindkét gazdasági ág részesedése változatlanul eléggé alacsony. A legtöbb diplomás az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás ágazataiban helyezkedett el, 1990 elején a diplomás aktív keresők 42 százaléka tartozott ebbe a gazdasági ágba; ezt követően a legtöbb felsőfokú végzettségű szakembert (3394 főt, 16 százalékot) a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban foglalkoztatták.

A tevékenység jellege, illetve az alap-állománycsoport szerint vizsgálva egyértelmű, hogy a diplomás aktív keresők döntő többsége (94,5%) szellemi foglalkozású volt 1990-ben. Ezen kívül 657 fő (3,1%) önálló tevékenységet folytatott vagy segítő családtagként működött közre. További 375 fő (1,7%) szakmunkásként, 120 fő (0,6%) betanított munkásként és 27 diplomás (0,1%) segédmunkásként dolgozott. A diplomások foglalkozási csoportonkénti megoszlását az ábra szemlélteti.

A szellemi foglalkozású és a diplomás aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása

Néhány foglalkoztatott végzettsége és foglalkozása kirívó módon nem volt összhangban. Így 1990 elején találtunk a megyében 30 felsőfokú végzettségű hérélszámolót, valamint gyors- és gépíró. A 255 ipari fizikai dolgozó között volt 33 lakatos, 28 fémmegmunkáló és forgácsoló, 46 mechanikai és elektroműszerész, akik diplomásként végeztek szakmunkát. 217 fő a mezőgazdaságban, 221 fő a kereskedelemben és vendéglátóiparban végzett fizikai munkát. Még kevésbé érthető a diplomások mezőorként, istállóorként való elhelyezkedése. Az egyéb fizikai foglalkozásúak körében összeírtak összesen száz járművezető, anyagmozgató, csomagoló, címkéző, raktárkezelő, kézi anyagmozgató, szállítómunkás és kocsikísérő, kályhafűtő, portás, őr, hivatalsegéd és egyéb segédmunkás tevékenységet végző diplomást.

Azt, hogy a végzett tevékenység és a képzettség mennyire felel meg egymásnak — vagy ha nem, annak mi az oka —, nagyon sok tényező befolyásolhatja, részben az egyéntől függő, részben tőle független kényszerítő körülmények. Így például egészségi állapot, családi, szociális körülmények és nem utolsósorban az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerülő társadalmi tényezők.

A gazdasági átalakulás, a szervezet- és szerkezetváltás együtt járt a korábban ismeretlen munkanélküliség megjelenésével is, amely a társadalom valamennyi aktív kereső rétegét, így a diplomásokat is érinti. 1992 első hónapjában — az Országos Munkaügyi Központ adatai szerint — 31 680 munkanélkülit regisztráltak Bács-Kiskun megyében. A munkanélküliségi ráta (a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva) 11,1 százalék volt. A munkanélküliek közül megközelítően 600-an (1,9%) rendelkeztek főiskolai és több mint 200-an (0,7%) egyetemi végzettséggel. 51 főiskolát befejező és 18 egyetemi oklevelet szerzett fiatal nem tudott elhelyezkedni, arányuk a pályakezdő munkanélküliekből együttvéve 4 százalék volt. Az I. negyedév végére Bács-Kiskun megyében, és országos átlagban is közel azonosan, 8 százalékkal növekedett a munkanélküliek száma. A munkanélküli-állományon belül a diplomások száma valamivel mérsékeltebben (3 százalékkal) emelkedett január és március között, arányuk ezáltal 2,6-ről 2,4 százalékra csökkent.

Munkanélküli-ellátásban 1992. márciusban 3714 szellemi foglalkozású részesült a megyében, s ennek 15 százaléka felsőfokú végzettségű volt. A szellemi foglalkozású munkanélkü-

liek legnagyobb hányada (38%) a számviteli, pénzügyi, pénzügyi foglalkozásúak közül került ki. Csaknem azonos (27, illetve 26%) a műszaki, valamint az igazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági, forgalmi, áruforgalmi foglalkozású munkanélküliek aránya. Nem egészen 9 százalékot képviseltek az egészségügyi és kulturális foglalkozásúak. A diplomás munkanélküliek között legtöbben (315 fő, 55 százalék) műszaki foglalkozásúak voltak (mérnökök, általános mezőgazdasági és kertészeti szakemberek stb.), de az előbbiekkal ellentétben a felsőfokú végzettségű munkanélküliek körében legkisebb hányadot a számviteli, pénzügyi foglalkozásúak alkották.

A munkanélküliek elhelyezkedési esélyei eléggé kilátástalanok, mert a felsőfokú végzettségűeknek a Munkaügyi Központban csupán tíz-tizenöt állást tudnak ajánlani, azt is igen szűk szakmai határok között. Hétről hétre visszatérő állás kínálat a megye különböző városai-ban például 1-2 jogügyi főelőadói, mezőgazdasági mérnöki, főkönyvelői, gazdasági vezetői, esetenként 1-1 tanítói, tanári, kereskedelmi vagy pénzügyi osztályvezetői állás.

Bács-Kiskun megyében 5 felsőfokú intézmény, főiskola működik. Közülük 2 pedagógusokat, 2 műszaki és 1 kertészeti szakembereket képez. Az 1991. év folyamán a megye főiskoláinak nappali tagozatán összesen 528 tanuló szerzett oklevelet. A sikeresen végzett hallgatók több mint fele a tanítóképző főiskolákon fejezte be tanulmányait. Közel háromnegyedük tanítói, egynegyedük óvodapedagógusi képesítést kapott. Száznál több diplomást bocsátott útjára a Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola (GAMF) is, amely oktatási profiljának megfelelően gépipari automatizálási, műszaki szakoktatói és gyártástechnológiai szakon képezte a hallgatókat. A diplomázók közül legtöbben a gépgyártás-technológia, valamint a számítógép-technika szakágat választották. A Kertészeti Főiskolai karon végzett közel 100 hallgató nagyobb része (56%) a Zöldség- és Dísznövénytermesztési szakon, kisebb hányaduk a Gyümölcs- és Szőlőtermesztési szakon kapta meg oklevelét. A Pollack Mihály Műszaki Főiskola vízellátási és csatornázási, valamint általános és mezőgazdasági vízgazdálkodási fiatal szakembereknek adott diplomát (34, illetve 22 főnek). A jelenlegi tanévben ugyanezen a főiskolákon valamivel több hallgató végez (főleg a GAMF-on és a kecskeméti Tanítóképző Főiskolán).

A Bács-Kiskun megyei felsőfokú oktatási intézmények profilja jelenleg nem túlságosan biztató a pályakezdő diplomások számára. A munkanélküliek s azon belül a felsőfokú végzettségű munkanélküliek között igen jelentős hányadot képviselnek az ilyen jellegű foglalkozási csoportokba tartozók. Az 1991/92-es tanév utolsó éveiből jónéhányan (csaknem 9 százalékuk) társadalmi ösztöndíjasok. A korábbiaktól eltérően azonban napjainkban ez sem nyújt teljes biztonságot a tényleges foglalkoztatáshoz a diploma megszerzése után. A Bács-Kiskun megyében végző pályakezdő szakemberek közül természetesen nem mindannyian szándékoznak a megyében munkahelyet találni, a helyzetkép azonban országosan sem nagyon tér el a megyeitől.

K.-né dr. Á. E.

A XXIX. STATISZTIKATÖRTÉNETI VÁNDORÜLÉS

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztika-történeti Szakosztálya a hivatalos statisztikai szolgálat megalakulásának 125 éves és a Szakosztály megalakulásának 30 éves évfordulója alkalmából 1992. szeptember 24—26-án, Balatonalmádiban tartotta jubileumi vándorülését. A nyitóülés elnöke *dr. Kupcsik József*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektorhelyettese, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke bevezetőjében méltatta a Szakosztály három évtizedes munkáját, s felhívta a figyelmet a több, mint 100 éves múlt szám-talan, ma is hasznosítható eredményére. Házi-gazdaként *Majbó Gábor*, Balatonalmádi alpolgármestere köszöntötte az ülés résztvevőit.

Az ülés első előadója, *dr. Vukovich György* kandidátus, c. egyetemi tanár, a KSH elnöke, az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke Néhány gondolat a magyar statisztikai szolgálat 125 éves történetéről címmel tartott előadást, melynek bevezetőjében elmondta, hogy a *Keleti Károly* által megalakított magyar statisztikai szolgálat több fejlődési szakaszon ment át. Az út nem mindig felfelé ívelt, a külső gazdasági környezet, a társadalmi változások mindig jelentős hatást gyakoroltak a statisztikai munkára. Az alapító Keleti gondolatai ma is vállalhatók: jól képzett szakemberekre van szükség, a statisztikai szervezetnek fel kell zárkózni a nemzetközi színvonalhoz, a magyar statisztikának alkalmazkodnia kell a külföldi gyakorlathoz. Keletinek a nem mindig legideálisabb pénzügyi feltételek mellett jól képzett szakembergárdát sikerült kialakítania. Vezetése alatt három népszámlálást hajtottak végre. Megszervezték az áruforgalmi, ipari és mezőgazdasági összeírásokat. Élelmézésstatisztikája olyan átfogó képet adott a korabeli állapotokról, amely egyúttal a kor szociális helyzetének kemény kritikája is volt. A nemzetközi kapcsolatok tekintetében is ez volt a magyar statisztika első fénykora, ekkor alapozta meg a magyar statisztikának azt a szakmai presztízsét, melynek alapján a nemzetközi standardoknak a későbbiekben is megfelelt — mondotta az előadó.

A magyar statisztikai szolgálat történetében ugyancsak kiemelkedő fejlődési szakasz az 1960-as évek ideje, amikor a kedvezőtlen politikai helyzet ellenére sikerekről lehet beszámolni: 1957-ben készült el az első Ágazati Kapcsolatok Mérlege. A hatvanas években indultak el az életszínvonal-statisztikai felmérések társadalmi rétegenként, ekkor alakult ki a jövedelem-fogyasztás mérésének új koncepciója. Ekkor indították el az ár-statisztikai megfigyeléseket, de a demográfia is jelentős eredményekkel büszkélkedhet.

A hetvenes évek a társadalomstatisztika megújulásának és bizonyos értelemben megszületésének időszaka. Ekkor indulnak meg a mobilitás-vizsgálatok, a különböző társadalmi rétegek felvételei, a lakásfelvételek, és ekkor kerül sor az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR) mintahálózata kialakítására is. A nyolcvanas években már megkezdődött az előkészítő munka az alakulóban levő piacgazdaság statisztikai megfigyelésére. Sajnos a gyors változásokat az anyagi nehézségek némileg visszafogták.

A jelenről szólva az előadó megállapította, hogy az elmúlt 2—3 évben az átalakulási folyamat felgyorsult. Ma már mindez gyökeres változást követel szemléletünkben — de ilyen irányban hat a PHARE-program is — amely az adatgyűjtés, -feldolgozás technikájában fog jelentős változásokat hozni. Ezek a változások a központi és a területi igazgatóságok közötti munkamegosztásra is hatással lesznek. Ilyen jelentős változások időszakában még fogékonyabbnak kell lenni Keleti munkáinak kisugárzására, hiszen az általa felállított követelmények napjaink elvárásainak is megfelelnek.

Dr. Faragó Tamás, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának elnöke előadásában a hivatalos statisztika és a történeti demográfiai kutatás kapcsolataival foglalkozott. A kapcsolatrendszer legfontosabb meghatározó tényezői a történeti demográfia irányzatainak, módszereinek változása, az oktatáshoz fűződő kapcsolata, a

hivatalos statisztika szervezetének változásai és a társadalmi-politikai környezet. Az előadó a történeti demográfia fejlődését öt korszakra osztotta, melyek közül a második szakasz kezdete (1930) és a harmadik szakasz kezdete (1957) szinte újrakezdésnek minősült.

A hivatalos statisztika ezekben az ismételt újrakezdésekben kezdeményező szerepet játszott, a fellendülések során azonban a rendszeres kutatómunkában a hivatalos statisztikusok szerepe többnyire csökkent. Mintegy kritikai összefoglalásképpen az előadó megállapította, hogy a kutatási témák az egyes korszakokban vissza-visszatértek, amint ma is, jobban kötődtek a múlthoz, mint a mindenkori jelen társadalmi problémáihoz. (E tekintetben a magyar szokás eltér a legfejlettebb országok történeti demográfia kutatásaitól.) Módszertanát vizsgálva a magyar történeti demográfia inkább követő jellegű, azaz egy-egy újrakezdés idején még lépést tud tartani a kutatások nemzetközi szintjével, később azonban újra és újra, fokozatosan lemarad.

A kutatógárdát még ma is az egyedi elkülönült, a hatékony, szervezett team-munkát nélkülöző hagyományos megosztottság jellemzi. Még ennél is nagyobb problémát jelent a kis létszám és az elöregedés. Az előadó véleménye szerint ennek okai — többek között — a képzés hiányosságai és a kutatás nem megfelelő szervezete, mely csak a felsőoktatás átalakításával változtatható meg, és ebbe a hivatalos statisztika építő módon bekapcsolódhat:

- ösztöndíjakat, pályázatokat írhatna ki, és ezáltal fontossá vált kutatási témák felé irányíthatja a figyelmet;
- közös projekteket hozhat létre egyetemi tanszékekkel; a kutatások terén a KSH nagy hagyományokkal rendelkezik, a fokozott együttműködés a Hivatal munkatársai és a külső szakemberek számára egyaránt hasznos lehet;
- megszervezheti a folyamatos és pontos információcserét a külföld-belföld, és a statisztikus-nem statisztikus kutatók között (jelen pillanatban ez az információáramlás sajnos nem megfelelő).

Végezetül az előadó kéréssel fordult a jelenlevő vezetőkhez, hogy a KSH bátorítsa a statisztikusok körében megnyilvánuló történeti érdeklődést, személy szerint az előadó is felajánlotta segítségét a különböző indíttatású szakmai csoportok egymáshoz közelítése érdekében.

A nyitóülés harmadik előadójaként *Kovács Tibor* statisztikai főtanácsos, a KSH Fővárosi és Pest megyei Igazgatóságának főigazgatója, a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztályának elnöke emlékezett meg a területi statisztika négy évtizedéről. A statisztika területi szervezetei kialakításának gondolata szinte egyidős a magyar hivatalos statisztikai szolgálat létrehozásával — mondotta bevezetőként az előadó. Számos ok miatt azonban csak az egykori Fővárosi Statisztikai Hivatalt és a horvátszlavon

hivatalt sikerült maradandóan megszervezni. Majd 1952. április 1-jei hatállyal minisztertanácsi határozat hozta létre Budapesten és a megyékben a KSH-hoz tartozó, független és egységes területi statisztikai szervezeteket, a statisztikai igazgatóságokat.

A területi statisztika feladata, hogy — a vizsgált jelenségek összefüggéseit, együttes mozgását és kölcsönhatásait területi megközelítésű elemzés tárgyává téve — feltárja a gazdasági szerkezetet, az életkörülményeket befolyásoló tényezőket, és ezzel információbázist biztosítson mindazoknak, akik a folyamatok kutatásával, tervezésével foglalkoznak vagy az államigazgatás különböző területein dolgoznak.

Nem véletlen, hogy a hatvanas évek elején, amikor az állam számára kézzelfoghatóvá váltak az egyenlőtlen területi fejlesztésből fakadó gazdasági-társadalmi problémák, akkor nőtt a területi statisztikai információk iránti igény, ami látványosan fejlesztette a területi statisztikai tevékenységet.

A KSH rendkívül gyorsan reagált ezekre az igényekre, mind a szervezeti feltételek biztosításával, mind a településszisztematikai módszertan bevezetésével, elterjesztésével terén. Ekkor alakították ki a városi és községi törzskönyvek rendszerét, ami a területi statisztika nélkülözhetetlen adatbázisává vált. A hatvanas évek közepén már szükségessé vált egy olyan fórum létrehozása is, amely összefogja a különböző munkahelyeken dolgozó területi érdeklődésű szakembereket, így a Magyar Közgazdászok Társasága Statisztikai Szakosztályának keretein belül 1966. december 14-én Területi Statisztikai Szekció alakult. A Szekció azóta 16 — köztük 3 nemzetközi — tudományos ülést rendezett.

Jelentősen segítette az elméleti módszertani fejlesztést az ötödik alkalommal kiírt területi statisztikai pályázat is. Az intenzív munka eredményei hivatalos kiadványokban is testet öltöttek.

1968-tól a *Területi Statisztika* c. folyóirat sikeresen gyűjtötte maga köré a KSH-n kívüli szakembereket is. Intenzívebbé váltak a nemzetközi kapcsolatok, megindultak a szomszédos fővárosok nemzetközi összehasonlításai.

Az utóbbi években jelentős veszteség érte a területi statisztikát. 1987-ben megszűnt a folyóirat, a beszámolási rendszer kényszerű szűkítésével érzékeny veszteség érte a területi információ bázist.

Az ország jelenlegi helyzetében erőteljesen nő a területi információk iránti igény, és nagy erőfeszítéseket kíván ezen igények kielégítése. E téren biztató ígéret ugyan a PHARE-program, de kétséges az erre a célra rendelkezésre álló munkaerő-kapacitás.

Az első munkaülés elnöki tisztjét *dr. Faragó Tamás*, a Statisztikatörténeti Szakosztály elnöke látta el.

Dr. Dányi Dezsőnek, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatója előadásának címe: Szociális kérdések — statisztikai szolgálat a második világháború előtt volt.

Az előadó bevezető gondolatai között utalt arra, hogy a hivatalos magyar statisztikai szolgálat a hazai tőkés gazdaság és társadalom kibontakozásával együtt nőtt fel. Kikerülhetetlenné vált tehát, hogy az időről-időre jelentkező különféle szociális feszültségek statisztikai mérését és elemzését elvállalja. Alig vitatható, hogy a magyar hivatalos statisztika kiemelkedő teljesítményt nyújtott a szociális feszültségek mérése, feltárása terén, felvételeivel olykor megalapozva az enyhítést célzó jogszabályi rendezést. Mindennek ellenére a magyar statisztikusok legjobbjai a szociális statisztika szervezetének és tartalmának állandó fejlesztését, jobbítását követelték, tágan értelmezve a szociális statisztika tartalmát. Az sem kétséges, hogy az elemzett időszakban (a második világháború előtt) a szociális statisztika akarva-akaratlanul a politikai és gazdasági hatalom, a tudomány — a statisztikai tudomány — elveinek, érdekeinek és követelményeinek bonyolult szövevényéből alakult kompromisszumok közepette működött.

Az előadó röviden négy részletet mutatott be a magyar szociális statisztika történetéből, hangsúlyozva, hogy ez a töredék távolról sem érzékelteti e szakstatisztika fontosságát.

A magyar statisztika nem kis erőfeszítést fejtett ki a hazai munkás- és betegségbiztosítási statisztika szervezetének kialakítása és tartalmának folyamatos bővítése érdekében. Az 1922. évi biztosítási statisztikai adatfelvétel alapozta meg a modern biztosítási statisztika szervezetét és tartalmát, a biztosítási intézmények statisztikai együttműködését racionalizálva.

A munkanélküliségi statisztika kialakítása során a statisztikusok hangsúlyozták, hogy „ennek a szociális bajnak” széles körű és tárgyilagos megfigyelésére és az információ gyors áramoltatására van szükség, együttműködve az érdekvédelmi és közigazgatási szervezetekkel, különösen akkor, amikor az országban nincsen munkanélküliségi biztosítás.

Nem kétséges — amint azt az előadó több részletet is bemutatva hangsúlyozta — hogy a második világháború előtt a hazai mezőgazdasági statisztika szakmai tartalma mellett igen jelentős szociális tartalmat is hordozott. Az egészségtelen földbirtokmegoszlás, a mezőgazdaság meg-megújuló termelési és értékesítési válságai, az agrárproletariátus sanyarú anyagi és szociális helyzete, a hazai szociális feszültségek góciát alkotta. A magyar agrárstatisztika azonban sajátos magatartást tanúsított az agrárszektorban jelent-

kező szociális bajok megítélésében. Az igaz, hogy a statisztikusok felterjesztések, tervezetek, javaslatok kezdeményezői, amelyekben nemcsak az agrárgazdaság szűk szakmai problémáit kívánják megragadni, hanem a teljes, ideértve a szociális bajokat is bemutató agrárállapotokat. Ha azonban ezek a kisebb-nagyobb volumenű adatfelvételek megvalósulnak, a hivatalos magyar agrárstatisztika „adattáraknak” minősíti információs készletüket. Azaz soha egyetlen közleményben vagy elemzésben sem foglalnak állást az agrárszektorban tapasztalható szociális feszültségekkel kapcsolatban. Ma már alig tudjuk biztonságosan megállapítani, hogy ez a magatartás a semleges közhivatalnokok szürke fegyelme volt-e, vagy a politika és tudomány közötti kompromisszum egyik következménye.

Az előadás utolsó részében előadó kiemelte, hogy a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal távolról sem volt ilyen „fegyelmezett” és tartózkodó a szociális statisztikai problémák taglalásában. Az albérlőkről, ágybérlőkről, a törvénytelen gyermekekről, a hajléktalanokról, a tanoncokról, a házi cselédekről és a társadalom egyéb rétegeiről készített szociográfiai ihletésű monográfiákban nemcsak adatokat közölt, hanem olykor kemény szociálpolitikai hírálatot is megengedett magának. Feltehető, hogy a fővárosban nagyobb léptékben, élesebben és sokszínűbben kibomló szociális feszültségek kényszerítették ki az elmélyültebb, bátrabb szociális statisztikai elemzést, de az is valószínű, hogy az itt sűrűsödő politikai, gazdasági és világnézeti frontok adtak késztetést és módot a felsorolt témák kibontakozására. Nem kétséges, hogy a főváros szervezésében megjelent szociális statisztikai monográfiák a XIX. század végi szociográfiai tanulmányok folytatásai és csatlakozó láncszemek a két világháború között kibontakozó népi szociográfiai irodalomhoz.

Dr. Klínger András kandidátus, c. egyetemi tanár, a KSH elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke A népesezés és a társadalomstatisztika 125 éves története címmel tartott előadást.

A magyar statisztika történetében három korszakindító időszak van: *Keleti Károly* működése, az 1950-es évek és napjaink. Ezek nem igazán elkülönülő korszakok — mondotta az előadó —, valójában a meglévő dolgok újragondolását jelentették ezek az időpontok. Az előadó véleménye szerint valójában nem voltak és nincsenek elkülönülő korszakok, csak trendek, amelyeket politikai-gazdasági változások befolyásoltak.

A fenti szempontokat szem előtt tartva emlékezett meg a demográfia és a társadalomstatisztika különböző szakaszairól, kiemelve az első magyar népszámlálást, melyet 1870-ben hajtottak végre. Ezt megelőzően is voltak

népszámlálások magyar területen, s bár ezt még nem önálló magyar apparátus hajtotta végre, az 1857-es sem volt rosszabb, mint az 1870-es.

Tehát a magyar statisztika múltját visszafelé is kell építeni! Véleménye szerint az egymást követő népszámlálások az első világháborúig határozott módszertani fejlődést mutatnak, csupán a két világháború között következett be törés. Az 1941-es népszámlálás erősen magán viseli a politikai hatásokat. A második világháború után legfőbb új vonás, hogy a család- és foglalkoztatásstatisztika is bekerül a népszámlálás körébe.

Napjaink kérdése a népszámlálások jövője, kell-e teljes körű népszámlálás? A népmozgalmi statisztika „kitalálása” is Keleti Károly nevéhez fűződik, bár már II. József idejéről van lehetőség ilyen adatok elemzésére, ha nem is folyamatosan. A népmozgalmi statisztika mindig a Hivatal kezében volt, e téren az 1930-as években indult el fejlődés, amikor is főként a feldolgozási szempontok javultak jelentősen.

Ezen a területen is felmerül a kérdés: hogy hogyan tovább? Elsősorban a jogi szempontok újkeletű felmerülése és a kérdések megoldása látszik fontosnak az adatgyűjtések folytathatósága érdekében.

Az oktatási statisztikáról szólva az előadó kiemelte, hogy talán még régebbi mint a népesedési statisztika — már Mária Terézia korában megkezdődött —, de ezen a téren folyamatosságról nem beszélhetünk.

Ugyanakkor a statisztikának vannak elfelejtett területei is, így például az egyházi, hitéleti statisztika. Talán az élelmezési statisztikát sem a kezdetekhez méltóan művelik. Az önkormányzati statisztika a múlt század végén a statisztika önálló ága volt, de számos példa van egy-egy társadalmi réteg viszonyainak statisztikai megfigyelésére is. A hivatalos statisztikán mi mindig a Hivatalt értjük. Sajnos az 1950-es években a Hivatalból sok téma elkerült és behizonyosodott, hogy a szakminisztériumok ezeket a témákat nem tudják objektíven kezelni — így az információk tartalma csorbul. Országos érdek ezeknek a témáknak visszatelepítése a Központi Statisztikai Hivatalba — állapította meg zárógondolatként az előadó.

Balás Judit, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat osztályvezetője a KSH 1914 és 1929 közötti történetéről és működéséről tartott előadást. A megfelelő dokumentumok alapján összehasonlította a korszak hatályos alaptörvényét az új 1929-ben megszületett törvénnyel. Ismertette az 1920-as népszámlálási és az 1929-es külkereskedelmi adatgyűjtésre vonatkozó törvényeket, a Hivatal szervezeti és ügyrendi szabályzatát, valamint a statisztikai szakvizsgákra vonatkozó miniszteri rendeleteket.

Szervezeti kérdésekről szólva érintette a centralizációról és a decentralizációról a kor statisztikusai között kialakult véleményeket, valamint a Hivatal kapcsolatrendszerét más közigazgatási ágakkal. Megemlékezett a Hivatal személyi állományának összetételéről, létszámának alakulásáról, végzettségükről és osztályokba sorolásukról. Kitért arra is, hogy a Hivatal rendszeres munkatervi feladatai a háborús közigazgatás igényei szerint munkaterven kívüli gyors összeírásokkal egészültek ki. Különleges összeírásnak minősült a háborús kárfelvétel. A korabeli KSH feladatot vállalt a trianoni béketárgyalásokra való felkészülésben is. Erre az időszakra esik a külkereskedelmi és a mezőgazdasági statisztika újjászervezése, és ekkor kerül sor az iparstatisztikai felvételek kiszélesítésére is.

Az előadó ismertette a vizsgált időszak legjelentősebb publikációit, a hivatalhoz kapcsolódó bizottságok, intézetek tevékenységét, és megemlékezett a *Magyar Statisztikai Szemle* elindításáról, valamint a Hivatal nemzetközi kapcsolatairól.

Dr. Miltényi Károly, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézetének igazgatója előadásának témája a deviancia statisztikai vizsgálatának történeti áttekintése volt. Az előadó bemutatta az idevonatkozó magyar statisztikák 100—120 éves történetét, a házasságon kívüli születések, az öngyilkosság, a bűnözés és az alkoholizmus témaköreiben. Az egykori szerzők, így különösen *Konek Sándor, Láng Lajos, Jekelfalussy József, Szél Tivadar, Mozolovszky Sándor, Kovács Norbert* és *Hacker Ervin* tanulmányaira támaszkodva vizsgálta a deviancia demográfiai és kulturális hátterét, ideértve a nem, az életkor, a családi állapot, az anyanyelv, a lakóhely, a vallás és a foglalkozás szerint mutató különbségeket, illetve szabályszerűségeket.

Összefoglalásként az előadó megállapította, hogy a magyar deviancia-statisztika történetének tanulmányozása alapján elsősorban a demográfiai, kulturális és egyes esetekben a regionális háttér hatásának határozott folyamatossága figyelhető meg. Ez gyakran érzéketlen a jelentős, olykor radikális politikai, gazdasági és társadalmi változásokkal szemben is. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a deviáns viselkedést befolyásoló tényezők elsősorban a mikrotársadalom (család, háztartás, közvetlen lakókörnyezet) szintjén hatnak. Ennek alakulása pedig viszonylag autonóm, azaz csak többszörös és laza áttételekkel függ össze a makrotársadalommal és annak változásaival. Egyes devianciáknál — így különösen az öngyilkosságnál — pedig többnyire késleltetett, egy életút során felhalmozódott hatásokról van szó, ami ugyan csak erősíti a folyamatosságot.

A munkaülés záró előadójaként dr. Harcsa István, a KSH főosztályvezetője a társada-

lomstatisztika közelmúltját és jövőjét elemezte. Ahogy az előadó kollégái, ő is megállapította, hogy a magyar statisztikában, ezen belül a társadalomstatisztikában is Keleti Károly új korszakot nyitott. Meglátása szerint, a statisztika korabeli fellendülését döntően a politikai érdekek diktálta igények (mint objektív feltételek), és a statisztikát értő, művelő szakemberek (mint szubjektív tényező) szerencsés találkozása idézte elő.

A társadalomstatisztika hazai fejlődésében a két világháború közötti időszakot emelte ki az előadó a második fontos korszak gyanánt, amikor — elsősorban a Fővárosi Statisztikai Hivatal tevékenysége révén — kibontakozott a nagyvárosi statisztika.

A negyvenes évek végétől az ötvenes évek végéig terjedő időszak közismerten nagy károkat okozott a statisztikai szolgálat eme ágának működésében is. Ebben az időszokban a gazdaság, illetve a társadalomstatisztika helyzete némileg eltérően alakult. A gazdaságstatisztikában kialakult a tervgazdaság igényeit kiszolgáló „termelési statisztika”. Mivel a társadalmi folyamatokat nem lehetett „tervesíteni”, ezért egy teljesen új típusú társadalomstatisztika kialakítására nem volt mód.

Az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek végéig terjedő időszakban az ún. pártállami viszonyok fokozatos „enyhülésével” a társadalomstatisztika is egyre nagyobb mozgásteret kapott, mindazonáltal a gazdaságstatisztika uralkodó szerepe továbbra is megmaradt. Így végülis a hatvanas években és a hetvenes évek elején a Hivatal inkább csak egy „szellemi búvóhelyet” biztosított a társadalomstatisztika művelőinek. A társadalomstatisztikai tevékenység 1970-ben a Társadalomstatisztikai főosztály megalakulásával önállósult. A főosztály feladata elsősorban az volt, hogy átfogó képet adjon a társadalom rétegződéséről, a mobilitásról, egyes társadalmi rétegek helyzetéről, a háztartások összetételéről, életmódról, a lakás- és az életkörülményekről.

Az előadó véleménye szerint a magyar társadalomstatisztikai hagyományok két vonatkozásban is lényegesen eltérnek a nemzetközi tapasztalatoktól. Míg Magyarországon a statisztikai információk gyűjtését alapvetően a KSH és a minisztériumok végezték, addig a nyugati országokban a statisztikai adatgyűjtés és tájékoztatás pluralizálódott. Másik sajátos vonás, hogy a magyar társadalomstatisztikában a leíró jelleg mellett sokkal inkább meghonosodott az elemző típusú tevékenység. Ez tartalmilag gazdagabb vonás, de egyúttal azt is jelentette, hogy a társadalmi-politikai viszonyok változása sokkal érzékenyebben érintette a hazai statisztikát, mint a leíró tevékenységre hivatott nyugati statisztikai szolgálatokat.

A második munkaülés elnöke *dr. Dányi Dezső* volt.

Első előadóként *dr. Lakatos Miklós*, a KSH osztályvezető-helyettese beszélt a statisztikai szolgálat és a közigazgatás kapcsolatairól, különös tekintettel az emberi tényezőkre. A KSH elmúlt 40 éves története összefügg az egész magyar államigazgatás történetével, a KSH-n belüli változásokra mindig hatással voltak a magyar politikai-gazdasági élet történései. A hivatal szervezeti felépítése nagyjából az akkori központi államigazgatási szervezet mintája szerint alakult. Meghatározóvá váltak az ágazati főosztályok, és az adatgyűjtési rendszer főleg ezen részlegek érdekeit vette figyelembe.

Az 1968-as gazdasági reform az államigazgatási intézményekben is hozott némi változást oly módon, hogy a reform szellemének megfelelően új szervezeti egységek alakultak, azonban anélkül, hogy az ötvenes években kialakított alapstruktúrához hozzányúltak volna. A Hivatal nyolcvanas évekbeli tevékenységét pedig az jellemezte, hogy anyagi szempontból egyre nehezebb pozícióba került, az információ-rendszer mind kevésbé tudta követni a gazdaságban és a társadalomban végbemenő változásokat, a fogalmazói kar személyi összetétele is kedvezőtlen irányba változott.

A Hivatal működését erőteljesen befolyásolta személyi állományának minőségi összetétele. Az alapok lerakása azért is sikerülhetett, mert jól képzett statisztikusok több generációja dolgozott a Hivatalban.

A két világháború közötti Központi Statisztikai Hivatal vezetői is nagy figyelmet fordítottak a szakemberállomány állandó képzésére. Jó példa erre az 1934-es szakvizsgaszabályzat. Valamennyi hivatalos statisztikai szerv tisztviselőjére vonatkozott, fogalmazói és tiszti szakon alsófokú, illetve felsőfokú vizsgát kellett tenni, alapvető követelmény volt például a nyelvtudás és a fogalmazói felsőfokú vizsgán a tudományos tevékenység igazolása. A fogalmazók között követelmény volt az adatgyűjtés technikai megoldásainak ismerete és a megfelelő írás- és elemzőkészség. 1948-ban jelentős veszteség érte a Hivatal szakemberállományát azáltal, hogy politikai indokból számos kiváló szakembert távolítottak el. Ezt a veszteséget csak hosszú évek múltával heverte ki az intézmény, a munkatársak egészséges cserélődésében törés keletkezett, melynek hatása jelenleg is érezhető.

Oros Iván statisztikai főtanácsosnak, a KSH ny. osztályvezetőjének a mezőgazdasági összeírások értékelése, és az összeírások társadalmi vonatkozásai volt a témája.

A mezőgazdaságról szóló rendszeres statisztikák mellett az átfogó cenzusoknak rendkívüli jelentőségük volt.

A censzusoknak a következő igényeket kellett kielégíteni:

1. alapstatisztika, azaz biztos alapot teremt a következő megfigyelésekhez;
2. leltár, a mezőgazdaság rendelkezésére álló fontosabb eszközök számbavétele;
3. társadalmi aspektusok, az emberi tényező alaposabb vizsgálata;
4. szerkezet, a mezőgazdasági üzemtan és az agrárpolitika elengedhetetlen igénye a gazdaságok különféle szempontok szerinti csoportosítása.

A magyar mezőgazdasági statisztika sok évszázadra visszanyúló előzményei után a 125 éve alakult Statisztikai Hivatal első elnöke, Keleti Károly már 1868-ban kidolgozta egy átfogó mezőgazdasági összeírás terveit. Végrehajtására azonban csak 1895-ben került sor. A felvétel talán túlságosan is részletes volt, a mezőgazdaság valamennyi lényeges oldalát felölelte és igyekezett a társadalmi vonatkozásait is kutatni. (E téren még olyan kérdéseket is feltett, mint a helyi lakosság erkölcsi, értelmi, szorgalmi, gazdasági helyzete.) Az összeírás minősége és a megjelent elemző kötetek, mai szemmel tekintve is, elismerésre méltók.

Az 1935-ös mezőgazdasági összeírás tulajdonképpen a trianoni Magyarország mezőgazdasági helyzetét kívánta felmérni. Programja, minősége és elemzése a 40 évvel korábbi census szintjét nem érte el.

1945 után ismét felmerült a mezőgazdaság átfogó vizsgálata. A gyakori szerkezeti és társadalmi változások miatt azonban ezekre csak 1972-ben került sor. Ez és a két következő (1981 és 1991-es) összeírás a hazai igények mellett az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (Food and Agriculture Organization of the United Nations—FAO) világcensusának programját is figyelembe vette. A legutóbbi, 1991-es census már a társadalmi változások első, kézzelfogható eredményeit is felmérte. Az utóbbi felvételek a mezőgazdasági kistermelés helyzetével részletesen foglalkoztak és a mezőgazdaság számos társadalmi vonatkozásait is elemezték.

Dr. Schwarcz Katalin, a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának vezetője Szerzetesrendek Magyarországon a történeti statisztika tükrében a XVIII—XIX. században címmel tartott előadást.

A magyar szerzetesrendek történetének vázlatát egy-egy jelentősebb adattal illusztrálhatjuk: *Fügedi Erik* a koldulórendekről írt tanulmányában a monasztikus rendek számát a XIV. század közepén 170—180 monostorra becsülte. A koldulórendek 1350-ig 105 kolostort alapítottak. A férfi szerzetesrendek mellett virágzásnak indultak a női rendek is (bencés, ciszter, domokos, premontrai).

A 150 éves török uralom gátat vetett a szerzetesi élet fejlődésének. Elsősorban a ferencesek működése tekinthető folyamatosnak, a középkori női rendek kihaltak. A XVII.

századi királyi Magyarországon indul meg egy lassú fejlődési folyamat. Az 1629-ben *Pázmány Péter* által összehívott egyházi zsinat már 13 rendet említ (ez az első kolostorjegyzék). A XVII. század második felében a monasztikus rendek újjászervezése mellett az új rendek meghonosodása jellemző (jezsuiták, piaristák).

Az első állami beavatkozás a szerzetesrendek életébe 1770-ben történt. Mária Terézia összeíratta a szerzeteseket és megszabta a kolduló szerzetesek számát. 1773-ban XIV. Kelemen pápa eltörölte a jezsuita rendet. II. József 1782-ben 119 férfi kolostort és 6 női zárdát oszlatott fel. A feloszlátás utolsó eseménye 1786-ban 36 pálos rendház bezárása volt.

Fuxhoffer Monasteriológiája, *Kurcsu Antal* *Arzén* szerzetes rendtörténete a XIX. század elejének és közepének helyzetét vázolja fel. *Szöllösy Károly* szerzetes rendtörténeti munkája 1877. évi adatokat közöl. Egyéni vállalkozásban született négy olyan egyházi sematizmus, amely összefoglaló adatokat közöl. (1842/43. évi *Resch*, 1855. évi *Emich Gusztáv* kiadásában, 1878. évi *Somogyi Károly*, 1881. évi Tokodi-féle összeállítás.) Ezek az egyéni vállalkozások vezetnek át a hivatalos statisztikai adatközlésekhez.

A magyar statisztikai évkönyvek évenként közölték a férfi és női rendek, rendházak és szerzetesek számát. A XIX. század utolsó negyedében az adatok korábbi kevés számú női szerzetesrendek hazai elterjedésének felgyorsulására utalnak. A XIX. század végén közel azonos számú férfi és női rend működik. Az apácázárdák száma 1899-re több lett, mint a férfi kolostoroké, a rendtagok száma a férfi szerzeteseknél 1800 körül mozgott, miközben az apácák száma 3600 felett volt. E nagyarányú növekedés a társadalmi igény szolgálatában született, tanítottak, beteget ápoltak, szociális feladatokat láttak el.

Dr. Kováts Zoltán, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola docense előadásában az 1784—1785-ös népszámlálással, *Ludovicus Nagy* és *Fényes Elek* munkáiban szereplő népesedési adatok forráskritikájával foglalkozott.

A népességfejlődés folyamatának, a hazai és nemzetközi egybevetést lehetővé tevő arányszámok (születés, halálozás, természetes szaporodás) kiszámításához, valamint más gazdasági, társadalmi kérdések megítéléséhez nélkülözhetetlen az össznépeség minél pontosabb ismerete. A különböző, egy-egy településhez köthető összeírások, urbáriumok, conscriptio animarumok után első, majdnem az egész országra kiterjedő népszámlálásra az 1784/85. év fordulóján került sor. A megismételt, kiegészített adatok alapján az ország kis hányadára áll rendelkezésre az 1786/87. telén tett „pótlás”. Az előadó megemlítette, hogy az első kiadásának érdeme

Dányi Dezső és *Dávid Zoltáné*, az utóbbi pedig *Dányi Dezső*. Először *Wellmann Imre* hívta fel a figyelmet arra, hogy az első ízben a katonai segédlettel végrehajtott népszámlálás a nemesség ellenállása miatt hiányos. Ezzel a népszámlálással és a címben említett két földrajzi-statisztikai adattárral kapcsolatos észrevételeit a szerző Csurgó, Hajdúnánás, Berettyóújfalu, Debrecen, Szeged, Békéscsaba, Mátészalka és négy Bihar megyei határ menti községre vonatkozó kutatásaira alapozta. A népességfejlődés folyamatának ismeretében, az anyakönyvi adatok név szerinti elemzésére támaszkodva, a Henry-Fleury féle családrekonstrukciós módszert alkalmazva, figyelembe véve az 1786/87-es kiegészítés átlagosan 10 százalékos emelkedését, az előadó arra a végső következtetésre jutott, hogy az 1784/85-ös népszámlálás össznépességi adatát 5—15 százalékkal kell megemlíteni. Kisebb településeken az adatok pontosabbnak tekinthetők (5%), nagyobb településeken ennél jóval nagyobb lehet az eltérés. A kérdés mindig esetenkénti elemzést igényel.

Az említett kutatási módszerek alkalmazásával — Kovács Zoltán véleménye szerint — az 1828-ban megjelent Ludovicus Nagy-féle leíró-statisztikai munka 15—20 százalékos kiegészítést igényel. A Fényes Elek által végzett adatgyűjtés már jobban megközelíti a valós helyzetet, ott a népességszám esetében a 10—15 százalékos kiegészítés elegendő — állapította meg végezetül az előadó.

A harmadik munkaülés elnöke *Kovács Tibor* volt. Itt került sor *dr. Radics Istvánnak*, a KSH Veszprém megyei Igazgatósága igazgatójának előadására, amely Veszprém megye településtörténetével és a statisztikai megfigyelés helyi gyakorlati problémáival foglalkozott.

A megye településtörténetével foglalkozó, a XV. század végéről és a XVI. század elejéről származó hiteles források bemutatják a megye településeinek változását. A történelem viharai, de mindenekelőtt a törökdhülés következtében számtalan település megszűnt, lakatlanná vált. Az ezt követő betelepítések, elsősorban német nemzetiségűek köréből viszont új településeket hoztak létre, vagy a lakatlan települések benépesülését eredményezték. Ezen túl községegyesítések és szétválások szinte a mai napig tarkítják a települések történetét.

A megye közigazgatási beosztására vonatkozó első forrás (1488-tól) négy járást említ a szolgabírók neveivel együtt. A későbbi századokban — két és fél évszázadon át — három járást említenek a különböző források. Az 1848-as szabadságharcot követően — az Enyingi járásnak a Veszprémiből történő kiválásával — ismét négyre szaporodik a járasok száma. Ettől kezdve a korábbi Cseszneki járás a Zirci járás nevet viseli. A négy járás-

hoz 170 falu és 276 *diverticula* tartozott. Városai közül Veszprémről mint püspöki városról tesz említést a korabeli forrás. Ebben az időszakban a megyében 9 mezőváros volt, amelyek mindegyike rendelkezett vásárjoggal.

Az 1950. évi megyerendezéskor a megye határai és községszervezete lényegesen módosult. Veszprém megyéhez került Zalából a Keszthelyi, a Sümegi és a Tapolcai járás és Vas megyéből öt község. Ugyanakkor elcsatoltak tíz községet Komárom, nyolc községet Fejér, három pedig Somogy megyéhez. 1954-ben négy községet kapott Győr megyéből, közülük három ez év elején — saját kérésükre — visszacsatoltak.

A statisztikai megfigyelés problémáiról szólva az előadó kiemelte, hogy a legnagyobb gondot a többszörösére emelkedett adatszolgáltatók száma jelenti. Az adatgyűjtés ma más módszereket igényel a megyei statisztikusoktól, mint korábban, s jóval több az adatgyűjtésekkel kapcsolatban felmerülő költség is.

Az adatgyűjtési feladatokat a költségek csökkentése érdekében teljes egészében decentralizálni, tovább racionalizálni kellene, kevesebb, de jobb minőségű adatot gyűjtve. A gazdaságstatisztikában évközben csak a legfontosabb adatok lennének begyűjtve, a reprezentatív felvételeknél pedig a mintanagyság további csökkentésére lenne szükség. A tájékoztatás érdekében gyorsítandó az adatgyűjtési munka. A feladatokhoz jobban igazodó szervezetet kellene kialakítani a párhuzamosságok kiküszöbölésével.

Dr. Hoóz István, a demográfiai tudomány doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára előadásának témája a hazai nemzetiségi viszonyok alakulása az utóbbi évtizedekben.

Az első világháború befejezését követő békeszerződések jelentős mértékben átalakították Közép-Európa térségét. Ennek következtében az itt élő különböző nemzetiségű lakosok sorsa megváltozott. A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek egy része az új országokban államalkotó nemzetté vált, míg több millió magyar kisebbségi nemzet sorsára jutott.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Csehszlovákiába 1070 ezer, Románia területére 1662 ezer, Jugoszláviába pedig 573 ezer magyar nemzetiségű lakos került. A Magyarországon maradt, különböző nemzetiségű lakosok száma ennél lényegesen kisebb volt, hisz 165 ezer szlovák, 28 ezer román és 95 ezer szerb, horvát és szlovén élt az ország különböző részein úgy, hogy összefüggő, földrajzilag elkülöníthető nemzetiségi területek sehol sem voltak.

Mivel valamennyi országban többféle nemzetiséghez tartozó lakos élt a nemzetiségi,

etnikai problémák megoldása érdekében különböző nemzetközi és hazai törvényeket hoztak. Már azokban az évtizedekben is felmerült az az igény, hogy a nemzetiségi lakosság képezze azt a hidat, amelyeken megindulhat a két ország gazdasági—kulturális együttműködése. E cél megvalósítását, a viszonzosság elvének érvényesítését mindvégig nehezítette, hogy a híd két pillére igen eltérő alapokon állt. A második világháború után e téren a helyzet még tovább romlott, főleg akkor, amikor a környező országokban erősödött a nemzeti állam megteremtésére irányuló törekvés.

Ennek jegyében előbb a német nemzetiségű lakosságot telepítették ki több országból, majd létrejöttek az államok közötti lakosság-cserék. Ezeket az intézményes telepítéseket követte az „önkéntes” politikai és gazdasági okokból történő kivándorlás az iparilag fejlett országokba.

A nemzetiségi lakosság léte tehát nemcsak segítette a szomszédos országok közeledését, hanem sok esetben éppen viták forrása lett. Az így kialakult viták következtében hullámvá váltak a népszámlálások nemzetiségi lakosságra vonatkozó adatai. Az előadó szerint ennek lehettek racionális okai is. A nemzetközi vándormozgalom és a természetes — kényszerítés nélküli — nyelvi asszimiláció következtében csökkenhetett minden országban a nemzetiségi lakosság száma, főleg a szórványokban élő csoportokban. Ezeket az adatokat azonban megbízhatatlanná teszi azok bevallása, akik valóságos vagy vélt politikai hátrányok miatt félnek nemzetiségi hovatartozásukat vállalni.

Mivel az ilyen adatok több országban megbízhatatlanok, nem segítik a nemzetiségi politikai célok megvalósítását és a reális helyzet feltárását. Így a nemzetiségi statisztika megújítására van szükség. Tartalmilag, szervezeten és módszertanilag biztosítani kell olyan helyzet kialakítását, amelyben az országnak, a nemzetiségi szervezeteknek, sőt az egyénnek is érdeke fűződik ahhoz, hogy nemzetiségi hovatartozását vállalja.

A munkaülést *dr. Horváth Róbert*, a szociológiai tudomány doktorának a magyar statisztikai-demográfiai tudomány két világháború közötti útkeresésével foglalkozó előadása zárta.

A két világháború közötti időszak szemléletét alapvetően Trianon határozta meg, de ennek hatása a második világháború után, ha lehet, még fokozottabban érvényesült. Ma — nem szűnő problémák közepette — útkereső szakaszban van a hazai statisztikatudomány.

Az első világháború előtt a magyar statisztikusok a német statisztika hagyományain nevelkedtek, és azt a demográfia hátterbe szorulása jellemezte. Hiába indult el

világszerte az önálló népességtudomány előkészítése, ennek hatása csak nagyon késve jutott el hozzánk. Így a magyar demográfiai tudománynak saját lábára kellett állnia. A fejlődő statisztikai tudomány művelői egyre inkább a közgazdaság-tudomány felé sodródtak el. Az 1920-as újratekedés kor jött létre a Magyar Statisztikai Társaság, melynek egyes tagjai (például *Thirring Lajos*) foglalkozott demográfiai kérdésekkel is. Ekkor merült fel egy önálló statisztikai folyóirat igénye is, és alakult meg a *Magyar Statisztikai Szemle*, melyhez kapcsolódva idegen nyelvű folyóiratokat is alapítottak. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute — ISI) munkájába is megpróbálták bekapcsolódni, bár az akkor a mélyponton volt.

Az utolsó, negyedik munkaülés gazdaságstatisztikai kérdésekkel foglalkozott. Az elnöki tisztet *dr. Marton Ádám* kandidátus, statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője, a Magyar Statisztikai Társaság főtíkára látta el.

Dr. Árvay János kandidátus, statisztikai főtanácsos, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese, az MTA Statisztikai Bizottságának titkára a nemzetijövedelem-számítás magyarországi és kelet-európai történetéről tartott előadást.

Mivel e tárgyban 1992 augusztusában a *Statisztikai Szemlében* és a *Gazdaság és Statisztikában* jelent meg, a közeljövőben pedig a *Közgazdasági Szemlében* fog megjelenni tanulmánya, előadásában néhány kevésbé ismert, érdekesnek tűnő eseményről beszélt.

A volt szocialista országok mérleg- és számlarendszere (Material Product System — MPS) Magyarországon 1950 és 1970 között egyedüli rendszerként működött. Marxista rendszernek tartják, mert csak az anyagi termelést tekinti értékalkotónak. Valójában Marx is csak átvette *Adam Smith* elméleti koncepcióját, de a magyar *Fellner Frigyes* is az anyagi koncepció híve volt. Mint átfogó mérlegrendszer az 1920-as években a Szovjetunióban alakult ki. Írásbeli dokumentumok hiányában tanulmányutakon ismerték meg az új népi demokratikus országok szakemberei. Legfőbb módszertani és tartalmi alapja a szocialista politikai gazdaságtan volt. Az 1960-as évek javuló nemzetközi légkörében több két- és többoldalú összehasonlítás indult Kelet és Nyugat között. Magyarország is kezdte megismerni az SNA-t, az összehasonlítások alapján. 1964-ben megkezdődött az SNA revíziója és új igényeknek megfelelő kibővítése.

A KGST-országok is hozzákezdtek az MPS leírásához. Magyarország mindkét fórumon aktívan részt vett. 1970-ben új magyar mérlegrendszert vezettek be, melynek legfőbb jellemzői, hogy duális rendszer, integrált

rendszer, tudatos eltérései vannak az SNA-tól, de az MPS-től is. További jellemzője a mikro- és makrostatisztikai adatok összhangja.

1970 és 1989 között a KGST Statisztikai Állandó Bizottságában (SÁB) több statisztikai fejlesztést hajtottak végre. Különösen két SÁB-ajánlásnak volt nagy jelentősége: az egyik a lakosság jövedelmére és fogyasztására, a másik a nem anyagi szolgáltatások átfogó mérlegeire vonatkozott.

1989-ben merült fel az SNA—MPS integrálásának igénye, de 1990-ben már teljesen új helyzet állt elő a politikai átalakulások következtében. 1990 szeptemberében a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) értekezletén minden közép- és kelet-európai ország az SNA bevezetése mellett állt ki. Az SNA bevezetése mindenütt nagy nemzetközi segítséggel folyik. 1993-tól Magyarország is bevezeti az új SNA-t.

Fazekasné Kovács Katalin, a KSH főosztályvezető-helyettese az újjászülető pénzügystatisztika hazai gyökereivel ismertette meg az ülés résztvevőit. Az önálló statisztikai szolgálat pénzügystatisztikájának a következő jellegzetes korszakai voltak:

1. a kezdetektől az első világháborúig,
2. a két világháború közötti időszak,
3. 1945—1969,
4. 1970-től az új pénzügyi intézményrendszer és pénzügyi irányítás kialakításáig.

Az egyes korszakokat a következőképpen jellemezte:

1. jól szervezett pénzügyi intézményrendszer, az adatforrások és módszerek kialakításának időszaka, az állami pénzügyi, állományadósság, hitelintézetek statisztikájának fejlesztése, a pénzügystatisztika fokozatos kiterjesztése jellemezte ezt az időszakot;

2. az újrakezdéstől a pénzügystatisztika fénykoráig a teljességre törekvés, az egyes részterületek önálló folyamatos fejlesztése volt jellemző, az összehasonlítható idősorok előállítására tett törekvésekkel párosulva;

3. a pénzügystatisztika teljes visszaszorulásának időszaka;

4. a pénzügystatisztika ellentmondásos korszakának tekinthető, a magyar mérlegrendszer keretein belül, a háború előlétől eltérő megközelítésben éledt újjá.

A pénzügyi információs rendszereknek a mérlegrendszerbe történő integrálása, a jövedelemfolyamatok, hitelkapcsolatok teljes körű számbavételére, az egyes jövedelemtulajdonosok pénzügyi pozíciójának bemutatására alkalmas pénzügyi mérlegek összeállítása 1976-ig követhető nyomon. Az eredmények azonban nagyrészt rejtve maradtak a nyilvánosság elől. E rendszer teljeskörűsége az alapinformációk növekvő hiányosságainak, a konzisztencia fokozatos fellazulásának estek áldozatul, és ez ma is élő probléma.

A nyolcvanas évek közepétől az évkönyveinkben újra indított pénzügyi fejezet hiá-

nyosságai nagyrészt a külső adatforrások állapotával, a Hivatalnak az adatgyűjtés terén kialakult kiszolgáltatott helyzetével és a belső erőforráskorlátokkal függ össze. Az előadó a történeti áttekintésből az alábbi következtetéseket vonta le:

— a jövő pénzügystatisztikájának koncepcionális megalkotásánál egyaránt támaszkodni kell a hetvenes évek rendszerszemléletére és a háború előtti fejlett rendszerek átmenthető elemeire;

— a nemzetgazdasági számlarendszer továbbfejlesztési munkáinak részeként meg kell kezdeni a nemzetközi ajánlásokhoz igazodó pénzügyi számlák összeállításának módszertani megalapozását, és kezdeményezni kell az összeállításukhoz szükséges belső és külső adatforrások megteremtését;

— célul kell tűzni a pénzügyi szektor egészét átfogó hosszabb időtáv áttekintésére alkalmas komplex bankstatisztikai rendszer kidolgozását, főként a jegybanki információs rendszer fejlesztése és a banki adatok iránti szakmai fogadóképesség hivatalon belüli megteremtése útján;

— vissza kell állítani a biztosító intézetek és a hivatalos statisztika kapcsolatát;

— az adóhatóságokkal együttműködve, a meglévő adóinformációk további statisztikai hasznosítása segítségével lépéseket kell tenni az adózási adatok adóstatistikává történő kiépítése útján.

A munkaülés, és egyúttal a vándorülés utolsó előadójaként *dr. Lakatos Judit*, a KSH osztályvezetője a munkaügyi statisztika múltjáról és mai átalakulásáról beszélt.

Az előadó az időbeli korlátok miatt a munkaügyi statisztikának néhány különösen érdeklődésre számító részterületével, a sztrájkstatisztikával és a munkanélküliségi statisztikával foglalkozott. A két statisztika közös vonása, hogy a második világháborúig jelentős fejlődésen mentek át, majd hosszú szünet után a nyolcvanas évek végén újra aktuálissá váltak.

A rendszeres sztrájkstatisztikát a kereskedelmi miniszter 1905. január 1-jei rendelete indította útjára. 1908-tól került át a Statisztikai Hivatalhoz, mely új kérdőívet dolgozott ki a sztrájkok és a kizárások megfigyelésére.

Az első világháború miatti szünet után ez a kérdőív képezte az 1926-tól újrainduló sztrájkstatisztika alapját. Ez az adatgyűjtés egészen a második világháborúig élt.

Közel 50 év után, 1989-ben iktatta újra törvénybe a munkavállalók sztrájkhoz való jogát az országgyűlés, és ezzel egyidőben fogalmazódott meg egy erre irányuló adatgyűjtés igénye. A KSH ennek alapján 1991-től gyűjt adatokat a sztrájkseményekről, melyekről rendszeres sajtómegfigyelés útján értesül.

A munkanélküliségi adatok második világháború előtti forrásai meglehetősen eklektikus képet mutatnak. A népszámlálásokban 1890 és 1948 között rendszeresen szerepelt erre vonatkozó kérdés. Néhány — főleg csak a fővárosra kiterjedő — speciális statisztika mellett a rendszeres adatközlés a második világháborúig a szakszervezetek ún. képviselői statisztikájára támaszkodott, bár

utóbbiak nem tudták biztosítani a korrekt munkanélküliségi rátához szükséges alapadatokat.

A Statisztikai Hivatal 1923-ban dolgozta ki e tárgyban egy lakossági felvétel alapelveit, ennek gyakorlati kivitelezésére azonban csak 1992-ben kerülhetett sor.

Az 1988-tól létező regisztrációs statisztika mellett, azzal egyenrangúan fontos adatforrás a 30 ezer háztartásra kiterjedő negyedévenkénti lakossági munkaerő-felmérés, amely a 15—74 év közötti lakosság gazdasági aktivitásáról ad sokoldalú képet.

Az egyes munkaüléseket vita követte. Különösen élénk vitát váltott ki a korszakok kérdése, a korszakolást meghatározó szempontok, a hivatalos statisztika fogalma, (mely statisztikák tekinthetők hivatalosnak, s értelmezhető-e a hivatalos statisztika minőségi jelzőként) és általában a Hivatal szerepe a statisztikai adatgyűjtések rendszerében. Hasonlóképpen élénk érdeklődést váltott ki a résztvevők sorában a statisztikaoktatás

eredményeinek, a nemzetiségi statisztikák használhatóságának kérdése is.

A zárszóban Dr. Faragó Tamás a Szakosztály elnöke megemlítette a Szakosztálynak a jubileumi alkalomból készített bibliográfiáját, mely az elmúlt 30 évben rendezett vándorgyűléseken elhangzott 568 előadás jegyzékét tartalmazza név- és tárgymutatóval ellátva.

Az elnök a vándorgyűlések hagyományainak megfelelő, magas színvonalú előadásokat tartalmazó tanácskozásnak minősítette a vándorgyűlést. A viták sok esetben külön előadással értek fel, mindez felhívja a figyelmet a statisztika problémaérzékenységére.

A három nap folyamán megfogalmazódott az elkövetkező vándorgyűlés két fő témaköre is: az idősorok homogenitása és a survey-technika alkalmazása.

Befejezésül megköszönte az előadók színvonalas felkészülését, a hallgatóság aktív részvételét, és végül, de nem utolsósorban a vendéglátók segítségét a vándorülés sikeres lebonyolításában.

Laczka Sándorné

AZ IARIW XXII. ÁLTALÁNOS KONFERENCIÁJA

A statisztikusok többsége előtt nem titok, hogy az IARIW (International Association for Research in Income and Wealth) a Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság angol nyelvű nevének rövidítése. Ez a Társaság 1947-ben alakult azzal a céllal, hogy a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon statisztikájával a hivatalos statisztikai szolgálatban, az egyetemi oktatásban vagy a tudományos kutatásban foglalkozók számára rendszeres vitafórumot nyújtson az elmélet és a gyakorlat terén felmerülő tudományos problémák megtárgyalására. Az 1949-ben, Cambridge-ben tartott első konferencia óta a Társaság eddig 22 konferenciát szervezett. Az eddigi konferenciák a következő városokban, illetve országokban találtak otthont:

- 1949 — Cambridge (Anglia)
- 1951 — Royaumont (Franciaország)
- 1953 — Castelfandolfo (Olaszország)
- 1955 — Hindsgavl (Dánia)
- 1957 — Arnhem (Hollandia)
- 1959 — Portoroz (Jugoszlávia)
- 1961 — Tutzing (Németország)
- 1963 — Corfu (Görögország)
- 1965 — Lom (Norvégia)
- 1967 — Maynooth (Írország)
- 1969 — Natanya (Izrael)
- 1971 — Ronneby (Svédország)
- 1973 — Balatonfüred (Magyarország)
- 1975 — Aulanko (Finnország)
- 1977 — York (Anglia)
- 1979 — Portsach (Ausztria)
- 1981 — Gouvioux (Franciaország)
- 1983 — Luxembourg (Luxemburg)
- 1985 — Noordwijkerhout (Hollandia)

- 1987 — Rocca di Papa (Olaszország)
- 1989 — Lahnstein (Németország)
- 1992 — Flims (Svájc)

Mint látható, a legutóbbi ülés rendezője Svájc, pontosabban a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal volt, s a konferenciát Graubünden kanton egyik üdülővárosában, Flimsben tartották 1992. augusztus 30. és szeptember 5. között. Ezt a konferenciát három fontos új jelenség különböztette meg az előző huszonegy konferenciától.

Az első az, hogy ezen a konferencián az ENSZ nemzeti számlarendszere, a Nemzetgazdasági Számlarendszer (System of National Accounts — SNA) már egyedüli nemzetközi ajánlasként léphetett fel, minthogy a volt KGST-országok mérlegrendszere, a Nemzetgazdasági Mérlegek Rendszere (Material Product System — MPS) mint rivális változat lényegében megszűnt létezni. Ily módon ez volt a Társaságnak az első olyan konferenciája, amelyen minden résztvevő azonos nyelven beszélt, és azonos terminológiát használt az azonos fogalmak megnevezésére.

A másik fontos jellemzője az volt, hogy a Társaság tagsága a korábbiakhoz képest arányosabban képviselte a világ közgazdászait és statisztikusait. A korábbi konferenciákon ugyanis, csekély kivétellel, csak a nyugati országok képviselői vettek részt, ezzel szemben a mostanin gyakorlatilag minden közép-

utóbbiak nem tudták biztosítani a korrekt munkanélküliségi rátához szükséges alapadatokat.

A Statisztikai Hivatal 1923-ban dolgozta ki e tárgyban egy lakossági felvétel alapelveit, ennek gyakorlati kivitelezésére azonban csak 1992-ben kerülhetett sor.

Az 1988-tól létező regisztrációs statisztika mellett, azzal egyenrangúan fontos adatforrás a 30 ezer háztartásra kiterjedő negyedévenkénti lakossági munkaerő-felmérés, amely a 15—74 év közötti lakosság gazdasági aktivitásáról ad sokoldalú képet.

Az egyes munkaüléseket vita követte. Különösen élénk vitát váltott ki a korszakok kérdése, a korszakolást meghatározó szempontok, a hivatalos statisztika fogalma, (mely statisztikák tekinthetők hivatalosnak, s értelmezhető-e a hivatalos statisztika minőségi jelzőként) és általában a Hivatal szerepe a statisztikai adatgyűjtések rendszerében. Hasonlóképpen élénk érdeklődést váltott ki a résztvevők sorában a statisztikaoktatás

eredményeinek, a nemzetiségi statisztikák használhatóságának kérdése is.

A zárszóban Dr. Faragó Tamás a Szakosztály elnöke megemlítette a Szakosztálynak a jubileumi alkalomból készített bibliográfiáját, mely az elmúlt 30 évben rendezett vándorgyűléseken elhangzott 568 előadás jegyzékét tartalmazza név- és tárgymutatóval ellátva.

Az elnök a vándorgyűlések hagyományainak megfelelő, magas színvonalú előadásokat tartalmazó tanácskozásnak minősítette a vándorgyűlést. A viták sok esetben külön előadással értek fel, mindez felhívja a figyelmet a statisztika problémaérzékenységére.

A három nap folyamán megfogalmazódott az elkövetkező vándorgyűlés két fő témaköre is: az idősorok homogenitása és a survey-technika alkalmazása.

Befejezésül megköszönte az előadók színvonalas felkészülését, a hallgatóság aktív részvételét, és végül, de nem utolsósorban a vendéglátók segítségét a vándorülés sikeres lebonyolításában.

Laczka Sándorné

AZ IARIW XXII. ÁLTALÁNOS KONFERENCIÁJA

A statisztikusok többsége előtt nem titok, hogy az IARIW (International Association for Research in Income and Wealth) a Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság angol nyelvű nevének rövidítése. Ez a Társaság 1947-ben alakult azzal a céllal, hogy a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon statisztikájával a hivatalos statisztikai szolgálatban, az egyetemi oktatásban vagy a tudományos kutatásban foglalkozók számára rendszeres vitafórumot nyújtson az elmélet és a gyakorlat terén felmerülő tudományos problémák megtárgyalására. Az 1949-ben, Cambridge-ben tartott első konferencia óta a Társaság eddig 22 konferenciát szervezett. Az eddigi konferenciák a következő városokban, illetve országokban találtak otthont:

- 1949 — Cambridge (Anglia)
- 1951 — Royaumont (Franciaország)
- 1953 — Castelfandolfo (Olaszország)
- 1955 — Hindsgavl (Dánia)
- 1957 — Arnhem (Hollandia)
- 1959 — Portoroz (Jugoszlávia)
- 1961 — Tutzing (Németország)
- 1963 — Corfu (Görögország)
- 1965 — Lom (Norvégia)
- 1967 — Maynooth (Írország)
- 1969 — Natanya (Izrael)
- 1971 — Ronneby (Svédország)
- 1973 — Balatonfüred (Magyarország)
- 1975 — Aulanko (Finnország)
- 1977 — York (Anglia)
- 1979 — Portschach (Ausztria)
- 1981 — Gouvioux (Franciaország)
- 1983 — Luxembourg (Luxemburg)
- 1985 — Noordwijkerhout (Hollandia)

- 1987 — Rocca di Papa (Olaszország)
- 1989 — Lahnstein (Németország)
- 1992 — Flims (Svájc)

Mint látható, a legutóbbi ülés rendezője Svájc, pontosabban a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal volt, s a konferenciát Graubünden kanton egyik üdülővárosában, Flimsben tartották 1992. augusztus 30. és szeptember 5. között. Ezt a konferenciát három fontos új jelenség különböztette meg az előző huszonegy konferenciától.

Az első az, hogy ezen a konferencián az ENSZ nemzeti számlarendszere, a Nemzetgazdasági Számlarendszer (System of National Accounts — SNA) már egyedüli nemzetközi ajánlasként léphetett fel, minthogy a volt KGST-országok mérlegrendszere, a Nemzetgazdasági Mérlegek Rendszere (Material Product System — MPS) mint rivális változat lényegében megszűnt létezni. Ily módon ez volt a Társaságnak az első olyan konferenciája, amelyen minden résztvevő azonos nyelven beszélt, és azonos terminológiát használt az azonos fogalmak megnevezésére.

A másik fontos jellemzője az volt, hogy a Társaság tagsága a korábbiakhoz képest arányosabban képviselte a világ közgazdászait és statisztikusait. A korábbi konferenciákon ugyanis, csekély kivétellel, csak a nyugati országok képviselői vettek részt, ezzel szemben a mostanin gyakorlatilag minden közép-

és kelet-európai ország is képviselve volt. Kereken 30 statisztikus jött el erre a konferenciára ebből a térségből azzal a törekvéssel, hogy közvetlen és gyümölcsöző kapcsolatot létesítsenek a nyugati országok képviselőivel.

A konferencia harmadik sajátossága az volt, hogy a korábbinál nagyobb érdeklődés nyilvánult meg iránta, amit a benyújtott sok dolgozat (közel 100 tanulmány) és a több mint 230 résztvevő bizonyít. Csaknem minden ülészakra a szokásos 4-5 dolgozat helyett 8-10 dolgozatot nyújtottak be. Eltekintve a szabadon benyújtott tanulmányoktól (contributed papers), ezúttal különösen sokan jelentkeztek a nemzeti jövedelem történelmi hosszú távú idősorait, továbbá a nemzetijövedelem-számítás történetét tárgyaló ülészakokra. Ebben az élénk érdeklődésben bizonyára nem kis szerepe volt Svájc kiváló földrajzi, környezeti, gazdasági és vendéglátói adottságainak.

Minthogy az előző konferencián jól bevált a párhuzamos ülészakok rendezése, mert ily módon jóval több témakört lehet napirendre tűzni, ez alkalommal is 5 plenáris és 6 osztott ülésre került sor, azaz a rendelkezésre álló 4 munkanapon 11 témát vitattak meg:

1. A pénzügyi szektor vagyommérlegei. (Plenáris ülés.) Szervező: *Georg Rich* (Svájc).

2. A piaci és a nem piaci tevékenységre fordított idő felhasználása. (Plenáris ülés.) Szervező: *Heinrich Lützel* (Németország).

3. Az SNA alkalmazása a korábban tervgazdálkodást folytató országokban. (Plenáris ülés.) Szervező: *Árvay János* (Magyarország).

4. A tőke mérése a termelés szempontjából és a nem anyagi tőke szerepe. (Osztott ülés.) Szervező: *John Kendrick* (Egyesült Államok).

5. Azonos sávok használata a jóléti összehasonlításokban. (Osztott ülés.) Szervező: *John Coder* (Egyesült Államok).

6. Adattermékek előállítás és terjesztése: előállítói és felhasználói nézetek. (Plenáris ülés.) Szervező: *Michael Wofson* (Kanada).

7. Hosszú időszakra visszatekintő makrostatisztikai adatok összehasonlíthatósága időben és térben. (Osztott ülés.) Szervező: *Angus Maddison* (Hollandia).

8. Az időperiódusok megválasztása a jövedelemeloszlások összehasonlításához. (Osztott ülés.) Szervező: *Lars Osberg* (Kanada).

9. A nemzeti számlák helyes és helytelen felhasználása a jólét mérésére. (Plenáris ülés.) Szervező: *Adrian Bloem* (Hollandia).

10. A nemzeti számlák története és a nemzeti számlák fogalmainak fejlődése. (Osztott ülés.) Szervező: *Kenessey Zoltán* (Nemzetközi Statisztikai Intézet, Hollandia).

11. Szabadon benyújtott dolgozatok. (Osztott ülés.) Szervező: *Edward Woff* (Egyesült Államok).

Ezúttal a magyar statisztikusokat talán leginkább érdeklő szekciók anyagát és vitáját igyekszem röviden vázolni.

Kétségtelenül a harmadik helyen említett szekció anyaga bizonyult a legérdekesebbnek a magyar statisztikusok számára. Ebben ugyanis minden tanulmány szerzője azt ismertette, hogy 1992 nyarán hol tartott az ENSZ által ajánlott számlarendszer bevezetése saját országában, és ennek végrehaj-

tása milyen elvi és gyakorlati nehézségekbe ütközik.¹

Valamennyi egykori európai KGST-ország és Jugoszlávia (8 ország, 14 szerző) beszámolt arról, hogy már eddig is jelentős fejlesztést értek el az SNA meghonosítása terén, jóllehet az előrehaladás mértéke országonként nagyon eltérő. A dolgozatokból az is kitűnt, hogy már nem a jelenleg érvényes, hanem az 1993-ban elfogadásra kerülő új SNA-t fogják bevezetni, bízva abban, hogy ennek minden lényeges ajánlását az Európai Gazdasági Közösség is magáévá teszi. Ekkor ugyanis a hazai számlarendszer egyben kielégíti az Európai Közösséggel (EK) való összehasonlíthatóság követelményét is. A konferencia során a Szlovák Statisztikai Hivatal elnöke is beterjesztett egy tanulmányt arról, hogy a függetlenné váló Szlovákiában milyen új problémák merülnek fel az önálló számlarendszer bevezetése során.

A magyarországi munkálatokról *Hüttel Antónia*, a KSH főosztályvezetője és *Dr. Pozsonyi Pál*, a KSH osztályvezetője közös dolgozatban adott tájékoztatást; ebben az előző évek hazai tapasztalatait és a mostani szakaszban felmerülő új követelményeket foglalták össze. *Dr. Szilágyi György*, a közgazdaság-tudomány doktora, statisztikai főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese, a lengyel, a volt német demokratikus köztársaságbeli és a szlovák dolgozat bírálójaként szerepelt ezen az ülészakon.

A nyugati közgazdászok részéről nagy érdeklődés nyilvánult meg valamennyi dolgozat iránt. A legtöbb felszólaló megértéssel fogadta a szerzők által vázolt súlyos nehézségeket, és alapjában véve elfogadták az előrehaladás ütemére, a kijelölt elsőbbségi területekre (prioritásokra) tett javaslatokat.

Egy másik kiemelést érdemlő ülészak a statisztikai adatok közzétételének idejével, formájával, technikai megoldásával foglalkozott. Itthoni tapasztalataink alapján szinte hihetetlennek tűnik, hogy az Egyesült Államok és más fejlett országok illetékes statisztikai szervezetei pontosan értesíteni tudják a felhasználókat arról, hogy évekre előre tekintve mikor jelenik meg egy-egy nagyobb méretű statisztikai felvétel eredményeit összefoglaló kiadvány, vagy hogy mikor cserél ki (nap, óra, perc) a negyedéves bruttó hazai termék (GDP) fő elemeit tartalmazó magnószalagokat abban a készülékben, amelyet telefonon bármikor, bárki felhívhat. Ezekből a dolgozatokból kitűnik a publikálás részletezettsége és nagy megbízhatósága mellett a munka magas szervezeti foka és korszerű technikai felszereltsége is.

¹ A XXI. konferencián (1989-ben) *Drechsler Lászlót* kérték fel ennek az ülészaknak a megszervezésére. Minthogy *Drechsler László* 1990 novemberében váratlanul elhunyt, a szerzőt bízták meg ezzel a feladattal.

Ugyancsak meglepetést keltett a hosszú időszakra visszatekintő makrostatisztikai adatok összehasonlításával foglalkozó szekció, amelyre 13 dolgozatot nyújtottak be. Ezek többsége nagyon távoli múltba nyúlt vissza. Az időben leghosszabb visszatekintésről az a dolgozat számolt be, amely Anglia gazdasági teljesítményét 1086-tól kezdve vizsgálta. De tiszteletre méltó időtávot ölel fel a belga (1400—1914), a holland (1500—1914), a svájci (1850—1914) és a spanyol (1850—1990) dolgozat is. Nem kevésbé érdekes az a tanulmány, amely a Hollandiára 1938-ra összeállított társadalmi elszámolási mátrixot (Social Accounting Matrix — SAM), vagy amely a Dániára 1934-re kidolgozott input-output táblát ismertette.

Rendkívül élénk érdeklődés nyilvánult meg a nemzeti számlák történetével foglalkozó népes ülészek iránt. Tizenegy dolgozat készült erre a szekcióra. Kiemelkedő volt ezek sorában *Odd Aukrust* (Norvégia) tanulmánya, amely Skandináviának a nemzetijövedelem-számítás fejlesztéséhez való hozzájárulását mutatta be az 1930-as évektől napjainkig. Magas színvonalú áttekintést nyújtott *Kenessey Zoltán* tanulmánya is; a szerző a nemzeti számlák fejlődését nemzetközi összefüggésben és kölcsönhatásaiban vizsgálta. *Anne Harrisonnak*, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development — OECD) munkatársának dolgozata az ENSZ számlarendszerének 1968 és 1993 közötti fejlődését ismertette, és kiváló, tömör összegezést adott arról, hogy az 1993. évi új rendszer miben fog különbözni a jelenlegitől. Ezen az ülészekon került sor e sorok írójának a KGST-országokban alkalmazott, az anyagi termelésre korlátozó (MPS-) rendszer kialakulását, fejlődését és megszűnését ismertető előadására is. Ebben a szekcióban fontos szerepe volt Szilágyi Györgynek, minthogy négy tanulmánynak volt a bírálója. Kiemelést érdemel *Dunavölgyi Mária* és *Sándor György* (ENSZ Statisztikai Hivatala) közös előadása, amely a nemzeti számláknak a jólét mérésére való alkalmasságát olyan viszonyok között elemezte, ahol nem, vagy csak korlátozottan működik a piac, mint például Kelet-Európában.

*

Az IARIW XXIII. általános konferenciájára Kanadában, St. Andrew's-by-the-Sea-ben (New Brunswick tartományban) kerül sor 1994. augusztus 21. és 27. között. Ezen 4 plenáris és 8 osztott ülészek lesz, azaz összesen 12 témakör szerepel a programban. A tagság javaslata és a Tanács döntése alapján ezek a következők:

1. A kormányzati számlák. (Plenáris ülés.) Szervező: *Stewart Wells* (Kanada).

2. A nemzeti számlák revíziója során követendő elvek. (Osztott ülés.) Szervező: *Carol Carson* (Egyesült Államok).

3. A háztartások tiszta vagyona: változások időben és különbségek országok között. (Osztott ülés.) Szervező: *F. Thomas Juster* (Egyesült Államok).

4. Munkaerőszámlák. (Plenáris ülés.) Szervező: *Anne Harrison* (OECD, Franciaország).

5. Nemzeti számlák változatlan áron. (Osztott ülés.) Szervező: *Sören Brodersen* (Dánia).

6. A háztartások jövedelmének összetétele. (Osztott ülés.) Szervező: *Ann Harding* (Ausztrália).

7. Az SNA kiegészítő (satellite) számlái és más adatállományok közötti kapcsolat. (Plenáris ülés.) Szervező: *Jean-Etienne Chapron* (Franciaország).

8. A közgazdasági elmélet fejlődése és a nemzeti számlák (Osztott ülés.) Szervező: *T. K. Rymes* (Kanada).

9. A társadalmi-demográfiai változások hatása a jövedelemeloszlásra. (Osztott ülés.) Szervező: *Stephen Jenkins* (Egyesült Királyság).

10. A végső felhasználás, a jövedelmek, a termelés és termelékenység nemzetközi összehasonlítása. (Plenáris ülés.) Szervező: *Alan Heston* (Egyesült Államok).

11. A múltbeli gazdasági fejlődés újraértékelése az átmeneti országokban. (Osztott ülés.) Szervező: *Paul Marer* (Egyesült Államok).

12. Szabadon benyújtott dolgozatok. (Osztott ülés.) Szervező: *Edward Wolff* (Egyesült Államok).

A program láthatóan megőrzi a Társaság hagyományos érdeklődési körét, hiszen a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon szám-bavételével és elemzésével összefüggő módszertani kérdések lesznek túlsúlyban a soron következő konferencián is. Ugyancsak erőteljes hangsúlyt kap a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) nemzetközi összehasonlítása, de most azzal a céllal került a programba, hogy az eddig csak a végső felhasználásra korlátozó összehasonlítás mellett megoldást keressenek a termelés és a jövedelmek oldaláról végrehajtott összehasonlításokra is. Három ülészek is foglalkozik majd a hagyományos nemzeti számlák kiterjesztésével és a tágabb statisztikai információkkal való összekapcsolhatóságával. A 7. szekció kifejezetten ezt a témát vizsgálja majd, de ide kell sorolni a munkaerőnek a számlarendszerben történő elemzésével (Labour Force Accounting), továbbá a kormányzati számlákkal foglalkozó 4., illetve 1. ülészeket is.

A volt szocialista országokat érinti a múltbeli gazdasági fejlődés újraértékelését tárgyaló ülészek. Ezt a témát azok a nyugati közgazdászok javasolták a konferencia programjára, akik régóta foglalkoznak ennek a térségnek a fejlődési ütemével és gazdasági struktúrájával, s mindvégig kétkedéssel fogadták az erre vonatkozó hivatalos adatokat. Számos nyugati becslés van arról, hogy a hivatalos növekedési ütemmel szemben mekkora is volt a valós gazdasági fejlődés. Érdekesnek ígérkezik az eltérő adatok konfrontációja, de véleményem szerint az érintett országoknak nem kellene teljesen átengedni ezt a fórumot azok számára, akik ezeket a nyugati becsléseket készítik, hanem saját kutatóikat is fel kellene vonultatniuk, hogy a konferencia következtetéseit a reális értékelés felé irányítsák.

Mint korábban mindig, a most következő konferencián is nagy figyelemben részesül a háztartások jövedelmének és vagyonának mikrostatistikai elemzése, amely iránt Magyarországon is sokan érdeklődnek.

Az 1994. évi kanadai konferencia programját a tagság annak biztos tudatában alakította ki, hogy az ENSZ Statisztikai Bizottsága 1993 februárjában jóvá fogja hagyni a felülvizsgált új SNA-t. Ezért nem tűztek napirendre a rendszer alapjait vagy fontos módszertani elveit vitató kérdéseket. Sőt, az egyik szekció már annak feltárásával igyekszik az új SNA bevezetését elősegíteni, hogy az átállás idején a visszatekintő sorokban elkerülhetetlen átdolgozások során milyen alapelveket kell alkalmazni.

A Társaság jövőbeni programjába tartozik egy ún. speciális konferencia megszervezése is, amely a mostani és a kanadai konferencia közötti időszak közepe táján lesz az ausztráliai Canberrában, valószínűleg 1993. november 30. és december 4. vagy december 7. és 11. között. Ez a közbülső és szűk résztvevői körben rendezendő konferencia a mikro-szimuláció alkalmazási lehetőségeivel foglalkozni. A speciális konferencia előzetes programját *Keith Blackburn* (Ausztrál Statisztikai Hivatal) dolgozta ki. A legutóbbi konferencián már az is eldőlt, hogy 1996-ban Norvégia lesz a XXIV. általános konferencia színhelye.

Érdeklődésre tarthat számot az a hír is, hogy Japán vállalkozott a környezetvédelmi statisztika fejlesztésével foglalkozó speciális konferencia megszervezésére 1995-ben. Az IARIW Tanácsa örömmel és egyetértéssel fogadta ezt a javaslatot.

*

Az IARIW Tanácsa több fontos szervezési kérdésben hozott döntést. A szokásos rotációnak megfelelően a Tanács 6 tagjának a mandátuma lejárt, és helyükbe 6 új tag lépett. Közülük 3 tag a tagság szavazatai alapján került a Tanácsba (*A. Harrison, J. E. Chapron* és *C. Stahmer*), míg további 3 tagot a Tanács kooptált (*S. Wells, Y. Ivanov* és *K. Uno*). A hagyományok szerint a Tanács elnökének mandátuma csak a két konferencia közötti időszakra érvényes; ennek megfelelően a korábbi elnök, jelen sorok írója, átadta helyét az új elnöknek, *Richard Ruggles* professzornak (Egyesült Államok).

A Tanács megtárgyalta a Nancy Ruggles-Alapítvány helyzetét. A flimsi konferenciáig 129 adományozó összesen 15 250 dollárt fizetett be az alapba, amelynek kamata fedezetet nyújt egy fiatal közgazdásznak a következő IARIW-konferencián való részvételre. A pályázat elnyeréséhez egy dolgozatot kell benyújtani az IARIW-Titkárságára (IARIW Secretariat, 269 Mercer Street, New

York, N.Y. 10003, USA). A pályázatokat egy háromtagú zsűri bírálja el; a zsűri tagjai: *Árvay János* (Magyarország), *Derek Blades* (OECD) és *Peter Utz Reich* (Németország). Erre a pályázatra jó eséllyel jelentkezhet magyar közgazdász-statisztikus is.

Az IARIW Titkársága a közelmúltban kiadta a Társaság tagjairól készített nyilvántartását, amely az 1992. január 15-i állapotnak megfelelően közli a tagok névsorát és legfőbb személyi adataikat. Ez a nyilvántartás azért érdemel különleges figyelmet, mert már tükrözi azt a nagy áttörést, amely 1990-ben a tagságnak Kelet-Európára való kibővítése terén bekövetkezett. Eddig gyakorlatilag ebből a térségből csak magyar tagjai voltak a Társaságnak, most azonban valamennyi közép- és kelet-európai ország képviselve van. A nyilvántartás szerint 33 tag ezekből az országokból való. Közülük 21-en 1991-ben nyertek „grátisz tagság”-ot.

A „grátisz tagság” eredete 1990 szeptemberére nyúlik vissza, amikor az OECD egy nagy konferenciát szervezett Párizsban a kelet- és közép-európai országok statisztikai rendszerének megújítására és az ehhez nyújtandó nyugati segítség megszervezésére. E konferencián e sorok írója az OECD által felkért szakértő volt, ami alkalmat adott arra, hogy felvesse a statisztikai együttműködésnek az IARIW keretei közötti kibővítését. A javaslat alapján 1991-ben 7 kelet- és közép-európai ország külön-külön három évre három tagot delegálhatott tagdíjfizetési kötelezettség nélkül az IARIW-ba. A grátisz tagságot a Tanács később kiterjesztette a fejlődő országokra is, felajánlva 111 országnak azt, hogy egy-egy személyt ők is tagdíjfizetés nélkül javasolhatnak tagnak. A flimsi konferencián a Tanács egyetértett azzal, hogy ugyanezt a lehetőséget a volt Szovjetunió és Jugoszlávia területén önállóvá vált államok statisztikai hivatalainak is felajánlja.

A vázolt lépések hatására az IARIW 1993-tól kezdődően valóban világméretű és minden régió által képviselt nemzetközi szervezet lesz.

Ezek után nézzük meg röviden az IARIW tagságának országok szerinti összetételét az 1992. január 15-i állapot szerint:

Egyesült Államok	89
Japán	26
Egyesült Királyság	25
Kanada	23
Franciaország	23
Németország	13
Hollandia	13
Olaszország	13
Finnország	12
Magyarország	11
Svájc	10
A felsorolt 11 országból	258
A fel nem sorolt 42 országból	113
Az összes (53) országból	371

Mint látható, Magyarország a tizedik helyen nagyon előkelő helyet foglal el ebben a felsorolásban. A jelenleginél alacsonyabb, de 6-7 fős létszáma már az előző két évtizedben is szembetűnő volt, amikor a kelet-európai régió más országai szinte egyáltalán nem voltak képviselve ebben a Társaságban.

A beszámoló teljessége megkívánja, hogy név szerint felsoroljam az IARIW XXII.

Konferenciáján részt vevő magyar szakemberek nevét, ideértve azokat is, akiket a hivatalos névsor az Egyesült Államokba sorol (mert New Yorkban, az ENSZ-ben dolgoznak). A névsor alfabetikus sorrendben: *Árvay János* (KSH), *Dunavölgyi Mária* (ENSZ Statisztikai Hivatal), *Ékes Ildikó* (Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete), *Garbai Katalin* (Magyar Nemzeti Bank — MNB), *Horváth Piroska* (MNB), *Hüttl Antónia* (KSH), *Nadrai László* (MNB), *Muraközi László* (Kossuth Lajos Tudományegyetem), *Pozsonyi Pál* (KSH), *Sándor*

György (ENSZ Statisztikai Hivatal), *Szilágyi György* (KSH).

Mint minden korábbi konferencia, amelyen módomban volt részt venni, úgy a Flimsben tartott is arról győzött meg, hogy ez a Társaság nagyon sok hasznos és új információt, számos új és értékes kapcsolatteremtési lehetőséget nyújt valamennyi résztvevő számára. Végül a legnagyobb elismeréssel kell megemlékezni a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal kiemelkedő szervező munkájáról, házigazdai vendégszeretetéről.

Dr. Árvay János

MAGYAR SZAKIRODALOM

A DRÁGASÁGRÓL

Szociálpolitikai Értesítő. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Budapest. 1991. 523 old.

Nem mindennapi intellektuális élményben lesz része annak az olvasónak, aki átlapozza ezt a *Gábor László* és *Szalai Júlia* által szerkesztett, „Adalékok az infláció politikai szociológiájához és gazdaságtanához” alcímű tanulmánykötetet, amelynek címe kicsit pontatlan, mert a tanulmányok nem a „drágaságról”, hanem az inflációról szólnak, mindazonáltal a cím *nem* véletlen, utalás a századelőn, a Magyar Közgazdasági Társaság gondozásában megjelent kötetre. (A drágaság. Rózsavölgyi. Budapest. 1912. 454 old.)

Az infláció szociológiai és politikai (politológiai) megközelítése a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot. Erre következtethetünk az új, interdiszciplináris tudományág megjelenéséből is, amelyet egyes szerzők az infláció politikai gazdaságtanának neveztek el. A kötetben összegyűjtött tanulmányok ennek legújabb területéhez, az infláció szociológiájához tartoznak.

Mivel a tanulmánykötet jó félezer oldal terjedelmű, a következőkben elsősorban azokat a megállapításokat és következtetéseket emelem ki, amelyeknek szociológiai és politikai vonatkozásuk van.

A kötet négy részből áll. Az első rész három tanulmányát az angliai Warwickban megtartott konferencia anyagából emelték ki a szerkesztők, amely tanácskozáson a társadalomtudósok, szociológusok megkísérelték kialakítani az infláció politikai gazdaságtanát. A második rész négy tanulmányában nyugati tudósok bemutatják azokat a stratégiákat, amelyekkel a háztartások megpróbálnak alkalmazkodni az inflációhoz. Ez a rész egyben ízelítőt is nyújt az infláció kezelésének a nyugati világban kialakult technikájáról. A harmadik részben a jelenlegi magyar inflációról olvashatunk hat újabb tanulmányt, amelyek egyfelől több általános „gyógy-

szert” ajánlanak az infláció visszaszorítására, másfelől adatokkal és tényekkel bizonyítják, hogy az inflációnak nálunk is csaknem ugyanolyan hatása van, mint másutt. A negyedik rész öt tanulmánya a két világháborút követő magyar hiperinfláció történetét mutatja be, remélhetőleg nem azzal a céllal, hogy „ránk is így vár az új világ”.

Elsősorban az első két fejezettel kívánok foglalkozni, mivel ezekről kevesebbet olvashatunk a hazai szakirodalomban. (Ezekkel a kérdésekkel „Az infláció és a fogyasztói ár-szint néhány összefüggése” — *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 4. sz. 341–362. old. — c. írásomban foglalkoztam.)

Az infláció vesztesei az elszegényedő középréteg és a még szegényebbé váló szegények, valamint a munkanélküliek. Ez a következtetés már az első tanulmányból is kiolvasható. *J. H. Goldthrope* „Korunk inflációja: kísérlet a jelenség szociológiai magyarázatára” című dolgozatának alapgondolata, hogy a közgazdászok az inflációnak sem az okait, sem a következményeit nem tudják kellőképpen megmagyarázni. Az infláció minden közgazdasági értelmezése hiányos, nem teljes. A szerző a hiányos részt, a reziduális kategóriákat kutatja. Arra azonban ő sem vállalkozik, hogy számszerűsítse: ezeknek a kategóriáknak milyen arányuk, illetve szerepük van az infláció kialakulásában és következményeiben. Az előrejelzéssel kapcsolatban pedig a szerző *Wiles*-t idézi, aki szerint „... az általános árszint előrejelzésére alkalmas, tisztán „közgazdasági” modell nem állítható fel”. (22. old.)

Goldthrope álláspontja tömören a tanulmányhoz kapcsolt Függelékben olvasható ki: „Az infláció kérdése végső soron politikai probléma...”. A kormányok szavazataiknak maximalizálása érdekében, több tényező eredőjeként inflációs túlkeresletet hoznak létre. Ezt növelik a szakszervezeti béralkuk és végül az, hogy a társadalom többsége egy idő múlva „együtt él” az inflációval: min-

Konferenciáján részt vevő magyar szakemberek nevét, ideértve azokat is, akiket a hivatalos névsor az Egyesült Államokba sorol (mert New Yorkban, az ENSZ-ben dolgoznak). A névsor alfabetikus sorrendben: *Árvay János* (KSH), *Dunavölgyi Mária* (ENSZ Statisztikai Hivatal), *Ékes Ildikó* (Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete), *Garbai Katalin* (Magyar Nemzeti Bank — MNB), *Horváth Piroska* (MNB), *Hüttl Antónia* (KSH), *Nadrai László* (MNB), *Muraközi László* (Kossuth Lajos Tudományegyetem), *Pozsonyi Pál* (KSH), *Sándor*

György (ENSZ Statisztikai Hivatal), *Szilágyi György* (KSH).

Mint minden korábbi konferencia, amelyen módomban volt részt venni, úgy a Flimsben tartott is arról győzött meg, hogy ez a Társaság nagyon sok hasznos és új információt, számos új és értékes kapcsolatteremtési lehetőséget nyújt valamennyi résztvevő számára. Végül a legnagyobb elismeréssel kell megemlékezni a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal kiemelkedő szervező munkájáról, házigazdai vendégszeretetéről.

Dr. Árvay János

MAGYAR SZAKIRODALOM

A DRÁGASÁGRÓL

Szociálpolitikai Értesítő. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Budapest. 1991. 523 old.

Nem mindennapi intellektuális élményben lesz része annak az olvasónak, aki átlapozza ezt a *Gábor László* és *Szalai Júlia* által szerkesztett, „Adalékok az infláció politikai szociológiájához és gazdaságtanához” alcímű tanulmánykötetet, amelynek címe kicsit pontatlan, mert a tanulmányok nem a „drágaságról”, hanem az inflációról szólnak, mindazonáltal a cím *nem* véletlen, utalás a századelőn, a Magyar Közgazdasági Társaság gondozásában megjelent kötetre. (A drágaság. Rózsavölgyi. Budapest. 1912. 454 old.)

Az infláció szociológiai és politikai (politológiai) megközelítése a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot. Erre következtethetünk az új, interdiszciplináris tudományág megjelenéséből is, amelyet egyes szerzők az infláció politikai gazdaságtanának neveztek el. A kötetben összegyűjtött tanulmányok ennek legújabb területéhez, az infláció szociológiájához tartoznak.

Mivel a tanulmánykötet jó félezer oldal terjedelmű, a következőkben elsősorban azokat a megállapításokat és következtetéseket emelem ki, amelyeknek szociológiai és politikai vonatkozásuk van.

A kötet négy részből áll. Az első rész három tanulmányát az angliai Warwickban megtartott konferencia anyagából emelték ki a szerkesztők, amely tanácskozáson a társadalomtudósok, szociológusok megkísérelték kialakítani az infláció politikai gazdaságtanát. A második rész négy tanulmányában nyugati tudósok bemutatják azokat a stratégiákat, amelyekkel a háztartások megpróbálnak alkalmazkodni az inflációhoz. Ez a rész egyben ízelítőt is nyújt az infláció kezelésének a nyugati világban kialakult technikájáról. A harmadik részben a jelenlegi magyar inflációról olvashatunk hat újabb tanulmányt, amelyek egyfelől több általános „gyógy-

szert” ajánlanak az infláció visszaszorítására, másfelől adatokkal és tényekkel bizonyítják, hogy az inflációnak nálunk is csaknem ugyanolyan hatása van, mint másutt. A negyedik rész öt tanulmánya a két világháborút követő magyar hiperinfláció történetét mutatja be, remélhetőleg nem azzal a célzattal, hogy „ránk is így vár az új világ”.

Elsősorban az első két fejezettel kívánok foglalkozni, mivel ezekről kevesebbet olvashatunk a hazai szakirodalomban. (Ezekkel a kérdésekkel „Az infláció és a fogyasztói ár-szint néhány összefüggése” — *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 4. sz. 341–362. old. — c. írásomban foglalkoztam.)

Az infláció vesztesei az elszegényedő középréteg és a még szegényebbé váló szegények, valamint a munkanélküliek. Ez a következtetés már az első tanulmányból is kiolvasható. *J. H. Goldthrope* „Korunk inflációja: kísérlet a jelenség szociológiai magyarázatára” című dolgozatának alapgondolata, hogy a közgazdászok az inflációnak sem az okait, sem a következményeit nem tudják kellőképpen megmagyarázni. Az infláció minden közgazdasági értelmezése hiányos, nem teljes. A szerző a hiányos részt, a reziduális kategóriákat kutatja. Arra azonban ő sem vállalkozik, hogy számszerűsítse: ezeknek a kategóriáknak milyen arányuk, illetve szerepük van az infláció kialakulásában és következményeiben. Az előrejelzéssel kapcsolatban pedig a szerző *Wiles*-t idézi, aki szerint „... az általános árszint előrejelzésére alkalmas, tisztán „közgazdasági” modell nem állítható fel”. (22. old.)

Goldthrope álláspontja tömören a tanulmányhoz kapcsolt Függelékben olvasható ki: „Az infláció kérdése végső soron politikai probléma...”. A kormányok szavazataiknak maximalizálása érdekében, több tényező eredőjeként inflációs túlkeresletet hoznak létre. Ezt növelik a szakszervezeti béralkuk és végül az, hogy a társadalom többsége egy idő múlva „együtt él” az inflációval: min-

denki, minden háztartás, vállalat, intézmény bekalkulálja gazdálkodásába („anticipálja”) az inflációt. (*Vissi Ferenc* III. fejezetbeli írása is az áremelkedések anticipálását tekinti az infláció fő problémájának.)

A tanulmány sokoldalúan bizonyítja: a társadalom valamennyi rétege, érdekesoportja azért harcol, hogy nagyobb szeletet hasíthasson ki magának a nemzeti jövedelemből. Az ilyen formán kialakuló társadalmi konfliktusoknak egyik következménye az infláció.

A második tanulmány szerzője *Ch. S. Maier*, a mű címe: „Az infláció politikai problémái a huszadik században”. A szerző — nagyon leegyszerűsítve — abból indul ki, hogy a kapitalista társadalomban „... az államnak egyfelől fel kell vállalnia a profitrendszer „externáliáit”, másfelől — a társadalmi felfordulást megelőzendő — megfelelő jóléti támogatást kell nyújtania”. (55. old.) Ezek a feladatok azonban összességükben meghaladják a nemzeti termék pénzértékét, ami elindítja az inflációt, és ezzel aláássa a központi hatalmat.

A továbbiakban Maier az infláció szintjeit és azok érdek-konfigurációit elemzi. Lényegében három típusú inflációt feltételez. Az ezer százalék feletti hiperinflációt, amely gazdasági káoszt jelent, de a béralkuk (bér-árspirál) valamelyest koalícióba egyesítik a munkavállalókat és a munkaadókat. A 10 és 1000 százalék közötti latin infláció viszont széttagolja a különböző érdekesoportokat, szembeállítja például a munkásságot a polgársággal. A 10 százalék alatti kúszó infláció a fenntartható gazdasági növekedéssel biztosítja a társadalom általános jólétét és annak kiszámítható növekedését. Lényegében ez volt a jellemző az 1950—1970-es évekre, amikor is a fogyasztói árak emelkedése az OECD-országokban évi átlagban nem érte el a 4 százalékot. Ezt a kiegyensúlyozott időszakot két fő külső tényező borította fel: az egyik a vietnámi háború, a másik a világpiacon árcsökkenés.

A szerző részletesen elemzi a hiper- és a latin inflációt. Szerinte mindkettőnek közvetlen kiváltó oka a költségvetési egyensúly teljes felborulása. De ez is csak a felszín, mögötte ugyanis több megoldatlan és kiéleződött konfliktus húzódik meg: a növekvő vagyoni és jövedelmi ellentétek, a súlyosbodó szegénység és a nagyarányú munkanélküliség. Mindezt a költségvetés (az állam) szinte már mérhetetlen inflációs pénzkibocsátással akarja megoldani, ami azonban csak tovább élezi a konfliktusokat.

Végezetül Maier az infláció újraelosztó hatását elemzi. Arra a meglepő következtetésre jut, hogy jórészt a sokat vitatott indexálás és a béralkuk eredményeként — a látszat ellenére — a jövedelmek az infláció folytán a bérek és a fizetések javára tolnak el.

E mögött azonban óriási az infláció újraelosztó hatása. „És néhány látványosan nagy spekulációs nyereség az emberekben azt az érzést kelti, hogy az egyenlőtlenség szélesebb körű és pusztítóbb lett, még ha nagyobb aggregátumokat tekintve, a jövedelemkülönbségek csökkentek is.” (89. old.) Az infláció nyertesei tehát az állásukat megtartó munkások és alkalmazottak, a spekulációs vállalkozások (a kalandor tőke) és a fekete gazdaság. A vesztesek: a sebezhető középosztály, a nyugdíjasok és a pénzüket vesztartalékoló lakosok tömegei.

Befejezésül a szerző változatlanul hitet tesz az indexálás csodaszere mellett: „... az indexálás valóban felcsillantja annak a lehetőségét, hogy a jövedelmek újraelosztása talán kiváltható a növekedésre vonatkozó konszenzus megteremtésével.” (97. old.)

A harmadik *S. Brittan* szociológus „Infláció és demokrácia” című tanulmánya. A szerző — jószerével csakúgy mint elődei — mindent a politika „nyakába varr”. Rendkívül érdekes és sajátosan aktuális a tanulmánynak az a része, amely a politikai konjunktúraciklusokat vizsgálja. A szerző szerint a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatottság színvonala a választások körül éri el a csúcspontját. Az infláció is a választásokat megelőzően a legalacsonyabb. A választások után jön a kiábrándulás: lanyhul a gazdasági növekedés, emelkedik a munkanélküliség, és növekszik az infláció. Más szavakkal: nincs átváltás, választási lehetőség az infláció és a munkanélküliség között, mindkettő a választási ciklus közepe felé éri el a tetőpontot. Mindezt a szerző a sokat vitatott Phillips-görbén bizonyítja, természetesen hipotetikus adatokkal. Szerinte azonban hosszú távon tartós („természetes”) munkanélküliségi rátával kell számolnunk, azaz a hosszú távú Phillips-görbe függőleges, és csak az infláció mértéke a változó. Ez a helyzet azonban súlyos veszélyeket rejt magában. Egyetértően idézi a szerző *Goodhartot*: „Ha a munkanélküliség természetes rátáját ár- és jövedelempolitikával nem tudjuk (sic!) elfogadhatóbb szintre leszorítani, sem a jelenlegi, talán mozdíthatatlan munkanélküliségi rátát az emberek számára elfogadhatóbbá tenni, úgy a nyugati gazdaságainak egy olyan belső ellentmondással kell együtt élniük, amely előbb-utóbb szétzúzhatja a jelenlegi rendszer demokratikus tökéletes szerkezetét”. (116. old.) (Az idézet 1975-ből való. Azóta a munkanélküliség csaknem változatlanul 8 százalék körüli az OECD-országokban, de az 1980—1981. évi két számjegyű inflációt sikerült leszorítani. *Ny. A.*)

A kötet második része főleg azt mutatja be, hogy az infláció hogyan csoportosítja át a jövedelmeket a különböző jövedelemtulajdosok között, és hogy nyugaton milyen terá-

piákat javasolnak a tudósok az infláció visszaszorítására.

Meglehetősen pesszimista az első tanulmány, amelyet *E. Foster* írt, „Kik az infláció vesztesei?” címmel. A szerző bevezetőjében a következőképpen foglalja össze álláspontját: „... a tartós inflációnak igen súlyos ára lehet az, hogy megdönti a bizalmunkat abban, hogy a társadalom képes megoldani saját problémáit, s olyan félelmeket táplál, hogy társadalmi szerződésünk felbomlik. A félelemmel harag párosul sokaknak azon gyanúja alapján, hogy az infláció egyszerűen a becsapásuk. Vesztesek vagyunk mindannyian, akik ezeket a félelmeket és frusztrációkat osztjuk”. (147. old.) Közismert az a tény is, hogy az infláció egyértelmű nyertese a költségvetés, de a növekvő adósságszolgálati kötelezettségek miatt e megállapítás mégis megkérdőjelezhető.

A szerző kevés reményt lát az amerikai infláció visszaszorítására. Több kutató egybevágo becslését idézi, amelyek szerint a drasztikus keresletcsökkentés („sokkterápia”) hatása: „Az inflációs ráta egyszázalékos lefaragása a bruttó nemzeti termék (GDP) 200 milliárd dolláros csökkenésével és 3 millió állás elvesztésével járna”. (151. old.) Hasonlóan vélekedik a kínálati oldal a beruházások növeléséről is: a nyereségadó például 25 milliárdos csökkentése a termelékenységet alig néhány (4) ezred százalékkal növelné. (A számítások az Egyesült Államokra vonatkoznak.) A számításokra és a tapasztalatokra hivatkozva a szerző megállapítja, hogy a közvetlen állami beavatkozás nem tudja visszaszorítani az inflációt. Mindamellet idézi az Egyesült Államok Gazdasági Fejlesztési Bizottságának álláspontját: „Az infláció súlyosan veszélyezteti gazdaságunk és társadalmunk alapjait ... a nemzeti önbizalmunkat vagy szövetségeseink bizalmát mi sem gyengíti jobban, mint az, ha az Egyesült Államok nem tudja az inflációt kézben tartani”. (158. old.)

A következő tanulmányt *D. Caplovitz* írta „Hogyan lehet a fizetésből kijönni? Miképpen birkóznak meg a családok az inflációval és a recesszióval?” címmel. A dolgozat két szempontból is figyelemre méltó a magyar olvasó számára. Először azért, mert a problémák kísértetiesen hasonlítanak a miénkhez. Másodszor azért, mert példát mutat a reprezentatív felvétel módszerére, amely 2000 kérdőíves felmérés és 90 mélyinterjú alapján következett arra, hogy az infláció milyen hatással van az Egyesült Államok 250 milliós lakosságára. Az 1976. évi felmérés szerint a családok 59 százaléka nem tudott az árakkal lépést tartani, 52 százaléka számára pedig az infláció „erős megpróbáltatást” jelentett. (Ugyanakkor ebben az évben az infláció nem érte el a 6 százalékot sem. Igaz ugyan, hogy a

fogyasztói árszint 1970-hez képest a másfélszeresére nőtt, és a munkanélküliség rátája 1976-ban 8,5 százalék volt. *Ny. A.*)

A leghátrányosabb helyzetben az alacsony jövedelműek voltak: a létminimum (amerikai terminológia szerint a szegénységi szint) alatt élők többsége nyugdíjas, betanított és segédmunkás, valamint a különböző etnikumokhoz (feketék, spanyolok, portoricoiak stb.) tartozók voltak.

A háztartások sokféle stratégiát alkalmaznak az infláció és a recesszió ellen. A családok a legkülönbözőbb formában törekednek jövedelmeik növelésére (másodállás, túlórázás, feleségek munkába állása). Fokozatosan, olykor drasztikusan csökkentik az alacsonyabb reáljövedelem mellett már luxusnak tekinthető fogyasztásukat. Bizonyos szolgáltatásokat a családok maguk végeznek el vagy egymást segítik az ilyen munkákban. Az inflációs időszakokra jellemző a nem legális, a fekete gazdaság elterjedése, amely egyes országokban az inflációval való megbirkózás fő stratégiáinak egyike lehet.

A szerző szerint igen szoros a kapcsolat a gazdaság helyzete és az emberek lelki épsége, illetve károsodása között. A gazdasági nehézségekért a megkérdozettek többsége a kormányt és a politikusokat tartotta felelősnek, a „legnagyobb gazembereknek” nevezték őket.

A második rész harmadik tanulmánya *I. Bernik, E. Sik* és *I. Svetlik* szerzőhármás dolgozata, címe: „Nyújtózkodni addig, ameddig a takaród ér”, alcíme: Összehasonlító tanulmány az infláció társadalmi következményeiről. Az elemzés azért érdemel figyelmet, mert a három összehasonlított ország közül az egyik Magyarország, a másik kettő az Egyesült Államok és Szlovénia.

A szerzők különválasztják az inflációnak a családok háztartására, illetve a családok tagjaira gyakorolt objektív és szubjektív hatását. Az objektív következmény az a mérhető hatás, amit az infláció a családok életszínvonalára kifejt, a szubjektív pedig, hogy ezt a családok hogyan viselik el, például: sztoikusán, panaszkodva, szenvedve stb. Az inflációtól sújtottak legnagyobb része szenved a növekvő terhek miatt. Jórészt azért is, mert „... az infláció növeli a lakosság kiváltságokat élvező és kiváltságoktól megfosztott részei között fennálló társadalmi különbségeket, ezzel pedig társadalmi instabilitást okoz.” (209. old.) Ez a tanulmány is sokoldalúan bizonyítja, hogy az infláció hatásai és következményei nem rendszerspecifikusak, de még csak nem is mutatnak különösebb eltérést a gazdagabb és a szegényebb országok „vesztes” rétegeit tekintve.

A kötet második részének utolsó, negyedik tanulmánya *E. Cordova* és *G. Starr* munkaiügyi szakértők dolgozata, amelynek címe:

„Az inflációról, a munkaügyi kapcsolatokról és a jövedelempolitikáról.” A címből is kitűnik, hogy a tanulmány elsősorban a kollektív szerződések témakörével foglalkozik: azzal, hogy az infláció milyen közvetlen és közvetett hatásokat gyakorol a béralkukra. A szerzők határozottan állást foglalnak az indexálás mellett, bár kifejtik, hogy a centralizálódott és növekvő hatalommal rendelkező szakszervezetek gyakran túlzott és fenyegető követelményei maguk is inflációs nyomást jelentenek. Ez „... különösen problematikus az olyan gazdasági környezetben, ahol a reálbérek folyamatos növelését már nem lehet kiindulópontul venni”. (218. old.)

Mint már említettem, a III. és IV. fejezetben olyan kérdésekről olvashatunk, amelyeknek széles körű szakirodalma létezik, ezért részletes ismertetés helyett csak felsorolom a III. fejezet 6 és a IV. fejezet 5 tanulmányát:

Vissi Ferenc: Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában;

Bodócsi András—Cinkotai János: Az állami irányítás módszerei a 80-as években;

Nyúl Emil: Gondolatok „Az állami irányítás módszerei az 1980-as évtizedben” című tanulmányhoz;

Boda György: Inflációs kényszerpályák;

Dr. Hoffmann Istvánné: Háztartás-gazdálkodás a mai Magyarországon (Részletek);

Salamin Pálné: A háztartások gazdálkodása az infláció körülményei között (Statisztikai elemzés a háztartás-statisztikai felvételek alapján);

Pogány Ágnes: A jegybank története 1914—1924 (Részletek);

Pető Iván—Szakács Sándor: A kötött gazdálkodás rendszerének kiépülése. Infláció, stabilizáció (1944—1946);

Peter Falush: Az 1945—46-os magyar hiperinfláció;

Varga István: A Gazdasági Főtanács feljegyzése a stabilizálással összefüggő ár- és valutaproblémák megoldása előkészítésének munkamenetéről;

Pik Katalin: Emlékek a régi inflációkról.

A felsoroltak közül mégis kiemelném *Varga István* feljegyzését a stabilizációval kapcsolatos feladatokról. Az ebben kitűzött határidők elgondolkodtatók ma, mikor a forint egy évtizede inflálódik:

— az illetékes miniszterek 3 napon belül határozzák meg a konkrét mezőgazdasági árakat és a mezőgazdasági munkabérek;

— egyidejűleg meg kell állapítani a lakbérek;

— 4—6 napon belül rendezendők az ipari munkabérek;

— 7—9 napon belül rendezendők a vasúti és egyéb közlekedési tarifák, valamint a közüzemi díjak;

— 10—35 napon belül konkrét ipari árakat kell megállapítani;

— 36—40 napon belül kell az egész rendszert felülvizsgálni és egyeztetni.

„Ily módon tehát az egész kérdés-komplexum 42 napon belül rendezhető, vagyis július 31-re a munka elvégezhető.” ... és 1946. augusztus 1-én bevezették a forintot, amely — kisebb ingadozásoktól és az 1951. decemberi ár- és bérrendezéstől eltekintve — lényegében stabil magyar valuta volt 1979-ig.

Dr. Nyilas András

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dícséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Petrovics Jánosné*, a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága csoportvezetőjét a területi statisztika módszertanának továbbfejlesztésében végzett közel négy évtizedes kiemelkedő munkájáért *elnöki dícséretben* részesítette.

Felmentés. *Dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1992. szeptember 30-i hatállyal elfogadta *dr. Király László György* lemondását a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága igazgatói megbízásáról.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

ESÉ vezetőségi ülés Ottawában. Az Európai Statisztikusok Értekezletének (ESÉ) vezetősége 1992. október 26—27-én Ottawában ülésezett. Az ülésen részt vett *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, az ESÉ Bureau-jának tagja.

Az ülés napirendjén az 1993. évi ESÉ értekezlet előkészítése szerepelt.

Kanadai tartózkodása során *dr. Vukovich Györgyöt* fogadta *I. P. Fellegi*, a Kanadai Statisztikai Hivatal elnöke.

Tárgyalások New Yorkban. 1992. október 29—30-án *dr. Vukovich György* New Yorkban megbeszéléseket folytatott *W. Seltzerrel*, az ENSZ Statisztikai Hivatalának igazgatójával és az ENSZ Népesedési Alapjának (United Nations Fund for Population Activities — UNFPA) képviselőjével.

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága 1992. november 9. és 13. között nemzetközi konzultációt tartott Bécsben, melynek az Európai Összehasonlítási Program (European Comparison Project — ECP) volt a témája. Az ECP a GDP és összetevői reálérték-összehasonlításának, illetve a vásárlóerő-paritások számításának programja. A konzultáción áttekintették az 1990. évi európai összehasonlítás előzetes eredményeit, és meghatározták a végleges eredmények kialakításának módját. Egyúttal kidolgozták az 1993. évi összehasonlítás módszertani elveit és lebonyolításának ütemtervét.

A konzultáción a magyar Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Szilágyi György*, a köz-

gazdaság-tudomány doktora, statisztikai főtanácsos, főosztályvezető-helyettes, *Széll Lajos* főmunkatárs és *Szekeres József* főelőadó képviselte.

Konferencia. Kisterületi statisztika és felvételtervezés címmel a Statisztikai Felvételekkel Foglalkozó Nemzetközi Bizottság (International Association of Survey Statisticians — IASS), a lengyel Központi Statisztikai Hivatallal és Lengyel Statisztikai Társasággal közösen konferenciát rendezett.

A jórészt kisterületi eljárások módszertanával foglalkozó tanácskozáson magyar részről *dr. Marton Ádám* kandidátus, statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője, *Éltető Ödön* statisztikai főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese és *Mihályffy László*, a KSH osztályvezetője vettek részt. Utóbbi előadást tartott „A kisterületi becslések magyarországi eredményei és problémái” címmel, *dr. Marton Ádám* pedig felkért hozzászólóként fejtette ki véleményét.

Dr. Nyilas András (1927—1992). 1992. október 31-én hirtelen elhunyt *dr. Nyilas András* közgazdász, a közgazdaság-tudomány doktora, a Gazdaságkutató Intézet ny. igazgatóhelyettese.

A Közgazdaság-tudományi Egyetem elvégzése után, 1951-ben lépett a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába. 1965-ben az akkor létrehozott Gazdaságkutató Intézet tudományos osztályvezetője, majd igazgatóhelyettese lett és 1987. évi nyugdíjba vonulásáig töltötte be ezt a megbízatást.

1968/69-ben Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokban tanulmányozta a gazdaság-elemzés és prognosztizálás legújabb módszereit és a nemzeti vagyoni számbavételét. Ez utóbbi témakörben védte meg 1990-ben doktori értekezését. (A kandidátusi fokozatot 1982-ben szerezte meg „A világgazdasági kihívás és Magyarország” témaköréből.)

Dr. Nyilas András tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottságának és több nemzetközi tudományos társaságnak. Számos tudományos mű szerzője és társszerzője volt, élete során több mint kétszáz tanulmánya és cikke jelent meg. Személyében folyóiratunk is egyik legjelesebb szerzőjét és recenzensét gyászolja.

Emlékét kegyelettel őrizzük.

Dr. Mádai Lajos (1917–1992.) 1992. november 12-én elhunyt dr. Mádai Lajos demográfus, c. egyetemi tanár, a Nemzetközi Népeségtudományi Unió tagja.

Sokoldalú demográfiai-statisztikai munkásságát, tanulmányait követően, 1939-ben a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatában kezdte.

Élete során elsősorban igazságügyi és egészségügyi statisztikával, epidemiológiai és orvostörténeti kutatásokkal foglalkozott. A Semmelweis Orvostudományi Egyetemen adjunktusként, később pedig, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszékén docensként működött közre a demográfia oktatásában. 1989-ben nyerte el a c. egyetemi tanári címet. Kutatási eredményei gyakran jelentek meg a *Statisztikai Szemle* hasábjain.

Emlékét kollégái kegyelettel őrzik.

Statisztikusok tapasztalatcseréje. A Központi Statisztikai Hivatal 1992. november 9. és 11. között munkaülést rendezett, melyre angol statisztikusokat is meghívtak. Az ülésen *dr. Lendvai János*, a KSH elnökhelyettese elnökölt. A tanácskozáson a magyar szakemberek beszámoltak az angliai tanulmányútjaikon szerzett tapasztalataikról.

A nyitóelőadást *Cathy Wiker*, az angliai Civil Service College munkatársa tartotta „Az Egyesült Királyság Kormányzati Statisztikai Szolgálat oktatási filozófiájának és gyakorlatának bemutatása” címmel.

A háromnapos tanácskozás témái az emberi erőforrások, a vállalati regiszterek, a mezőgazdasági statisztika, valamint az adatok számítógépes feldolgozása voltak.

Számítástechnikai szeminárium. A Központi Statisztikai Hivatal 1992. szeptember 30. és október 4. között a nemzetközi CD-ROM-projekt lezárásaként szemináriumot rendezett. A nemzetközi tapasztalatcserén a fejlődő országok szakemberei beszámoltak a

CD-ROM-fejlesztések, -eljárások során szerzett tapasztalataikról.

Sajtótájékoztató a KOPINT-DATORG Rt.-nél. 1992. november 24-én *Szamuely László*: Változó struktúra, változó ipari társadalom című könyvét (KOPINT-DATORG Rt. Budapest, 1992. 299 old.) mutatták be a sajtó képviselőinek. *Köves András*, az Rt. tudományos vezérigazgató-helyettesének bevezetője után a kötet szerzője, az Rt. tudományos tanácsadója ismertette a közel másfél évtizede elkezdett kutatás eredményeit összefoglaló mű egyes fejezeteinek főbb mondani-valóját.

A fogyasztóiár-statisztikáról és a létminimum számításáról rendezett vitaülést a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága és a Magyar Statisztikai Társaság 1992. november 5-én. A vitaindító előadást *dr. Zafír Mihály* statisztikai főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese tartotta. (A vitaindító előadást és a vitáról szóló beszámolót a *Statisztikai Szemle* következő számaiban közöljük.)

Előadás. A kérdőívek történetének hazai korszakai (XVI.—XVII. sz.) címmel *dr. Justin Stagl*, a Salzburgi Egyetem professzora előadást tartott a Hivatalban 1992. november 12-én. Az előadó az emberigondkodás-történet és a tudománytörténet nézőpontjából vizsgálta a kérdőíves megkérdezés történetét a téma szociológia- és filozófiatörténeti aspektusára is rámutatva.

Felhívás. Az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (European Society for Population Economics — ESPE) 1993. június 3. és 6. között Budapesten tartja hetedik éves ülését, amelynek napirendjén a következő témák megvitatása szerepel: öregedés és társadalombiztosítás, belföldi és nemzetközi vándorlás, családok és háztartások, egészségügy, a generációkon belüli és közötti jövedelemeloszlás, időskori megtakarítások és a népességöregedés, népességgazdasági fejlődés, az átalakulás demográfiai problémái. A Programbizottság tagjai: *K. F. Zimmermann*, elnök (München), *R. Faini* (Brescia), *Horváth Róbert* (Budapest), *Ch. M. Schmidt* (München).

Az ülésre 1993. február 15-ig lehet előadással jelentkezni — az előadás rövid kivonatával — a Programbizottság elnökénél. Az üléssel kapcsolatos felvilágosítást *dr. Miltényi Károlytól*, a Szervezőbizottság elnökétől (Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, V. Semmelweis u. 9.) lehet kérni.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

FIENBERG S. E.:

A STATISZTIKA RÖVID TÖRTÉNETE

(A brief history of statistics in three and one-half chapters: a review essay.) — *Statistical Science*. 1992. 2. sz. 208–225. p.

A tanulmány, eredeti rendeltetését tekintve egy könyv ismertetése és bírálata, mely a valószínűség-számításokat és általában a statisztika történetével foglalkozó következő hét monográfiát értékeli:

Daston, L. F.: Classical probability in the enlightenment. Princeton Univ. Press. 1988.

Gigerenzer, G.: The empire of chance. How probability changed science and everyday life. Cambridge Univ. Press. 1989.

Hald, A.: A history of probability and statistics and their applications before 1750. Wiley. New York. 1990.

The probabilistic revolution. 1. köt. Ideas in history. Szerk.: *Krüger, L.* MIT Press. 1987.

The probabilistic revolution. 2. köt. Ideas in the sciences. Szerk.: *Krüger, L.* Press. 1987.

Porter, I. M.: The rise in statistical thinking, 1820–1900. Princeton Univ. Press. 1986.

Stigler S. M.: The history of statistics: the measurement of uncertainty before 1900. Harvard Univ. Press. 1986.

A szerző azonban messze meghaladja a kitűzött célt: a bemutatott kötetekre támaszkodva önálló és átfogó képet ad a statisztika tudományának mintegy három évszázados fejlődéséről.

E hosszú fejlődéstörténetet a szerző négy szakaszra bontva tárgyalja; ez a négy szakasz alkotja a tanulmány négy — pontosabban három és fél — fejezetét. Az első, 1750-ig tartó periódus az előtörténet: közel száz esztendő eredménye a klasszikus valószínűség-elmélet kialakulása. A második, 1750-től 1820-ig terjedő szakaszban jelenik meg a statisztikai következtetés gondolata; ezt a bő fél évszázadot tekinthetjük a matematikai statisztika kezdetének. A harmadik, 1820 és 1900 közötti periódus fő eseménye a regresszió- és korreláció-elemzés módszerének

kidolgozása. Végül a negyedik szakasz a századfordulótól egészen napjainkig tart; a legfrissebb eredmények azonban ma még nem ítélték meg kellő megalapozottsággal, ezért a szerző csak az 1950-es évekig tárgyalja e periódus történéseit.

Hol kezdődik a statisztika története? — ez az a kérdés, amellyel mindenkinek szembe kell néznie, aki e tudomány előzményeit kutatja. Ha abból indulunk ki, hogy minden tudományban szükség van mérésre, a statisztika pedig nem más, mint a mérés logikája, akkor a statisztika történetének át kell fognia valamennyi tudomány történetét. Ez azonban túlságosan parttalan felfogás; célszerűbbnek látszik egy szűkebb értelmezést elfogadni s ennek megfelelően időben későbbre tenni a szorosán vett statisztika kezdetét. Sokan *J. Graunt* munkásságát tekintik kiindulópontnak, s valóban *Graunt* demográfiai vizsgálatai joggal nevezhetők a modern kvantitatív adatelemzés előképének. E vizsgálatok azonban tisztán leíró jellegűek, hiányzik belőlük a statisztikai gondolkodás magvát alkotó valószínűségi szemlélet. Helyesebb ezért inkább azoknak a tudósoknak — a XVI. században élt olasz matematikus *G. Cardano*, majd a francia *B. Pascal*, még később pedig *J. Bernoulli* és *A. de Moivre* — nevéhez kötni a statisztika kialakulását, akik úttörő szerepet játszottak a valószínűségen alapuló statisztikai módszerek kidolgozásában.

A klasszikus valószínűség-elmélet gyökerei — amint azt a tudománytörténészek úgyszólván mindegyike megjegyzi — a szerencsejátékhoz nyúlnak vissza. Ugyanakkor azonban látni kell azt is, hogy az e kérdéskörrel foglalkozó tudósok közül sokan (például *Pascal*) mélyen hívő emberek voltak, akiknek gondolkodását elsősorban teológiai — Isten

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratoikkal ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratoikkal ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

létével és szerepével kapcsolatos — problémák foglalkoztatták. Érdekes módon e tudósok szinte kivétel nélkül hittek a világ determinisztikus jellegében — abban, hogy Isten semmit sem hagy a véletlenre —, mégis a véletlen, a valószínűség törvényeit kutatták.

Bár a statisztika történetének ebben az első, a XVIII. század közepéig tartó szakaszában jött létre az, amit ma klasszikus valószínűség-elméletnek nevezünk, a valószínűségi szemlélet adatok elemzésére történő alkalmazása még váratott magára. Az adatelemzésnek azok a példái, amelyek ezen időszakból származnak — mindenekelőtt a már említett Graunt halandósági vizsgálatai — döntően leíró jellegűek voltak, s nem támaszkodtak a véletlen és a bizonytalanság fogalmára. Ugyanakkor azonban a későbbiekben épp Graunt munkássága ösztönzött számos olyan kutatást, amelyek már felhasználták a valószínűség-elmélet eszköztárát. Így például *J. Arbuthnot* a binomiális modell alkalmazásával igyekezett ellenőrizni Grauntnak a nemek arányára vonatkozó megállapítását, a holland matematikus és fizikus, *Ch. Huygens* pedig valószínűségi értelmezést adott a Graunt által kidolgozott halandósági táblának.

A statisztika történetének második, 1750-től 1820-ig tartó szakaszát két, egymáshoz szorosan kapcsolódó áramlat jellemezte. Az egyik a valószínűségen alapuló következtetés gondolatának megjelenése, a másik pedig a legkisebb négyzetek módszerének kialakulása. A valószínűségi következtetés területén mindenekelőtt *T. Bayes* és *P. S. Laplace* alkotott maradandót; az előbbi nevéhez fűződik többek között a két esemény feltételes, illetve feltétel nélküli valószínűsége közötti kapcsolatot leíró ún. Bayes-tétel, az utóbbiéhoz pedig a központi határeloszlás tétele, amelynek segítségével igazolható, hogy független valószínűségi változók összege közelítőleg normális eloszlású.

Az áramlat másik ágát ebben az időszakban azon általános statisztikai megközelítésmód kidolgozása jelentette, amelynek célja különböző megfigyelések összekapcsolása volt, s amely végül elvezetett a napjaink statisztikai elemzéseiben meghatározó szerepet játszó legkisebb négyzetek módszeréhez. Mindezen fejlemények mögött alapvetően a csillagászat gyakorlati problémái álltak: ezen problémák megoldására javasolta *J. T. Mayer* a matematikai egyenletek kombinálásának s ezen keresztül redukálásának azt az újszerű módját, amelyet azután Laplace fejlesztett tovább, s amely 1805-ben *A. M. Legendre* révén nyerte el végső, a legkisebb négyzetek módszereként ismert formáját.

Hogyan kapcsolódott egymáshoz a statisztika története második periódusának ez a két

fő vonulata? A döntő fordulat a nagy német matematikus, *C. F. Gauss* munkássága volt, aki 1809-ben megjelent művében igazolta a normális eloszlású hibatényezők alkalmazását lineáris egyenletrendszerekben. Ez a tanulmány nagy hatással volt Laplace-ra, aki felismerte, hogy a hibatényezők normális eloszlása az általa kidolgozott központi határeloszlás tételből is levezethető. Így épült be a valószínűségi szemlélet a legkisebb négyzetek módszerének alkalmazásába, s így jött létre az, amit Gauss—Laplace-szintézisnek nevezhetünk. Ez a szintézis valóban forradalmi jelentőségű volt: a hibák normális eloszlására vonatkozó elképzelések ötvözése a legkisebb négyzetek elvén nyugvó görbeillesztési eljárással egy olyan valószínűségi alapú adatelemzési módszert eredményezett, amelynek napjainkban is kiemelkedő helye van a statisztika eszköztárában.

A statisztika fejlődésének harmadik, 1820-tól 1900-ig tartó szakasza az elért eredmények tekintetében két kisebb periódusra tagolható. Az 1870-es évek végéig nem történt igazi áttörés a módszerek tökéletesítésében. A belga csillagász és matematikus, *A. Quetelet* munkássága — így az „átlagember” fogalmának bevezetése —, továbbá a valószínűség újfajta, objektív gyakoriságként történő értelmezésének a megjelenése kétségkívül gazdagította a tudományt, mégsem ért fel az előző korszak nagy felfedezéseivel: a legkisebb négyzetek módszerének a kidolgozásával s e módszernek a normális eloszlással való összekapcsolásával.

Az 1880-as évektől azonban lényegesen felgyorsultak az események: az angliai „négyesfogat” *F. Galton*, *F. Y. Edgeworth*, *K. Pearson* és *G. V. Yule* tevékenységének köszönhetően ebben az időben születtek meg azok a módszerek — a korreláció- és regresszió-számítás, valamint a χ -négyzet próba —, amelyek a modern statisztikai elemzés magját alkotják. Ha az előző korszak betetőzéseként Gauss—Laplace-szintézisről beszéltünk, úgy erre a korszakra egy újabb, második szintézis tette fel a koronát: az, amelynek révén Yule a korreláció- és regresszió-számítás terén elért eredményeket összekapcsolta a korábbi periódus nagy teljesítményeivel: a legkisebb négyzetek módszerével és a hibák normális eloszlására vonatkozó elképzelésekkel.

A statisztika történetének negyedik, a századfordulótól napjainkig tartó szakaszát a szerző csupán az 1950-es évekig követi nyomon. Ennek a mintegy fél évszázadnak az angol *R. Fisher* és a lengyel *J. Neyman* voltak meghatározó személyiségei. Mindkettőjük munkássága két rendkívül fontos területet foglalt magába: egyrészt a hipotézisek ellenőrzésének, a szignifikancia-tesztnek a kérdését, másrészt pedig a randomizálás, vagyis a

véletlen elvén alapuló kísérletezés, illetve a véletlenszerű kiválasztás, a mintavétel problémáját. Ez utóbbi témakörben tevékenységük forradalmi újszerűsége abban rejlett, hogy a véletlen elemét a kutatás-tervezésen keresztül vitték be a statisztikai elemzésbe. A hagyományos felfogás szerint — s ezt a felfogást tükrözte a Gauss—Laplace-szintézis is — a véletlen a természet sajátossága; a Fisher és Neyman által kidolgozott módszerekben ezzel szemben a véletlen tudatos emberi beavatkozás eredménye. A randomizálás, illetve a véletlen mintavétel segítségével a kutató mintegy mesterségesen idézi elő azt, amit a korábban eredendően meglevőnek, a természet szerves részének tartottak.

A tanulmány legvégén Fienberg visszatér a szorosán vett könyvbírálatához, s egyenként értékeli a korábban említett hét kötetet, s felállít egy — a kötetek értékét tükröző — fontossági sorrendet. Első helyen *S. M. Sigler* művét ajánlja egyrészt szakmai alapossága, másrészt a technikai részletek és a kortörténeti háttér kiegyensúlyozott tárgyalása, harmadrészt pedig a szerző élvezetes stílusa miatt. Ezt követi *I. M. Porter* munkája, a lista végére pedig *A. Hald* könyve került.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

KISH, L.:

SÚLYOZÁS KÜLÖNBŐZŐ P_i -K KERETÉBEN

(Weighting for unequal P_i .) — *Journal of Official Statistics*. 1992. 2. sz. 183—200. p.

A reprezentatív felvételek megfigyelt adatainak súlyozása a becslések, az eredmények értékelése szempontjából kulcsfontosságú. Bármilyen felvételtől legyen is szó, mindenekelőtt az egyedileg megfigyelt adatok átlagolását vagy felszorozását kell pontos módon elvégezni. A szerző véleménye szerint azonban e problémákat nem lehet egyszerűen megoldani. A tanulmányban a súlyozással kapcsolatos kérdések megválaszolásához kíván segítséget nyújtani igen bőséges szakirodalommal, valamint azáltal, hogy ráirányítja a figyelmet a legalapvetőbb kérdésekre.

Néhány súlyozással kapcsolatos tipikus kérdés: a nagysággal arányos valószínűségi kiválasztás és az annak megfelelő súlyozás; mikor kell, kell-e egyáltalán a megfigyelési adatokat súlyozni; figyelembe kell-e venni a nemválaszolási arányokat; mikor függ erősen a becslés eredménye a súlyozástól; hogyan határozhatók meg a megfelelő súlyok; hogyan alkalmazhatók a súlyok; hogyan végezhető el a súlyozás gyakorlatilag számítógépekkel.

A szakirodalom az egyenletes és független eloszlású valószínűségű változók kapcsán

általában szükségesnek tartja a súlyozás említését. A mintavételi módszerek ugyanakkor leginkább a kiválasztási eljárásokat ismertetik. A felvételi tervben azonban a kiválasztás és a becslés nem választható el egymástól. Így a súlyozás megoldása valójában része mind a kiválasztási, mind a becslési eljárásnak. A szakkönyvek azonban a súlyozást nem egy esetben csak bizonyos részleges összefüggéseiben tárgyalják, mint például a rétegzés, a nemválaszolás vagy a szórás csökkentése.

A súlyozással kapcsolatos irodalom több irányból közelíti meg ezt a kérdést. A szerző nagyon gyakorlati megközelítésből kiindulva segítséget próbál nyújtani a szakembereknek annak eldöntésében, hogy miért, mikor és hogyan kell a megfigyelési adatokat súlyozni.

Tökéletes, minden szempontból kielégítő megoldásokat természetesen nem lehet találni, de azt végül is el kell dönteni, hogy nem egyenlő kiválasztási valószínűsések mellett miként súlyozunk, illetve milyen modelleket használjunk.

A súlyozás szükségessége mellett hét szempontot sorol fel a tanulmány. Ezek a következők:

- nem azonos valószínűséggel történő kiválasztás a költségek és a szórás csökkentése érdekében;
- a minta különböző területekhez, csoportokhoz történő allokációjának korrekciója;
- a mintavételi keret problémáinak csökkentése például olyan esetekben, amikor a kiválasztási egység kis klasztereket jelent, s a megfigyelési egység ezen belül kerül valamilyen módon kijelölésre (például háztartás, személy);
- a nemválaszolás kiegyenlítése, ami néha a lefedés problémáival együtt oldható meg;
- a becslés javítása például utólagos rétegzés esetén;
- külső kontroll-lehetőségek is a súlyozás felülvizsgálatához vezethetnek: ilyenek például a célsokaság és a mintára vonatkozó információk, bizonyos megoszlások stb.;
- egyre gyakoribb a különböző minták együttes (kombinált) felhasználása, amely valamilyen módon hatással van, illetve kell, hogy legyen a súlyozásra.

A súlyozás gyakorlati megvalósítására négy különböző lehetőség kínálkozik:

- az egyedi adatok súlyozása, ami különösen gyakori és flexibilis akkor, ha modern számítástechnika áll rendelkezésre (például a P_j kiválasztási és az r_j válaszolási arányok kombinációja); ez azonban nem mindig vezet torzítatlan becslésekhez, valójában célszerű a célsokaság ismert, a kiválasztásnál használt súlyait használni;
- sok esetben egyes csoportok súlyozott adatainak használata a célszerű és ad jó eredményt;
- sokszor az elemi adatok többszöröse vezet jó súlyozatlan becslésekhez, különösen a nemválaszolások korrekciójánál;
- bizonyos esetekben indokolt lehet a minta csökkentése elhagyások segítségével, amikor egyes csoportoknál nagyon nagy a kiválasztási arány (ezt a módszert, amely végül is információvesztéssel jár, ritkábban alkalmazzák, de van létjogosultsága az „önsúlyozás” biztosítása érdekében).

A tanulmány felsorol néhány olyan esetet is, amelyek a súlyozás ellen szólnak. A súlyozás ugyanis bonyolulttá teheti a számításokat még akkor is, ha nagy számítógépek állnak rendelkezésre. A bonyolultság pedig hibaforrást is jelent. A súlyozás esetlegessége

véletlen elvén alapuló kísérletezés, illetve a véletlenszerű kiválasztás, a mintavétel problémáját. Ez utóbbi témakörben tevékenységük forradalmi újszerűsége abban rejlett, hogy a véletlen elemét a kutatás-tervezésen keresztül vitték be a statisztikai elemzésbe. A hagyományos felfogás szerint — s ezt a felfogást tükrözte a Gauss—Laplace-szintézis is — a véletlen a természet sajátossága; a Fisher és Neyman által kidolgozott módszerekben ezzel szemben a véletlen tudatos emberi beavatkozás eredménye. A randomizálás, illetve a véletlen mintavétel segítségével a kutató mintegy mesterségesen idézi elő azt, amit a korábban eredendően meglevőnek, a természet szerves részének tartottak.

A tanulmány legvégén Fienberg visszatér a szorosán vett könyvbírálatához, s egyenként értékeli a korábban említett hét kötetet, s felállít egy — a kötetek értékét tükröző — fontossági sorrendet. Első helyen *S. M. Sigler* művét ajánlja egyrészt szakmai alapossága, másrészt a technikai részletek és a kortörténeti háttér kiegyensúlyozott tárgyalása, harmadrészt pedig a szerző élvezetes stílusa miatt. Ezt követi *I. M. Porter* munkája, a lista végére pedig *A. Hald* könyve került.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

KISH, L.:

SÚLYOZÁS KÜLÖNBÖZŐ P_i -K KERETÉBEN

(Weighting for unequal P_i .) — *Journal of Official Statistics*. 1992. 2. sz. 183–200. p.

A reprezentatív felvételek megfigyelt adatainak súlyozása a becslések, az eredmények értékelése szempontjából kulcsfontosságú. Bármilyen felvételtől legyen is szó, mindenekelőtt az egyedileg megfigyelt adatok átlagolását vagy felszorozását kell pontos módon elvégezni. A szerző véleménye szerint azonban e problémákat nem lehet egyszerűen megoldani. A tanulmányban a súlyozással kapcsolatos kérdések megválaszolásához kíván segítséget nyújtani igen bőséges szakirodalommal, valamint azáltal, hogy ráirányítja a figyelmet a legalapvetőbb kérdésekre.

Néhány súlyozással kapcsolatos tipikus kérdés: a nagysággal arányos valószínűségi kiválasztás és az annak megfelelő súlyozás; mikor kell, kell-e egyáltalán a megfigyelési adatokat súlyozni; figyelembe kell-e venni a nemválaszolási arányokat; mikor függ erősen a becslés eredménye a súlyozástól; hogyan határozhatók meg a megfelelő súlyok; hogyan alkalmazhatók a súlyok; hogyan végezhető el a súlyozás gyakorlatilag számítógépekkel.

A szakirodalom az egyenletes és független eloszlású valószínűségű változók kapcsán

általában szükségesnek tartja a súlyozás említését. A mintavételi módszerek ugyanakkor leginkább a kiválasztási eljárásokat ismertetik. A felvételi tervben azonban a kiválasztás és a becslés nem választható el egymástól. Így a súlyozás megoldása valójában része mind a kiválasztási, mind a becslési eljárásnak. A szakkönyvek azonban a súlyozást nem egy esetben csak bizonyos részleges összefüggéseiben tárgyalják, mint például a rétegzés, a nemválaszolás vagy a szórás csökkentése.

A súlyozással kapcsolatos irodalom több irányból közelíti meg ezt a kérdést. A szerző nagyon gyakorlati megközelítésből kiindulva segítséget próbál nyújtani a szakembereknek annak eldöntésében, hogy miért, mikor és hogyan kell a megfigyelési adatokat súlyozni.

Tökéletes, minden szempontból kielégítő megoldásokat természetesen nem lehet találni, de azt végül is el kell dönteni, hogy nem egyenlő kiválasztási valószínűségeket mellett miként súlyozunk, illetve milyen modelleket használjunk.

A súlyozás szükségessége mellett hét szempontot sorol fel a tanulmány. Ezek a következők:

- nem azonos valószínűséggel történő kiválasztás a költségek és a szórás csökkentése érdekében;
- a minta különböző területekhez, csoportokhoz történő allokációjának korrekciója;
- a mintavételi keret problémáinak csökkentése például olyan esetekben, amikor a kiválasztási egység kis klasztereket jelent, s a megfigyelési egység ezen belül kerül valamilyen módon kijelölésre (például háztartás, személy);
- a nemválaszolás kiegyenlítése, ami néha a lefedés problémáival együtt oldható meg;
- a becslés javítása például utólagos rétegzés esetén;
- külső kontroll-lehetőségek is a súlyozás felülvizsgálatához vezethetnek: ilyenek például a célsokaság és a mintára vonatkozó információk, bizonyos megoszlások stb.;
- egyre gyakoribb a különböző minták együttes (kombinált) felhasználása, amely valamilyen módon hatással van, illetve kell, hogy legyen a súlyozásra.

A súlyozás gyakorlati megvalósítására négy különböző lehetőség kínálkozik:

- az egyedi adatok súlyozása, ami különösen gyakori és flexibilis akkor, ha modern számítástechnika áll rendelkezésre (például a P_j kiválasztási és az r_j válaszolási arányok kombinációja); ez azonban nem mindig vezet torzítatlan becslésekhez, valójában célszerű a célsokaság ismert, a kiválasztásnál használt súlyait használni;
- sok esetben egyes csoportok súlyozott adatainak használata a célszerű és ad jó eredményt;
- sokszor az elemi adatok többszöröse vezet jó súlyozatlan becslésekhez, különösen a nemválaszolások korrekciójánál;
- bizonyos esetekben indokolt lehet a minta csökkentése elhagyások segítségével, amikor egyes csoportoknál nagyon nagy a kiválasztási arány (ezt a módszert, amely végül is információvesztéssel jár, ritkábban alkalmazzák, de van létjogosultsága az „önsúlyozás” biztosítása érdekében).

A tanulmány felsorol néhány olyan esetet is, amelyek a súlyozás ellen szólnak. A súlyozás ugyanis bonyolulttá teheti a számításokat még akkor is, ha nagy számítógépek állnak rendelkezésre. A bonyolultság pedig hibaforrást is jelent. A súlyozás esetlegessége

növelheti a szórást, különösen akkor, ha a mintavételi keret hiányos, ami gyakorlatilag úgy is felfogható, mintha nagysága valamilyen egynél nagyobb számmal arányosan csökkenne. A súlyozás ellen szólhat az is, hogy az átlagos négyzetes eltérés általában kisebb a súlyozatlan, de torzított becslések esetében. Ha pedig modelleket használunk, akkor nincs szükség súlyozásra, a mintavételi torzítás kiküszöbölésére. Néha a közvélemény is ellenzi a súlyozást, amelynek segítségével az egyes tényezők szerepét a végeredmény kialakításában lényegesen befolyásolni lehet. Erre példa lehet az, ha a tömegtájékoztató a fogyasztóiár-index egészével szemben annak csak egy kiugró elemét hangsúlyozza.

Bizonyos esetekben nem túl komplikált számításokkal a szórás növekedését a torzítás csökkenésével ki lehet egyenlíteni. A módszer lényege a súlyozott és a súlyozatlan adatok összehasonlító elemzésében rejlik. E megoldás gondolatmenete azonban nem számolt négy fontos tényezővel: a súlyozással kapcsolatos költségekkel és nehézségekkel, az önsúlyozásos minták előnyeivel, a súlyozott és a nem súlyozott minták kombinált alkalmazásának kedvező lehetőségével, valamint a bonyolultabb statisztikák, például a regressziós együttható követelményeivel.

Az önsúlyozásos mintáknak számos előnyük van, így igen gyakran alkalmazzák azokat. Az önsúlyozásos minták és az egyenlő valószínűségű kiválasztás között azonban van bizonyos különbség, amit tisztán kell látni. Így bizonyos kis klaszterek esetében, ha a véletlen mintavétel „kétlépcsős”, a kapott minta már nem önsúlyozásos. Hasonló a helyzet a nemválaszolással. Így a véletlen kiválasztás tulajdonképpen nem vezet minden esetben önsúlyozásos becsléshez.

Hasonló eltérések találhatók az egyenlő valószínűséggel történő kiválasztás és az egyszerű véletlen mintavétel között. Mindezek ellenére azért használhatók az ilyen minták, mert robusztusak. Nagysággal arányos valószínűségi kiválasztást akkor kell használni, ha a mintavétel célja azt egyértelműen indo-

kolja. A mintát tervezőnek kellőképpen mérlegelni kell az előnyöket és a hátrányokat. A véletlen minták tervezése kellő tapasztalattal, ügyességet igényel.

Sok esetben a statisztikusokat a torzítás szó megzavarja. Pedig a mintavétel módjától függő torzítás a mintából becsülhető, s ezt meg is kell tenni. Különösen komplex mintáknál fontos ez, mert az egyik változó becslése lehet erősen torzított, míg a másiké nem. Sokszor azonban a mintavételi hiba növekedése elmarad a torzításétól.

Az összegek becslése általában érzékeny a súlyok torzítására, az átlagoké kevésbé. Külön problémát jelent a nemválaszolás, ami világszerte növekvő tendenciájú. Az al csoportok átlagainak szórása a minta nagyságának csökkenésével arányosan növekszik. Az alcsoportok közötti különbségek mérésénél nagyobb problémák állnak elő, mivel a szórások összeadódnak és sokszor a torzítás is egy irányba hat. Az analitikus statisztikák (például regressziós együtthatók) esetében nem könnyű a szórás és torzítás viszonyának értékelése. Amennyiben a súlyozott és súlyozás nélküli statisztikák között nagy különbség van, a tanulmány az első használatát javasolja.

Végül a szerző felteszi a kérdést, hogy súlyozunk vagy ne súlyozunk? A legtöbb felvétel nem csak egy-egy változó becslését szolgálja, hanem számosét. Lehetetlen minden változót alcsoportonként részletesen elemezni. Talán az átlagok becslésénél súlyozni kellene, míg a regressziós becslések jók lehetnek súlyozás nélkül is.

Az utóbbi évek szakirodalma a kompromisszumokat keresi. A speciális helyzetekhez azonban alkalmazkodni kell, nem lehet általános szabályt adni. Célszerű a szélsőségesen nagy súlyok alkalmazását kerülni (trimming), valamint bizonyos összevonásokat (shrinkage) alkalmazni. Kétségtelen viszont, hogy a többcélú minták és felvételek esetében még további kutatásokra van szükség.

(Ism.: Marton Ádám)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GUGER, A.:

AZ OSZTRÁK IPAR BÉRKÖLTSÉGEINEK VERSENYPÉSSÉGE

(Lohnstückkostenposition der Industrie 1991 verbessert.)
— *WIFO Monatsberichte*. 1992. 7. sz. 381—386. p.

Az ipar nemzetközi versenyképességét egyaránt befolyásolja a bér- és a tőkeköltségek alakulása, tehát nem közömbös, hogy egységnyi termelékenységjavulást mekkora bérnövekedés mellett érnek el. A tanulmány-

ban közölt nemzetközi statisztikai adatok szerint az 1980-as években a munka viszonylag olcsóbbá vált a tőkéhez képest, a termelékenység gyorsabban nőtt, mint a reálbér, és fontosabbak lettek az innovációs hatások, mint a vállalati költségek.

A szerző a béreket és közterheit országok szerint vizsgálva megállapítja, hogy Ausztria feldolgozóiparának 1991. évi, 214 schillinges órabérszínvonalához viszonyítva a német (129%), a svájci (125%), a norvég (120%), a

növelheti a szórást, különösen akkor, ha a mintavételi keret hiányos, ami gyakorlatilag úgy is felfogható, mintha nagysága valamilyen egynél nagyobb számmal arányosan csökkenne. A súlyozás ellen szólhat az is, hogy az átlagos négyzetes eltérés általában kisebb a súlyozatlan, de torzított becslések esetében. Ha pedig modelleket használunk, akkor nincs szükség súlyozásra, a mintavételi torzítás kiküszöbölésére. Néha a közvélemény is ellenzi a súlyozást, amelynek segítségével az egyes tényezők szerepét a végeredmény kialakításában lényegesen befolyásolni lehet. Erre példa lehet az, ha a tömegtájékoztató a fogyasztóiár-index egészével szemben annak csak egy kiugró elemét hangsúlyozza.

Bizonyos esetekben nem túl komplikált számításokkal a szórás növekedését a torzítás csökkenésével ki lehet egyenlíteni. A módszer lényege a súlyozott és a súlyozatlan adatok összehasonlító elemzésében rejlik. E megoldás gondolatmenete azonban nem számolt négy fontos tényezővel: a súlyozással kapcsolatos költségekkel és nehézségekkel, az önsúlyozásos minták előnyeivel, a súlyozott és a nem súlyozott minták kombinált alkalmazásának kedvező lehetőségével, valamint a bonyolultabb statisztikák, például a regressziós együttható követelményeivel.

Az önsúlyozásos mintáknak számos előnyük van, így igen gyakran alkalmazzák azokat. Az önsúlyozásos minták és az egyenlő valószínűségű kiválasztás között azonban van bizonyos különbség, amit tisztán kell látni. Így bizonyos kis klaszterek esetében, ha a véletlen mintavétel „kétlépcsős”, a kapott minta már nem önsúlyozásos. Hasonló a helyzet a nemválaszolással. Így a véletlen kiválasztás tulajdonképpen nem vezet minden esetben önsúlyozásos becsléshez.

Hasonló eltérések találhatók az egyenlő valószínűséggel történő kiválasztás és az egyszerű véletlen mintavétel között. Mindezek ellenére azért használhatók az ilyen minták, mert robusztusak. Nagysággal arányos valószínűségi kiválasztást akkor kell használni, ha a mintavétel célja azt egyértelműen indo-

kolja. A mintát tervezőnek kellőképpen mérlegelni kell az előnyöket és a hátrányokat. A véletlen minták tervezése kellő tapasztalattal, ügyességet igényel.

Sok esetben a statisztikusokat a torzítás szó megzavarja. Pedig a mintavétel módjától függő torzítás a mintából becsülhető, s ezt meg is kell tenni. Különösen komplex mintáknál fontos ez, mert az egyik változó becslése lehet erősen torzított, míg a másiké nem. Sokszor azonban a mintavételi hiba növekedése elmarad a torzításétól.

Az összegek becslése általában érzékeny a súlyok torzítására, az átlagoké kevésbé. Külön problémát jelent a nemválaszolás, ami világszerte növekvő tendenciájú. Az al csoportok átlagainak szórása a minta nagyságának csökkenésével arányosan növekszik. Az alcsoportok közötti különbségek mérésénél nagyobb problémák állnak elő, mivel a szórások összeadódnak és sokszor a torzítás is egy irányba hat. Az analitikus statisztikák (például regressziós együtthatók) esetében nem könnyű a szórás és torzítás viszonyának értékelése. Amennyiben a súlyozott és súlyozás nélküli statisztikák között nagy különbség van, a tanulmány az első használatát javasolja.

Végül a szerző felteszi a kérdést, hogy súlyozunk vagy ne súlyozunk? A legtöbb felvétel nem csak egy-egy változó becslését szolgálja, hanem számosét. Lehetetlen minden változót alcsoportonként részletesen elemezni. Talán az átlagok becslésénél súlyozni kellene, míg a regressziós becslések jók lehetnek súlyozás nélkül is.

Az utóbbi évek szakirodalma a kompromisszumokat keresi. A speciális helyzetekhez azonban alkalmazkodni kell, nem lehet általános szabályt adni. Célszerű a szélsőségesen nagy súlyok alkalmazását kerülni (trimming), valamint bizonyos összevonásokat (shrinkage) alkalmazni. Kétségtelen viszont, hogy a többcélú minták és felvételek esetében még további kutatásokra van szükség.

(Ism.: Marton Ádám)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GUGER, A.:

AZ OSZTRÁK IPAR BÉRKÖLTSÉGEINEK VERSENYPÉSSÉGE

(Lohnstückkostenposition der Industrie 1991 verbessert.)
— *WIFO Monatsberichte*. 1992. 7. sz. 381—386. p.

Az ipar nemzetközi versenyképességét egyaránt befolyásolja a bér- és a tőkeköltségek alakulása, tehát nem közömbös, hogy egységnyi termelékenységjavulást mekkora bérnövekedés mellett érnek el. A tanulmány-

ban közölt nemzetközi statisztikai adatok szerint az 1980-as években a munka viszonylag olcsóbbá vált a tőkéhez képest, a termelékenység gyorsabban nőtt, mint a reálbér, és fontosabbak lettek az innovációs hatások, mint a vállalati költségek.

A szerző a béreket és közterheit országok szerint vizsgálva megállapítja, hogy Ausztria feldolgozóiparának 1991. évi, 214 schillinges órabérszínvonalához viszonyítva a német (129%), a svájci (125%), a norvég (120%), a

svéd (120%), a finn (16%), a belga (114%), a dán (108%), az olasz (106%) és a holland (103%) üzemek drágábban termelnek. A rangsor végén álló mexikói órabér 9 százaléka az osztrákénak, és ehhez hasonló a brazil (14%), a hongkongi (17%), a szingapúri (20%), a dél-koreai (20%), a tajvani (21%), valamint az európai országok közül a portugál (22%) iparé. Ehhez képest a középmezőnybe tartozik a görög (36%), az izraeli (45%), az írországi (65%), a spanyol (72%) feldolgozóipar 1991. évi bérköltése. A fejlett japán feldolgozóiparra 77, a britre 80, az egyesült államokbelire 83 százalékos órabérszint jellemző, a kanadai (94) és a francia (99%) órabéreköltségek csaknem azonosak az osztrák ipari üzemekével.

Az egy órára számított bérköltések 1989 és 1991 közötti időszakra számított változása az említett országok nemzeti valutáinak árfolyamváltozásait is tükrözik. A tanulmány részletesen is elemzi a kelet-európai ipar viszonylag alacsony bérszínvonalát (az osztrák bérszínvonalnak csak egytizedét éri el) azzal összefüggésben, hogy termelékenységük egyre nagyobb mértékben elmaradt a korszerű technológiát alkalmazó távol-keleti versenytársakétól.

Az egy órára jutó feldolgozóipari termelés alakulását a bérváltozásokkal összevetve az 1980-as évek átlagában, valamint az utóbbi 3 évre elemzi a szerző. Az osztrák feldolgozóipar termelékenysége 1980 és 1990 között átlagosan évi 4,8, 1991-ben pedig 4,2 százalékkal javult. Ennél gyorsabb az egy órára jutó termelési érték növekedése az 1980-as években az ír (6,6%), illetve 1991-ben a finn, a dán és a holland iparban (11,1, 9,4 és 6,7%). Az 1980-as években a termelékenységjavulás éves üteme csaknem azonos a Német Szövetségi Köztársaságban (3,0%), Svájcban (3,2%) Dániában (3,2%), Hollandiában (3,4%), Japánban (3,2%), Franciaországban (3,1%), Olaszországban (2,9%) és Spanyolországban (3,0%).

Az osztrák ipar termelékenységének fokozatos felzárkózását a beruházások és a kedvező kapacitáskihasználás segítették elő. Az osztrák ipar termelékenység-növekedési üteme ennek révén két százalékponttal meghaladta a fejlett ipari országokét (1991-ben átlagosan 2,2 százalékos). A recesszió jele, hogy 1991-ben a kanadai, az olasz és a svájci iparban az egy órára jutó termelés csak 0,1, 0,5 és 0,8 százalékkal haladta meg az előző évit, a belga és a francia iparban 1990-hez képest a javulás 1,0, a brit iparban 1,4, az Egyesült Államokban pedig 1,5 százalékos.

A bruttó és a nettó termelési értéken alapuló termelékenységi mutatók módszertani eltéréseit részletesen kifejti a szerző, továbbá rámutat arra, hogy sajátos mutatók alakultak ki az egyes termékcsoportok erő-

forrásai és kibocsátásai közötti arány országok és ágazatok közötti összehasonlítására.

A tanulmány a megfigyelt országok valutaárfolyam-ingadozásait is vizsgálja, ugyanis a közös valutára átszámított adatok a termelékenységtől függően értékbeli változásokat is tükröznek. A tevékenységek eltérő ágazati besorolásának áthidalására a termelékenység nemzetközi összehasonlítását a nemzetgazdasági elszámolások alapján célszerű elvégezni.

Részletesen is vizsgálja a szerző az egy foglalkoztatottra jutó nettó termelés 1970 és 1991 közötti változását a német és az osztrák árutermelő iparban és építőiparban. Két évtizeddel ezelőtt 32,2 százalékkal volt magasabb a német termelékenység (182, illetve 138 ezer schilling/fő), az 1980-as különbség is még 22,6 százalék, az 1991. évi színvonal viszont csaknem azonos (610 és 603 ezer schilling/fő) a két országban.

A szerző a nemzetgazdaságok versenyképességének összehasonlítására az ipari árképzésben fontos szerepet játszó bérköltés egy darabra jutó értékét és a darabbér változásának ütemét ajánlja. Ausztriában — a termelékenység említett gyors javulásának köszönhetően — 1980 előtt az egységnyi termékre jutó iparibér-növekedés, átlagosan még évi 5,6 százalék, majd 1980 és 1990 között csak évi 0,9 százalék volt. Az egységnyi termékre jutó bérköltés az osztrák iparban 1991-ben 1,6 százalékkal haladta meg az előző évit (az 5,6 százalékos bérnövekedéshez a termelékenység 4,2 százalékos növekedése tartozott). A tanulmány országonként is vizsgálja a darabbérek változásait.

A bérnövekedésnél gyorsabb termelékenység-növekedés hatására az 1980-as években Hollandia, Írország, Belgium és az Egyesült Államok feldolgozóiparában csökkent a darabbérszínvonal. Az osztrák ipari darabbér átlagos évi növekedési ütemét meghaladta az olasz (3,5%), a finn (3,7%), a kanadai (3,2%), a japán (3,7%), a spanyol (3,2%) iparé. Az Európai Közösséghez tartozó 12 ország feldolgozóiparában 1980 és 1990 között a darabbér átlagosan évi 1,5 százalékkal nőtt.

Az osztrák nemzeti valuta túlértékeltsége (és a német márkához kapcsolt árfolyama) az 1990-es darabbéreköltségeket azért is növelte a többi fejlett iparú országhoz viszonyítva, mert Ausztria versenytársainak egy része leértékelte valutáját a schillinghez képest (az effektív árfolyam-növekedési index 3,4 százalék volt, és a változás elsősorban a nem európai országokat érintette). Az osztrák ipar — árfolyamhatásoktól megtisztított — darabbérei 1991-ben mind az összes megfigyelt ipari országhoz (3,0%), mind az EK-tag-országokhoz (2,7%), mind pedig a német iparhoz (2,2%) viszonyítva javult.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

BOERI, T.—KEESE, M.:

A MUNKAERŐPIAC
ÉS A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ÁTALAKULÁS(Labour markets and the transition in Central and Eastern Europe.) — *OECD Economic Studies*. 1992. 2. sz. 133—163. p.

A tanulmány Bulgária, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és Románia munkaerőpiaci jellemzőit vizsgálja.

A munkaerőpiac rugalmassága és dinamizmusa a közép- és kelet-európai országok gazdasági átalakulásának egyik előfeltétele. Ezt a folyamatot azonban rövid távon a munkanélküliség gyors növekedése kíséri, azt viszont, hogy a munkanélküliség magas szintje milyen hátrányos következményekkel járhat a gazdaságra, jól szemlélteti a nyugat-európai országok példája. Ebből a szempontból különös figyelmet érdemel tehát a közép- és kelet-európai országok munkaerőpiaci folyamatainak mint az átalakulás elősegítőjének vagy akadályozójának vizsgálata.

A tervgazdálkodás munkaerőpiacának néhány jellemzője — a munkaerő nagyarányú koncentrációja a mezőgazdaságban és az iparban, a nők magas munkaerőpiaci részvételi aránya, a teljes foglalkoztatottság és az ehhez kapcsolódó rejtett munkanélküliség, a munkatermelékenység alacsony szintje — jól ismert. A munkaerőpiaci folyamatok fontos meghatározó tényezőire vonatkozó (például a munkaerő foglalkozás és szakképzettség szerinti összetétele, a bérstruktúra) kutatásokra eddig a kelleténél kevesebb figyelmet fordítottak.

A közép- és kelet-európai országokban a termelés növekedése az elmúlt évtizedben döntően extenzív tényezőkre, így többek között a foglalkoztatottak létszámának növekedésére támaszkodott. A munkáltatók a munkaerő felhalmozására törekedtek, a munkaerőpiacot „túlfoglalkoztatás” jellemezte. Ez szükségszerűen párosult a munkatermelékenység alacsony színvonalával. Az 1980-as évek közepén ezen országok termelékenységi színvonala csak fele, harmada az olyan közepes jövedelmű, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetéhez (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tartozó országokénak, mint Ausztria, és kisebb volt az alacsony jövedelmű OECD-országok (például Görögország) termelékenységénél. Ráadásul úgy tűnik, a közép- és kelet-európai országokra jellemző termelékenységi szint a nyugat-európai országokhoz képest tartósan csökkenő tendenciát mutat.

A foglalkozási struktúrából nem lehet közvetlenül következtetni a munkaerő szak-

képzettségi szintjére. A közép- és kelet-európai országok népességének főbb iskolai végzettségi szintek szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy az alafoknál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya többé-kevésbé megfelel az OECD-országok átlagának, a felsőfokú végzettségűeké viszont általában elmarad attól. A fiatal, a munkaerőpiacra újonnan belépő korosztályok esetében a felső- és középfokú végzettségűek aránya Közép- és Kelet-Európában alacsonyabb, mint a nyugat-európai országokban, és ez előrevetíti a különbségek jövőbeli növekedését. A vizsgált országokban ugyanakkor a középfokú oktatáson belül nagyobb súlyt helyeznek a szakképzésre, s a felsőfokú végzettségűeken belül pedig magas a mérnöki diplomával rendelkezők aránya. A szakképzettek magas aránya nem feltétlenül hátrány a gazdasági fejlődés szempontjából, miként azt Japán, Németország nyugati felének vagy Svédország példája bizonyítja. A tanulható szakmák viszonylag szűk skálája azonban gátolja az átalakulást, s az elavult szakmák nagy aránya növeli az átképzési költségeket.

A munkaerő-allokáció jelentős tényezője a bér, amely bizonyos mértékben már magát a pályaválasztást is meghatározza. A közép- és kelet-európai országok bérstruktúrájának vizsgálata tehát a munkaerőpiac szempontjából is fontos. A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy a differenciálódás ezekben az országokban sem olyan mértékű, mint ahogyan azt a közvélemény gondolja, de a nemek, a foglalkozások, illetve a képzettségi szintek szerinti különbségek jelentéktelenebbek, mint a nyugat-európai országokban.

Az egyes szocialista országok munkaerőpiaci jellemzői között a tervgazdálkodás éveiben kevés markáns különbség volt felfedezhető, kivéve talán Magyarországot, ahol a korai reformtörekvések a nagyobb kereseti különbségek formájában is megmutatkoztak. Az egész országcsoporthoz kiterjedő változás azonban csak 1989-től figyelhető meg. A tervgazdálkodásról a piacgazdálkodásra történő szükségszerű áttérés rendkívül kedvezőtlen külgazdasági feltételek között megy végbe. A hagyományos kelet-európai piac összeomlott, nőtték az energiahordozók árai, és ebből következően a legtöbb országban erőteljesen visszaesett a kibocsátás. A foglalkoztatottság színvonala ugyanakkor kevésbé csökkent, mint a termelésé, és az a termelékenységi mutató erőteljes romlását eredményezte. Lengyelország és Magyarország 1980 és 1991 közötti negyedéves ipari termelési és létszámadatai azt mutatják, hogy a termelés és a foglalkoztatás közötti rugalmasság — mind rövid, mind pedig hosszú távon —

lényegesen alacsonyabb, mint az OECD-országokban. Míg Spanyolországban vagy Svédországban például a termelés 1 százalékos csökkenése a foglalkoztatottak létszámának 0,3 százalékos visszaesésével párosult, ez Magyarország, illetve Lengyelország esetében csak 0,05 százalék volt. Az alacsony rugalmasság több tényezővel magyarázható, így például azzal, hogy a korábban teljes foglalkoztatottságot ígérő és biztosító állam jelenleg is a legnagyobb munkáltató, hogy a munkavállalói tulajdon a létszámleépítés ellen hat, de szerepet játszik az is, hogy a gazdálkodók a műszakok számának csökkentésével, a rövidített munkaidő alkalmazásával inkább a munkaidőalapot és nem a foglalkoztatottak számát csökkentik. A szükségesnél kisebb arányú létszámleépítés azonban csak ideiglenesen tartható fenn, s ha késve is, de el kell érnie a termelés visszaesése által megszabott mértéket.

Az átalakulás eddigi két évében az állami szektorban következett be a munkahelyek nagyarányú megszűnése, ugyanakkor újak a magánszektorban teremtődtek. Bár ez utóbbit a statisztikának nehéz nyomon követnie, a változás valamennyi országban jelentős mértékű. A foglalkoztatottság üzemméret szerint is átrendeződött, s jelentősen nőtt a kisebb létszámú szervezetek szerepe. Ez azonban sok esetben nem új munkahelyek létrejöttét jelentette, hanem csak a hagyományos nagyszervezetek „osztódását”.

Az elmúlt 1–2 évben a munkanélküliség valamennyi vizsgált országban jelentős mértéket öltött. Különösen gyorsan nőtt a munkanélküliségi ráta Lengyelországban 1990-ben és Bulgáriában 1991-ben, de Romániát kivéve — ahol a rövidített munkaidős foglalkoztatás tömeges alkalmazása elfedi ezt — a régió valamennyi országát kétszámjegyű munkanélküliségi ráta jellemzi. 1991 végére Közép- és Kelet-Európában a munkanélküliek száma elérte a 4 milliót.

A munkanélküliség jelenlegi rendkívül magas szintje az előző társadalmi rendszer hibás munkaerő-allokációjának a következménye, s valószínű az is, hogy a munkahelymegszűnések folyamata még nem fejeződött be. A magas munkanélküliség azonban nem önmagában riasztó, hanem csak akkor, ha egyben tartós is. A vizsgált országcsoportról rendelkezésre álló kevés munkanélküliségi adat azt jelzi, hogy növekszik a tartósan munka nélküliek száma. A munkanélküliek aránya — Magyarországot kivéve — a nők között gyorsabban nő, mint a férfiaknál. Feltétlenül azért, mert az adminisztratív munkaköröket — melyeket többnyire nők töltenek be — gyorsabban építik le, mint a termelő munkahelyeket.

A közép- és kelet-európai fiatalok körében kiemelkedően magas a munkanélküliség.

A szakképzetlen fiatalok munkaerőpiaci esélyei különösen rosszak, és ők a tartós munkanélküliségnek jobban ki vannak szolgáltatva. Magas a munkanélküliek aránya a szakképzett munkások között is, ami azt jelzi, hogy a struktúraváltással a szakmai képzettségek nagy arányban avulnak el. A vizsgált országcsoportra jelentős arányú munkaerő-mobilitás jellemző, a munkahelyváltás azonban ritkán jár együtt lakóhelycserével. Mivel minden közép- és kelet-európai országban jelentősek a munkanélküliség területi különbségei, a munkanélküliség szintjének csökkentéséhez nagymértékben hozzájárulhatna, ha növekedne a területi mobilitás is.

A kormányzati munkaerőpiaci politika célja az, hogy a munkanélküliség költségeit megossza a társadalom egészével. Ennek szellemében ma már valamennyi vizsgált ország rendelkezik az OECD-országokban működőhöz hasonló munkanélküliségi biztosítással, a munkanélküliség növekvő szintje miatt azonban az ellátás időtartamát és mértékét több ország időközben csökkenteni kényszerült. Valamennyi ország alkalmazza a munkanélküliség kezelésének aktív eszközeit is (átképzés, közhasznú munka stb.), bár ezek egyelőre nem igazán hatékonyak. E tanulmányból is az következik, hogy a munkanélküliség kezelésénél az egyik fő cél a tartós munkanélküliség kialakulásának megakadályozása, amit elősegíthet a munkahelyüket elvesztők átképzése. A különösen veszélyeztetett helyzetben levő nők számára megoldást jelenthet a rugalmas munkaidő, a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedése. A munkanélküliség területileg koncentráltan jelentkezik, ezért megfelelő területfejlesztési programra van szükség. Tudomásul kell azonban venni, hogy megfelelő lakáspiac nélkül területi mobilitás nem képzelhető el. Feltétlenül változtatni kell a jelenlegi merev szakképzési struktúráján is.

A munkaerőpiaci politikának nem annyira új eszközrendszerre, mint a meglévő eszközök alkalmazására van szüksége.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DANNEHL, C. R.—GROTH, A. J.:

KOMMUNISTA ÉS NEM KOMMUNISTA EURÓPA:
FUNKCIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK

(Communist and non-communist Europe: functional differentiation, 1970–1985.) — *Social Indicators Research*, 1992. 1. sz. 59–87. p.

A politológiai irodalomban gyakran hangoztatott nézet, hogy egy ország gazdasági-társadalmi fejlettsége nagymértékben összefügg politikai arculatával. A tanulmány azt a problémát vizsgálja, hogy a gazdasági-társadalmi fejlettség milyen mutatószámai

lényegesen alacsonyabb, mint az OECD-országokban. Míg Spanyolországban vagy Svédországban például a termelés 1 százalékos csökkenése a foglalkoztatottak létszámának 0,3 százalékos visszaesésével párosult, ez Magyarország, illetve Lengyelország esetében csak 0,05 százalék volt. Az alacsony rugalmasság több tényezővel magyarázható, így például azzal, hogy a korábban teljes foglalkoztatottságot ígérő és biztosító állam jelenleg is a legnagyobb munkáltató, hogy a munkavállalói tulajdon a létszámleépítés ellen hat, de szerepet játszik az is, hogy a gazdálkodók a műszakok számának csökkentésével, a rövidített munkaidő alkalmazásával inkább a munkaidőalapot és nem a foglalkoztatottak számát csökkentik. A szükségesnél kisebb arányú létszámleépítés azonban csak ideiglenesen tartható fenn, s ha késve is, de el kell érnie a termelés visszaesése által megszabott mértéket.

Az átalakulás eddigi két évében az állami szektorban következett be a munkahelyek nagyarányú megszűnése, ugyanakkor újak a magánszektorban teremtődtek. Bár ez utóbbit a statisztikának nehéz nyomon követnie, a változás valamennyi országban jelentős mértékű. A foglalkoztatottság üzemméret szerint is átrendeződött, s jelentősen nőtt a kisebb létszámú szervezetek szerepe. Ez azonban sok esetben nem új munkahelyek létrejöttét jelentette, hanem csak a hagyományos nagyszervezetek „osztódását”.

Az elmúlt 1–2 évben a munkanélküliség valamennyi vizsgált országban jelentős mértéket öltött. Különösen gyorsan nőtt a munkanélküliségi ráta Lengyelországban 1990-ben és Bulgáriában 1991-ben, de Romániát kivéve — ahol a rövidített munkaidős foglalkoztatás tömeges alkalmazása elfedi ezt — a régió valamennyi országát kétszámjegyű munkanélküliségi ráta jellemzi. 1991 végére Közép- és Kelet-Európában a munkanélküliek száma elérte a 4 milliót.

A munkanélküliség jelenlegi rendkívül magas szintje az előző társadalmi rendszer hibás munkaerő-allokációjának a következménye, s valószínű az is, hogy a munkahelymegszűnések folyamata még nem fejeződött be. A magas munkanélküliség azonban nem önmagában riasztó, hanem csak akkor, ha egyben tartós is. A vizsgált országcsoportról rendelkezésre álló kevés munkanélküliségi adat azt jelzi, hogy növekszik a tartósan munka nélküliek száma. A munkanélküliek aránya — Magyarországot kivéve — a nők között gyorsabban nő, mint a férfiaknál. Feltétlenül azért, mert az adminisztratív munkaköröket — melyeket többnyire nők töltenek be — gyorsabban építik le, mint a termelő munkahelyeket.

A közép- és kelet-európai fiatalok körében kiemelkedően magas a munkanélküliség.

A szakképzetlen fiatalok munkaerőpiaci esélyei különösen rosszak, és ők a tartós munkanélküliségnek jobban ki vannak szolgáltatva. Magas a munkanélküliek aránya a szakképzett munkások között is, ami azt jelzi, hogy a struktúraváltással a szakmai képzettségek nagy arányban avulnak el. A vizsgált országcsoportra jelentős arányú munkaerő-mobilitás jellemző, a munkahelyváltás azonban ritkán jár együtt lakóhelycserével. Mivel minden közép- és kelet-európai országban jelentősek a munkanélküliség területi különbségei, a munkanélküliség szintjének csökkentéséhez nagymértékben hozzájárulhatna, ha növekedne a területi mobilitás is.

A kormányzati munkaerőpiaci politika célja az, hogy a munkanélküliség költségeit megossza a társadalom egészével. Ennek szellemében ma már valamennyi vizsgált ország rendelkezik az OECD-országokban működőhöz hasonló munkanélküliségi biztosítással, a munkanélküliség növekvő szintje miatt azonban az ellátás időtartamát és mértékét több ország időközben csökkenteni kényszerült. Valamennyi ország alkalmazza a munkanélküliség kezelésének aktív eszközeit is (átképzés, közhasznú munka stb.), bár ezek egyelőre nem igazán hatékonyak. E tanulmányból is az következik, hogy a munkanélküliség kezelésénél az egyik fő cél a tartós munkanélküliség kialakulásának megakadályozása, amit elősegíthet a munkahelyüket elvesztők átképzése. A különösen veszélyeztetett helyzetben levő nők számára megoldást jelenthet a rugalmas munkaidő, a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedése. A munkanélküliség területileg koncentráltan jelentkezik, ezért megfelelő területfejlesztési programra van szükség. Tudomásul kell azonban venni, hogy megfelelő lakás piac nélkül területi mobilitás nem képzelhető el. Feltétlenül változtatni kell a jelenlegi merev szakképzési struktúráján is.

A munkaerőpiaci politikának nem annyira új eszközrendszerre, mint a meglévő eszközök alkalmazására van szüksége.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DANNEHL, C. R.—GROTH, A. J.:

KOMMUNISTA ÉS NEM KOMMUNISTA EURÓPA:
FUNKCIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK

(Communist and non-communist Europe: functional differentiation, 1970–1985.) — *Social Indicators Research*, 1992. 1. sz. 59–87. p.

A politológiai irodalomban gyakran hangoztatott nézet, hogy egy ország gazdasági-társadalmi fejlettsége nagymértékben összefügg politikai arculatával. A tanulmány azt a problémát vizsgálja, hogy a gazdasági-társadalmi fejlettség milyen mutatószámai

segítségével lehet a politikai rendszerhez való tartozást egyértelműen meghatározni.

A szerzők négy változón alapuló mutatót javasolnak erre a célra, eleve feltételezve, hogy ezeknek az alakulása különbözik a nyugati típusú (általuk nem kommunistának vagy nem marxistának nevezett) államrendszer és a kelet-európai típusú (volt kommunista vagy marxista) rendszer országában. A négy indikátor: az egy főre vetített külkereskedelmi forgalom értéke; az állampolgárok által megtett légiutak hossza, az iskolába beiratkozottak létszáma az iskolaköteles korú népesség százalékában, valamint a várható átlagos élettartam. A vizsgálat időpontjai az 1970., 1975., 1980. és 1985. évek, módszere pedig a diszkriminanciaelemzés voltak. A szerzők a megfelelő adatokat az Egyesült Nemzetek statisztikai évkönyveiből vették át.

Az első két változó értékei jól mutatták, hogy a kelet-európai államok, főleg a korábbi két időpontban még az elzárkózás hívei voltak mind a nemzetközi politikában és gazdaságban, mind a saját állampolgáraiknak nyújtott utazási lehetőségek terén. A harmadik változó a kulturális politika mutatószáma; ennek fontosságát és az oktatás terén elért eredményeket a kelet-európai országokban mindig is erőteljesen hangsúlyozták. A várható élettartam az egészségügyi politika eredményeit hivatott kifejezni; a szocialista kormányzatok ebben az esetben is szívesen hivatkoztak kezdetben a sikerekre, míg a kedvező tendencia, nyilván nem utolsósorban a környezeti tényezők hatására, sajnálatosan a visszajára nem fordult.

A nyugat-európai országok mintája e vizsgálat során Belgiumot, Hollandiát, Nyugat-Németországot, Franciaországot, Olaszországot, Görögországot és Spanyolországot, Portugáliát, Írországot, Izlandot, a skandináv államokat, Nagy-Britanniát és Máltát ölelte fel, míg a kelet-európai országok sorában a Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Bulgária és Jugoszlávia foglalt helyet. Magyarország és Csehszlovákia azért maradt ki, mert nem tenger melléki országok, és ez a tény export- és importforgalmukat a feltételezés szerint befolyásolja, összehasonlíthatóságukat kétségessé teszi.

Ha magukat az adatsorokat tekintjük, akkor a külkereskedelmi forgalom egy főre vetített értéke és a megtett légiutak hossza

alapján a kelet-európai országok egyértelműen a leghátrábbra sorolhatók. A beiskolázási arányt tekintve a kelet-európaiak általában jól szerepelnek; átlaguk nemhogy nem marad el a nyugati országoké mögött, de például 1970-ben 113 százalékkal meg is haladta a nyugati átlagot. A várható élettartamot tekintve más a helyzet: 1970-ben és 1980-ban a kelet-európai érték a nyugatinak 95,2—96,3 százaléka volt (emelkedő tendenciával); 1985-ben már csak 94,4 százaléka. Ha pedig a fejlettséget az egy főre jutó energiafogyasztással mérjük, a Szovjetunió és Bulgária a mintában szereplő 21 állam között általában a rangsor elején szerepel. 1980-ban és 1985-ben például a Szovjetunió a harmadik, Bulgária a negyedik volt.

A szerzők a négy magyarázó változónak a „fejlettség” változójára (egy főre jutó energiafogyasztás) gyakorolt hatását a diszkriminanciaelemzés módszerével vizsgálták: valóban eldönthető-e a négy változó értéke alapján, hogy az adott ország melyik társadalmi-gazdasági berendezésű csoportba tartozik? A diszkriminanciaelemzés feltétele, hogy a diszkriminációs változók normáloszlásúak legyenek. Minthogy a jelen vizsgálat esetében ez a feltétel nem teljesült, a szerzők ezt a követelményt az adatsor logaritmikus transzformációjával biztosították. Az eredmények elemzésekor megállapíthatták, hogy a kelet-európai („marxista”) és a nyugat-európai („nem marxista”) rezsimekben a magyarázott és a magyarázó változók összefüggései szembetűnő különbséget mutatnak. Az említett vizsgálati időpontokban az iskolai beiratások száma és a várható élettartam alapján egy-egy ország társadalmi-gazdasági hovatartozása eldönthető volt. A nyugati országokban az iskolai beiratkozások aránya a diszkriminanciaelemzés eredményei szerint is alacsonyabb, ugyanakkor a várható élettartam magasabb volt, mint Kelet-Európában. A megtett légiutak és a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel változói is alkalmasak a megfelelő társadalmi-gazdasági csoportba való sorolásra: a magas számértékek minden esetben nyugati típusú országra utaltak. A diszkriminanciaelemzés segítségével tehát e feltevéseket sikerült igazolni. A tanulmány az elemzések alapján szolgáló alapadatokat is bemutatja.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines
Statistisches
ArchivA NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 1. SZÁM

Kockel, K.: A korábbi Német Demokratikus Köztársaság statisztikájának kiemelt problémái.

Läuter, J.: Statisztika a korábbi kelet-német egyetemeken.

Hölder, E.: Hivatalos statisztika az egyesített Németországban az európai statisztika keretei között.

Hanau, K.: Egységes, megosztott vagy differenciált a német gazdaságstatisztika az egységesítés után?

Brühl, W.: A német gazdaságstatisztika az adatszolgáltatás és -felhasználás konfliktusában.

Cornelsen, D.: Rendelkezésre álló és igényelt adatok Közép- és Kelet-Európa viszonylatában.

Schrumpf, H.: Nyitott kérdések az új német tartományok regionális statisztikájában.

1992. ÉVI 2. SZÁM

Bathelt, H.—Erb, W. D.: A főkomponensek és faktorok értelmezési problémái.

Hansen, G.: Okság a közgazdaságtanban.

Kamps, U.: Exponenciális eloszlásjellemzés momentum-egyével.

Michels, P.: Mag- és legközelebbi szomszéd becslések nemparaméteres sűrűségbecsléshez, regresszióhoz és előrejelzéshez.

Stutzer, E.—Schwartz, W.—Wingen, M.: Mikrocenzus adatokra alapozott családfázis-konceptió.

Güttler, M.: A Német Demokratikus Köztársaság statisztikai információs rendszere.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 418. SZÁM

Brillinger, D. R.: Idegejt láncadat-elemzés.

Cressie, N.—Hulting, F. L.: A daganatnövekedés térbeli statisztikai elemzése.

Yamaguchi, K.: Gyorsított megíjásulási idejű regressziós modellek alkalmazása túlélési arányú regressziós modellel az „állandó foglalkoztatottságra” Japánban.

Picard, R.—Bryson, M.: A küszöbteszt műszeres szeizmikus igazolása.

Clapp, J. M.—Giaccotto, C.: Ingatlan tulajdon árindexek becslése. Az ismételt eladások és a becslésmódszer összehasonlítása.

Marden, J. I.: Beágyazott ortogonális kontrasztok használata rangsoradatok elemzésében.

Carlin, B. P. és mások: A működő memória kiesésének előrejelzése.

Angrist, J. D.—Krueger, A. B.: Az iskolakezdési kor hatása a nevelési teljesítményre.

Devlin, B.—Risch, N.—Roeder, K.: Bírósági következtetések az ujjlenyomatokból.

Pierce, D. A. és mások: A „hiba a változóiban” probléma: atombomba túlélési adatok elemzése.

Shiboski, S. C.—Jewell, N. P.: A HIV-fertőzöttség időfüggésének statisztikai elemzése partnervizsgálati adatokra alapozva.

Esty, W. W.: Szavazatok és versenyek, melyek egy győztest meghatároznak a remélt többség becslésével.

Deville, J. C.—Särndal, C. E.: Bemérő becslések mintavételes felvételnél.

Potthoff, R. F. és mások: „Ekvivalens mintanagyság” és „ekvivalens szabadságfok” finomítások.

Wang, M. C.: Utólagosan megerősített adatok elemzése késedelmes közlés esetén.

Segal, M. R.: Longitudinális adatok fastruktúra módszerei.
Cook, R. D. és mások: Helytelenül specifikált modelles diagnózisok összehasonlítása.

Zhang, J.—Boos, D. D.: Bootstrap kritikus értékek kovariancia mátrixok homogenitási tesztjéhez.

Carlstein, E.—Krishnamoorty, C.: Határbecslés.

Simpson, D. G. és mások: Egy lépéses GM-becslésekről és a következtetések stabilitásáról lineáris regresszióknál.

Dean, C. B.: Teszt túlszóródáshoz Poisson- és binomiális regressziós modellekben.

Hollander, M.—Pena, E. A.: Kétnégyzetes illeszkedési-jóság-teszt véletlenül ellenőrzött adatokra.

Baglivo, J. és mások: Módszerek pontos illeszkedési-jóság-tesztekhez.

Cohen, A.—Sackowitz, H. B.: Néhány trendteszt értékelése kontingencia tábláknál.

Formann, A. K.: Linéris logisztikus rejtett osztály-elemzés politom adatokra.

Hirji, K. F.: Pontos eloszlások kiszámítása politom válaszatokra.

Carlin, B. P. és mások: Egy Monte-Carlo módszer nem-normális és nemlineáris állapotter modellezéshez.

Farmer, L.: Utólagos becslés kiterjesztett Kalman-szűrővel többváltozós dinamikus általánosított lineáris modellekre.

Verdinelli, I.—Kadane, J. B.: Bayes-típusú tervek az információ és a kimenetel maximalizálására.

Wasserman, L.—Kadane, J. B.: Korlátok kiszámítása az elvárásokhoz.

Gelfand, A. E. és mások: Kényszerparaméter bayesi elemzése és az adatlevágás problémája.

Ghosh, M.: Kényszerfeltételes bayesi becslés alkalmazásokkal.

Pettit, L. I.: Bayesi tényezők kiugró adatokkal rendelkező modellekre.

Gripenberg, G.: Megbízhatósági intervallumok részleges rangsor-korrelációknál.

Bohn, L. L.—Wolfe, D. A.: Nemparaméteres kétmintás eljárások rangsorolt minta adatokra.

Ellenberg, S. S. és mások: Klinikai AIDS-kísérletek során felmerülő statisztikai kérdések.

DEMO
GRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEH ÉS SZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 2. SZÁM

Sobotik, Z.—Rychalíková, J.: Halandóság és nevelés a Cseh Köztársaságban.

Kolárová, J.: Az állandó népességi modell alkalmazása.

Mann, A. B.: A cigány családféjlődés.

Canová, E.: A történeti család vizsgálata.

Hirsl, M.: Szegénység és nélkülözés a Cseh és Szlovák Köztársaságban.

Reznicek, I.: A cseh, a szlovák és a cigány népességpolitika alulnézetből.

Freitová, E.: Mit tehet és mire nem alkalmas a népesedéspolitikára?

Siklová, J.: Gondolatok a népesedéspolitikáról.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Rodgers, W. L.—Andrews, F. M.—Herzog, A. R.: A felvételi mérések minősége: egy strukturált modellezési módszer.
Sykes, W.—Collins, M.: A felvételi interjú anatómiája.
Mangione, T. W.—Fowler, F. J.—Louis, T. A.: Kérdés-jellegzetességek és kérdezőbiztosi hatások.

Smith, T. W.: A szexuális viselkedésre vonatkozó kérdések módszertani elemzése az általános társadalomstatistikai felvételnél.

Duffy, J. C.—Alanko, T.: Önbevallásos fogyasztásmérések mintavételes felvételeknél. Egy szimulációs vizsgálat alkohol-fogyasztásra.

Reiser, M.—Fecso, R.—Chua, M. K.: A mérési hiba néhány aspektusa az Egyesült Államok objektív természetű felvételénél.

Clayton, R. L.—Winter, D. L. S.: Adatbevitel beszéddel: egy hangfelismeréses teszt eredményei felvételi adatgyűjtésnél.

Latouche, M.—Berthelot, J. M.: Pontozások függvény használata a kapcsolat újrafelvitelének rangsorolásához és korlátozásához a vállalati felvételek ellenőrzése és javítása esetén.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRAFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 1. SZÁM

Toulemon, L.—Leridon, H.: A termékenység szabályozása és társadalmi hovatartozás, fogamzásgátlás, nem kívánt terhességek és abortuszok.

Guibert-Lantoine, C.: Állandóság és változások a kanadai bevándorlásban.

Taieb, J.: Zsidók a XIX. századi Maghrebben. Történeti demográfiai áttekintés és földrajzi megoszlás.

Valetas, M.-F.: A nő jövője és a családstruktúrák átalakulása.

Roussel, L.: A család Nyugat-Európában. Divergenciák és konvergenciák.

Tribalat, M.: Bevándorlási krónika.

Toulemon, L.: Standardizálási módszerek.

Bodrova, V.—Mytil, A.: Közvélemény és szexuális felvilágosítás a Szovjetunióban.

Stankuniene, V.—Sipaviciene, A.: Népeségfejlődési és demográfiai problémák Litvániában.

Lapins, A.: Az „európai típusú” nupcialitás fejlődésének sajátosságai Lettorszában.

Stöcklin, D.: Megjegyzés a kínai születési statisztikáról.

1992. ÉVI 2. SZÁM

Fargues, P.: Demográfia és politika az arab világban.
Kouaouci, A.: A születések tendenciái és tényezői Algériában 1970 és 1986 között.

Prioux, F.: A nupcialitás problémái Ausztriában.

Blanchet, D.: A női aktivitás és a termékenység időbeni változásainak értelmezése.

Boszon, M.: A házassági ritusok szociológiája.

Drouard, A.: Az eugenizmus eredete Franciaországban. Az újmalthusianizmus (1896–1914).

Courageau, D.: Nettó vándorlás és sűrűség Franciaországban, 1954–1990.

Pauti, A.: Az 1990. évi amerikai népszámlálás tétje.

Monnier, A.: Az 1991. évi csehszlovákiai népszámlálás első eredményei.

Garcia, A. M.—Garcia, A.—Morales, M. M.—Llopis, A.: A városi úti közlekedés zajainak hatása a háziasszonyok egészségére.

Houdaille, J.: A házasságkötések Párizsban 1789 és 1803 között.

STATISTICAL JOURNAL

AZ EGYESÜLT NEMZETEK
EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 2. SZÁM

Friberg, R.: Felvételek a svéd ipar környezeti beruházásaira és költségeire vonatkozóan.

Schiepers, J.: Ekvivalencia-skálák megválasztásáról.

Laaksonen, S.: A nemválaszok finomítási módszerei és ezek alkalmazása a finn jövedelmi adatokra.

Sundgren, B.: Javaslat egy felvételőrientált metainformációs rendszerre.

A CSEH ÉS SZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Kucera, J.: Második csehszlovák felvétel az ipari innovációról az OECD-országok eljárása alapján.

Závodsky, P.: Az egyetemi statisztikaoktatás kezdetei.

Balik, L.—Citrnact, P.—Morávková, S.—Vorlová, H.: Az 1991. évi népszámlálás és épület- és lakásösszeírás előzetes eredményei.

1992. ÉVI 4. SZÁM

Vojta, M.: Az ipari termelés fizikai volumenindexének alternatív számításai 1968-tól 1989-ig.

Fischer, J.: Statisztikai felvételek a háztartási kiadásokról az Egyesült Államokban.

Friedleander, J.: Nemzetközi tudományos konferencia a szegénység méréséről.

Blagonravová, Z.: Szeminárium a háztartási jövedelmi statisztikák különböző szempontjairól.

Samek, S.: A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság bruttó nemzeti terméke nemzetközi összehasonlításban.

Balik, L.—Citrnact, P.—Morávková, S.—Vorlová, H.: Az 1991-es lakóépület-összeírás előzetes eredményei.

1992. ÉVI 5. SZÁM

Seger, J.: A statisztika oktatásának új rendszere a közgazdasági egyetemen.

Studlar, J.: Reprezentatív felvételek — a véletlen mintavétel módszere.

Dubsky, S.: Egy megjegyzés a súlyozás számításához az árak és szolgáltatások fogyasztóiár-indexe esetén.

Kudlák, K.: Fogyasztóiár-index az Egyesült Államokban.

Balik, L.—Citrnact, P.—Morávková, S.—Vorlová, H.: Az 1991. évi népszámlálás és épület- és lakásösszeírás előzetes eredményei.

1992. ÉVI 6. SZÁM

Franchet, Y.: A statisztikai fejlemények néhány aspektusa az átmeneti gazdaságokban.

Studlar, J.: Reprezentatív felvételek — a véletlen mintavétel módszere.

Kux, J.: Nemzetközi bérstatisztikai munkaülés Prágában.
Kudlák, K.: Termelői- és külkereskedelmiár-index az Egyesült Államokban.
Kruzik, L.: Az egészségügy néhány jellemzőjének összehasonlítása OECD-országokban.

1992. ÉVI 7. SZÁM

Berka, J.: Reprezentatív munkaerő-felvételek.
Kolár, J.: A csehszlovák korona vásárlóerő-paritásának nemzetközi összehasonlítása a megélhetési költségekre és az eredmények értékelése.
Hanzl, M.: Mi a Frascati-kézikönyv?

1992. ÉVI 8–9. SZÁM

Kucera, M.: Üdülési lehetőségek a Cseh Köztársaságban.
Kraus, J.—Sroglóva, D.—Studlar, J.: Népeség és szennyezett levegő: az összefüggés számszerűsítése.
Ondrus, V.: A termékáramlás beépítése a nemzeti számlarendszerbe.
Cvengros, F.: Közgazdasági táblák (SAM) és modellek az általános egyensúly számításához (CGE).
Chlachula, A.: Adatforrások a vállalati számvitelben a telephelyek statisztikai felvételeinek igényeihez.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 8. SZÁM

Hawlik, E.: Kereső tevékenység az 1991-ik évben.
Hözl, E.: A házak és lakások összeírása 1991-ben: Felső-Ausztria.
Dungler, H.: Lakásépítési tevékenység az 1991-ik évben.
Janik, W.: A lakásra fordított kiadások és az üzemi költségek 1991-ben. A mikrocenzus eredményei.
Gerhold, S.: Anyagáramlások elszámolása. A faanyagmérleg, 1955–1991.
Göttl, F.: Mező- és erdőgazdasági üzemszámlálás 1990-ben: mezőgazdasági eredmények Ausztriában.
Mazanek, R.: Villamosáram-szolgáltató vállalatok gazdaságstatisztikája, 1990.
Grill, E.: A tartományok 1992. évi költségeloirányzatai.
Kniesz, J.: A testületek 1988. évi adóstatisztikája.
Pinsolitsch, M.: Külkereskedelem 1992 májusában.

1992. ÉVI 9. SZÁM

Ladstätter, J.: Az 1991. évi népszámlálás előzetes eredményei: a beszélt nyelvek Karintiában.
Hanika, A.: Az osztrák Központi Statisztikai Hivatal 1992–2030. évi népességelőrejelzése Ausztriára és az egyes szövetségi tartományokra vonatkozólag. Modellszámítások 2050-ig.
Löffler, R.—Wagner, M.: A szolgáltatások igénybevevői: a munkaerőpiaci igazgatás adatgyűjteményének értékelése az 1991-ik évről.
Hözl, E.: A házak és lakások összeírása 1991-ben: Tirol.
Göttl, F.: Mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemszámlálás 1990-ben. Művelési tevékenység nélküli üzemegek.
Haupt, L.: Az 1991. évi, illetve 1991/92. évi vadászati statisztika.
Haupt, L.: Az 1992. június 3-i szarvasmarha- és sertés-számlálás.
Göttl, F.: A szántóföldi művelés.
Rohrböck, G. J.: Az állattenyésztési ágazat takarmányozási mérlege az 1991. naptári évben.
Jonak, W.: Az építési költségindexek módosulása az út- és hídépítések esetében.
Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítés (építőipar és építési tevékenység.) Az 1990. évi felmérés.
Zajic, H.: Teherforgalom a Dunán az 1991-ik évben.
Pinsolitsch, M.: Külkereskedelem 1992. júniusában és I. félévében.

1992. ÉVI 10. SZÁM

Ladstätter, J.: Az 1991. évi népszámlálás előzetes eredményei: beszélt nyelvek Burgenlandban.
Findl, P.: A honosítások alakulása, 1981–1991.
Hanika, A.: Ausztria népesedési modellje 1992–2050: a variánsok áttekintése.
Friedl, H. P.: A tanulóiifjúság egészségi állapota az 1990/91. iskolaévben.
Wolf, W.—Vollmann, K.: A nem önálló dolgozók személyi és háztartási jövedelmei 1991-ben. Az 1991. szeptemberi mikrocenzus főbb eredményei.
Hözl, E.: A házak és lakások összeírása 1991-ben: Stájerország.
Aichinger, A.: A tartományi kormányzatok energiafogyasztása 1991-ben.
Milota, L.: Az osztrák ipar termelési adatai 1991-ben.
Zajic, H.: Személyforgalom a belföldi tavakon és a Dunán 1991-ben.
Kniesz, J.: Forgalmiadó-statisztika 1989-ben.
Pinsolitsch, M.: Külkereskedelem 1992 júliusában.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1990. ÉVI 4. SZÁM

Maksimowicz, A.: A kelet-európai országok népességének korösszetétele. Hosszú távú tendenciák.
Pociecha, J.: Az európai országok demográfiai fejlődésének többdimenziós összehasonlító elemzése.
Wróblewska, W.: Tizenévesek terheségei.

1991. ÉVI 1. SZÁM

Kotowska, I.—Paradysz, J.: A demometria választójai.
Rószkiewicz, M.: A termékenység integrált elméletének koncepcionális keretei.
Kowerski, M.: Visszavándorlási mozgalmak.
Kocot, K.: A dohányzás hatása a tüdőrák-halandóságra vajdaságok szerint.
Dzienio, K.—Drzewienicka, K.: Lengyelország demográfiai helyzete, 1990.
Kasnauskiene, G.: Halandósági trendek Litvániában.

1991. ÉVI 2. SZÁM

Maksimowicz-Ajchel, A.: Halálozási változások Lengyelországban.
Kedelski, M.: A felnőtt férfiak életerejének csökkenése Kelet-Európa országaiban (1956–1985).
Baran, A.: Vásárlói egységek nagyságbecslésének módszere és eredményei.
Vándorlás Lengyelországban az új társadalmi-gazdasági körülmények között.
Blum, A.: A Szovjetunió történetének újrafelfedezése (1930–1945).
Caplin, V. V.: A harmincas évek sztálinizmusa által okozott „sérülések” statisztikája.
Maryanski, A.: A Szovjetunió népességfejlődésének történetéből: az elfeledett 1937-es népszámlálás.

ОПЫТ
ТАКТИЧЕСКОГО
КОМПЛЕКСА
ПО СТАТИСТИКЕ

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT, MOSZKVA

1992. ÉVI 5. SZÁM

Beljaevszkij, I.: Tőzdestatisztika.
Prokunina, E.: Nagykereskedelmiár-indexek az iparban.

Az Orosz Föderáció helyi statisztikai szervezetei 1991. évi tevékenységének áttekintése.

Makagon, Ju.: Vegyes vállalatok a Doni körzetben.

Matveeva, A.: A statisztika szervezete az Egyesült Államokban.

Dumnov, A.: A környezet hasznosításának gazdasági módszerei és a statisztikai megfigyelés megszervezése.

Deev, G. — Krutova, T.: Az alapsokaság módszere a statisztikai megfigyelésekben.

Szimcseva, V.: A strukturális elmozdulások indexei.

Állásfoglalás a Független Államok Közössége Statisztikai Bizottságának Tudományos-módszertani Tanácsáról.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 6. SZÁM

Mlonek, K.: A munkanélküliségi felvételek hagyományai Lengyelországban — módszertani szempontok.

Welfe, A.: A pénzügyi folyamatok modellezése a strukturális változások időszakában.

Skretowicz, B.: A falusi lakosság egészségi helyzete: az egészség fizikai és társadalmi szempontjai.

Maksymiak, E.: Áttekintés a kollineáris mértékek változékonyságáról.

Seweryn, A.: Állati termékek előállítás.

Thacz, M.: A lakásépítési feltételek válogatott problémái a katowiczei vajdaság nagyvárosaiban.

Skoczylas, A.: A nők demográfiai és társadalmi-szakmai struktúrája a czeszochowai vajdaságban.

Fudala, T.: Társadalmi segítség a kaliskieci vajdaságban.

1992. ÉVI 7. SZÁM

Sekula, W. — Niedzialek, Z. — Figurska, K. és mások: Élelmiszerfogyasztás a háztartásokban.

Urban, S.: Egyéni élelmiszer-fogyasztás Lengyelországban és Németországban.

Guraj-Kaczmarek, K. — Nowak-Sopota, K.: Háztartási és családi mechanizmusok, származtatás, statisztikai elmélet és gyakorlat.

Balicki, A.: Félmintás szórás módszer rétegzés esetén.

Nowak, E. — Tracz, J.: A légszennyezés állapotának szintetikus értékelése Wrocławban.

Chabros, C. — Kowerski, M.: Kísérlet strukturális munkanélküliséggel veszélyeztetett területek elválasztására.

Dobrzelecka, E.: A befektetők magatartása a piacgazdaságra történő átállás feltételei között.

Antoszek, J. — Sobczyk, W.: A mezőgazdaság intenzitása a lublini vajdaságban.

Golas, Z.: Különböző tevékenységű termelőszövetkezetek nyereségmeghatározói.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 8. SZÁM

Klitsch, W.: Az Európai Statisztikusok Értekezletének 40. plenáris ülése. Határozat az Európai Közösségi Régió hivatalos statisztikájának alapvető elvei tekintetében.

Schnorr-Bäcker, S. — Schmidt, P.: Átfogó vállalati statisztikai regiszter megteremtésének keretfeltételei.

Hin, M.: Álláskeresés 1990-ben. A mikrocenzus eredményei.

Brunner, C.: Tengeri halászat 1991-ben.

Brugger, P.: Külkereskedelem 1991-ben a fejlődő országokkal.

Seewald, H.: Fogyatékosok. Az 1989. áprilisi mikrocenzus eredményei.

Müller, W.: Egészségügyi kiadások 1990-ben.

Heitmeier, H. W.: A főiskolai rendszer pénzügyi statisztikai mutatószámai.

Breidenstein, W.: A közszolgálat különböző ellátmányra jogosultjai 1992. február 1-jén.

1992. ÉVI 9. SZÁM

Stahmer, C.: Integrált nemzetgazdasági és környezetgazdálkodási elszámolás.

Essig, H. — Strohm, W.: A Szövetségi Köztársaság korábbi területére vonatkozó nemzetgazdasági elszámolások, 1992. I. félév.

Paul, C. — Voit, H. — Hammes, W.: A magánháztartások fejlődése 2010-ig.

Hin, M.: Az 1991. áprilisi mikrocenzus eredményei.

Greulich, M.: Behozatal és kivitel a külkereskedelmi statisztika közlekedési ismérvei szerint 1991-ben.

Grab, C.: Kórházi statisztika 1990-ben.

Hertel, J.: A magánháztartások bevételei és kiadásai 1988-ban.

Kaiser, J.: Kiválasztott magánháztartások költségvetése a Szövetségi Köztársaság korábbi területén 1991-ben.